

Időskori nemzetközi migráció

Illés Sándor

*Időskori nemzetközi
migráció – magyar eset*

Tullius Kiadó

Budapest, 2013

A kötet megjelenését az Aktív Társadalom Alapítvány és az Idősödünk Kft. támogatta.

© Illés Sándor, 2013

© Tullius Kiadó, 2013

Illusztráció © Rekvényi Viola, 2013

Lektorálta: Józán Péter

Szöveget gondozta: H. Nagy Anna

ISBN 978-615-5071-13-3

A kiadvány szerzői jogvédelem alatt áll. Bármely részének sokszorosítása, bármilyen adatrendszerben való tárolása a szerző és a kiadó előzetes engedélye nélkül tilos.

TARTALOM

1. Túlnépesedés, idősödés és vándorlás.....	9
1.1. A migráció demográfiai jelentősége Magyarországon.....	12
2. Öregedés és nyugdíjas évek	17
2.1. A népesség öregedésének általános folyamata	17
2.2. A nyugdíjas évek jellegzetes életszakasszá válása.....	19
2.3. A magyarországi helyzet.....	20
3. A nyugdíjasok áramlása – öregkori migráció.....	33
3.1. Az öregedés és a migráció (a migránsok öregedése, avagy az öregek migrációja)	34
3.2. Vándorló nyugdíjasok.....	40
3.3. Globális hasonlóságok, mintázatok és szabályszerűségek az öregkorúak vándorlásában	54
4. Magyarországot érintő időskori nemzetközi migrációs áramlások	65
4.1. Az öregkorú bevándorlók és kivándorlók	68
4.2. Öregkorú új magyar állampolgárok	76
4.3. A Magyarországon tartózkodó időskorú bevándorlók.....	82
4.4. Az időskorú bevándorlók eredetországok szerinti megoszlása.....	86
4.5. Az időskori nemzetközi migrációtípusok relatív gyakoriságának becslése.....	105
4.5.1 Migrációs tipológiák.....	105
4.5.2. A típusok szakirodalma.....	108
4.5.3. Az ideáltípusok magyarországi megjelenési formái.....	110
4.5.4. Hipotetikus motivációs rendszer – valóságos típusok	121
4.6. Magyar nyugdíjasok a nagyvilágban.....	130
4.6.1. A magyar nyugdíjasok nemek, kor és átlagnyugdíj szerinti összetétele	132
4.6.2. A nyugdíjasok térbeli eloszlása	139
5. Magyar hallgatók elképzelései saját sikeres öregedésükről	147
5.1. Bevezetés.....	147
5.2. Sikeres öregedés – aktív öregedés	148
5.2.1. Fiatalok és a sikeres öregedés	149
5.3. A kutatás helyszínei, módszerei és kontextusa	150
5.4. A hallgatók vélekedései	151
5.4.1. Hogyan?	154
5.4.2. Kivel?	156
5.4.3. Hol?.....	157
5.4.4. Egyebek.....	160

6. Migrációs elméletek és politikák időskori vonatkozásai	163
6.1. Migrációs elméletek vándorláspolitikai vonatkozásai	164
6.1.1. Elméletek és az azokból következő gyakorlatok.....	166
6.1.2. Migrációs elméletek az állami szerepvállalás és az időskori migráció fényében	169
6.2. Kormányzati vándorlási politikák a nagyvilágban – időskori vonatkozások	181
6.3. Migrációs politika elvei az Európai Unióban – időskori vonatkozások.....	185
6.4. Az időskorúakra vonatkozó magyar migrációs politikák?.....	190
7. Összefoglalás – következtetések	197
7.1. Időskori vándorlást kiváltó tényezők	197
7.2. Időskorú vándorok Magyarországon	199
7.3. Időskorú bevándorlók típusai Magyarországon.....	202
7.4. Magyar nyugdíjasok külföldön	204
7.5. Sikeres öregedés – aktív öregedés	206
7.6. Elméletek és politikák	209
Irodalomjegyzék.....	213
Függelék	233

1. Túlnépesedés, idősödés és vándorlás

Az ezredfordulót követően az emberiség két nagy népességi kihívással néz szembe: a túlnépesedéssel és az öregedéssel. A két folyamat egyidejű zajlása példa nélküli a Föld hosszú távú népességtörténetében. Globális léptékben a népességrobbanás jelensége már túljutott a csúcspontján. Az idősödési folyamat felgyorsulására pedig már egyre több jel mutat és lehetetlen megjósolni mikor, és milyen szinten tetőzik. A felületes szemlélő számára úgy tűnhet, hogy a népességrobbanás és az idősödés nehezen férnek össze, sőt ki is zárják egymást. Az ellentmondás azonban csak látszólagos. A magyarázat abban rejlik, hogy igen nagyok a regionális különbségek a bolygónkon. A világ fejlettebb és gazdagabb fele az öregedési folyamatra és annak folyamányaira igyekszik felkészülni, a szegényebbik fele pedig még mindig a relatív túlnépesedés ellen küzd. A fejlődés és a jólét egyes elemeinek várható szétterjedése oda vezet majd, hogy a demográfiai robbanás fázisán túljutó országok népessége is öregedésnek indul. A népességnövekedés üteme lelassul a csökkenő termékenység, javuló halandóság és a kivándorlók fiatalos korösszetétele következtében. A XXI. század második felétől a Föld népességének növekedése jelentős mértékben lelassul (UNFPA, 2011). Az öregedés világproblémává válik.

Akár az öregedést, akár a túlnépesedést vizsgáljuk, felmerül a migráció, mint a fentebb említett regionális problémák általános megoldása (a migráció, mint a népesség területi elhelyezkedésében és korszerkezeti összetételében megmutatkozó egyenetlen eloszlásának magától értetődő egyensúlyteremtő mechanizmusa). A problémák adekvát kezelése ennél a mechanikusnak tekinthető megoldás alkalmazásánál azonban sokkal bonyolultabb. A túlnépesedő-kibocsátó térségek és a stagnáló-előregedő befogadó területek között közel sem biztos, hogy rövidtávon létrejön a kiegyenlítő hatású vándorlás. Ráadásul mind a kivándorlásnak, mind a bevándorlásnak igen sok kedvezőtlen hatása is lehet, a kibocsátó és befogadó oldalon egyaránt. Egy dolog azonban bizonyos, a migráció kérdésköre nem szigetelhető el hermetikusan a másik két problémától, tehát a regionális túlnépesedéstől a szegény országok esetében, valamint a népesség fogyásától és előrege-

désétől a gazdag államok oldalán. Hosszú távon a vándorló népesség nem állítható meg a fejlett országok határainál (Hoffmann–Nowotny, 1999; Fóti, 2001). Annál is inkább, mert a népesedési vákuum-helyzet és annak folyamányai szinte törvényszerűen kikényszerítik a vándorlók befogadását.¹ A túlnépesedés a vándorlás egyik kiváltó oka lehet, amennyiben taszító tényezőként funkcionál a területre vetített népességfelesleg. Az öregedés pedig a fentebb említett természetes népmozgalmi folyamatokon túl bekövetkezhet akár a fiatalabb korosztályok elvándorlása miatt is. Az öregedés és annak folyamányaként a népességcsökkenés általános értelemben vákuum-helyzetet idézhet elő, és népességvonzó hatást válthat ki (Niessen–Schibel, 2002; Simai, 2007). Ha a nemzetközi migrációban a területi (esetünkben földrészek és nagyrégiók) kiegyenlítésre irányuló folyamatok dominálnának, akkor a fentebb említett két világprobléma súlya is csökkenne, hiszen a szegény országok népességfeleslegére a gazdag országok szükséglete jelentené a megoldást.²

Az öregedés nemcsak a személyesen érintetteknek fontos életszakasz, minőségileg új egyéni fejlődési állapot, hanem a társadalom egésze számára is komoly kihívás. Területi aspektusból közelítve a kérdéshez, olyan településhálózati, térszerkezeti gondokat is felvet, mint egyes térségek túlzott előregedése az országoshoz képest, az alapszintű szolgáltatásokban felmerülő anomáliák, az ingatlanpiac keresleti-, kínálati- és árviszonyainak felborulása, a fogyasztás szerkezetének

¹ A globális problémák (Surányi, 2001; Pomázi, 2011) magyarországi közvélekedésben való megjelenését vizsgálva megállapították, hogy a túlnépesedés nem szerepel kiemelkedő helyen a magyar társadalmi tudatban. A világproblémák között a legnagyobb súllyal a kulturális elszigetelődés és analfabetizmus tünetegyüttesét jelölték meg a magyar válaszolók. Az ezt követő négy problémakör megítélése gyakorlatilag azonos volt. Itt szerepelt harmadik helyen (összességében negyedik) a túlnépesedés, megelőzve az etnikai-vallási fanatizmust, a túlzott termelést-fogyasztást és az egészségtelen életmódot. A Magyarországon lecsapódó legveszélyesebbnek tartott globális problémák között viszont már csak utolsó helyen szerepelt a túlnépesedés (Székely, 2002). A kapott eredmény közvetlenül mutatja a magyar lakosság demográfiai tájékozottságát, és közvetve utal arra, hogy a lakosság nem közömbös a hazai népességfogyás kérdése iránt. Azonban az öregedés okozta következmények kívülről estek a látómezőbe.

² Azonban a fejlett országok korlátokat szabó, szigorú szelekciós mechanizmusokat működtető bevándorlási politikája akadályokat gördít a kiegyenlítő folyamatok gyors érvényre jutása elé.

megváltozása, a népesség területi átrendeződésének felgyorsulása, a munkaerőpiac torzulása.

SZÖVEGDOBOZ 1. REPLACEMENT MIGRATION

A népességpótló nemzetközi migrációról jelentetett meg egy modellszámításokkal operáló kiadványt az ENSZ Titkárság Népeségi Egysége 2000-ben (UN Population Division, 2000). A könyv tételeinek és feltételezéseinek gondolati előzményei az egyre növekvő számú a nemzetközi migráció népeségi és népesedési hatásait taglaló elemzésekben rejlenek (Illés–Hablicsek, 1996; Hablicsek–Illés, 2007). Kiindulópontként elfogadják a népesség egyszerű utánpótlását sem biztosító termékenység miatti hosszú távú természetes fogyás vízióját a fejlett országokra vonatkozóan. Globális mértékben gondolkodva – a fejlett térségekre koncentrálna – arra a kérdésre keresik a választ, hogy mennyi bevándorlóra lenne szüksége a nyolc tárgyalt országnak és két térségnek a népességszámuk szinten tartásához és korstruktúrájuk megőrzéséhez 2050-ig, ha a termékenységi és halandósági viszonyok hosszú távon a legvalószínűbbnek tartott változat szerint alakulnának. Tehát azt vizsgálták meg, hogyan lehetne népességfogyás és további öregedés nélkül (konstans munkaerő létszám és változatlan eltartási arányok) nélkül eljutni a XXI. század közepére, kizárólag a nemzetközi vándorok beáramlására építve. A modellszámítások a szakértőket meglepően rendkívül plasztikus eredményeket hoztak. A média indukálta sokkhatás a hétköznapi embereket is elérte. Például kizárólag a népességcsökkenés elkerüléséhez az Európai Unióban (EU–15) 615 ezer bevándorlóra lenne szükség évente 2000 és 2025 között, majd a rákövetkező negyed században évente 1,3 millió bevándorlónak kellene érkeznie, hogy 2050-re ne csökkenjen az integráció (EU–15) népességének a száma. Ezek mellbevágó mennyiségek, hiszen az 1990-es évek első felében az átlagosan évi 200 ezer bevándorló érkezését is kezelhetetlennek tartották a tagállamok, és bevándorlási korlátozásokat vezettek be. A kiadvány közreadói elérték céljukat, hiszen a közbeszéd rövid ideig a demográfiai problémákról szólt. A nemzetközi migráció szükségességének hangoztatásával a fejlett országok restriktív migrációs politikáját kívánták oldani a nemzetközi szervezet korlátos eszközeinek alkalmazásával, továbbá potenciális kitörési pontokat is felvázoltak a szegény országok kormányai és polgárai számára (Keely, 2001). További hatásként a modellszámításokból kimaradt országokban, közöttük Magyarországon, is kísérletek indultak a nemzetközi migráció népességpótló szerepének számszerűsítésére (Hablicsek–Tóth, 2002).

A területi feszültség országon belül is jelentkezik (észak-dél, fejlett-fejletlen, urbánus-rurális térségek közötti törésvonalak), de országok között is, hiszen az egyöntetűen öregedő gazdag térségekben vannak az időskorú migránsokat hagyományosan kibocsátó, illetve befogadó

országok. Az északi országokból a déliek felé, a hűvösebb területekről a kellemes éghajlatúak felé irányuló nyugdíjas áramlás mellett fellép a drágábbakból az olcsóbb megélhetést biztosítók felé történő vándorlás (Boyle et al. 1998), ami a szegény országokat is, mint fogadókat, egyre inkább bevonja a világméretű folyamatokba.

1.1. A migráció demográfiai jelentősége Magyarországon

Magyarország a második demográfiai átmenet tünetegyüttesével jellemezhető népességfejlődési szakaszba lépett a múlt évszázad utolsó évtizedeiben. Az alacsony termékenység és a magas halandóság következtében a természetes népmozgalom negatívvá vált. A természetes népmozgalom jelentősége így csökkent a magyarországi népességszám változását okozó tényezők között. A termékenység és a halandóság relatív térvesztése mellett a harmadik népesség alakító tényező, nevezetesen a nettó nemzetközi vándormozgalom súlya egyre nőtt az 1980-as évek végétől. Hazánk migránsokat kibocsátó országból dominánsan nemzetközi vándorokat fogadó ország lett. Az 1988 óta folyamatosan pozitív nemzetközi vándorlási egyenleg nem tudja ellensúlyozni a népesség természetes fogyását, azonban mérlegszerű megközelítésmódot alkalmazva kijelenthető, hogy a magyarországi népesség számának és különböző ismérvek szerinti összetételének alakításában a nemzetközi vándormozgalom szerepe egyre növekszik. Általános szabályként megállapítható, hogy a vizsgált területi egységek földrajzi méretének csökkenésével (Föld, kontinensek, országok, régiók, települések...) a külső vándorlások népességalakító szerepe egyre növekszik. Tehát a hermetikusan zárt külső határokkal operáló népességi és területi modellek tudományos értéke gyorsan csökken és a nyitott (a külső vándorlást és általában külső hatásokat figyelembe vevő) modellek egyre növekszik (Valkovics, 2001).

Minden embercsoportnak, így a nemzetközi vándoroknak is vannak – többé-kevésbé jellegzetes – demográfiai jellemzőik és magatartásuk. Sőt a migráció szelektív jellegéből következően a vándorló alnépesség összetétele nem hasonlít, sem a küldő sem a fogadó területen élők összetételére. Azzal, hogy a migránsok kiválnak a kibocsátó

országból és bekerülnek a befogadó ország népességébe, mindkét népesség megváltozik. Mindenekelőtt a migráns népesség volumenétől függően azonnal módosulnak a népességszámok és összetételek. Hosszabb távon a migráció úgynevezett multiplikatív hatást is produkál (Illés–Habicsek, 1996; Lénárt, 2011). Ez abból származik, hogy a vándorlók által életük során produkált események megoszlanak a kibocsátó és a befogadó hely (ország) között. A kibocsátó országban „hiányoznak” azok a gyermekek, akik a vándorlóktól a befogadó országban születnek, s ugyanígy „hiányoznak” majd az elvándorlók házasságkötései, válásai, halálozásai is. A befogadó országban mindez fordított előjellel érvényesül.

A nemzetközi vándorlás évenkénti méreteit és mértékeit tekintve, ma még nem egyenrangú a természetes szaporodás komponenseivel Magyarországon. A születések és a halálozások még nagyságrenddel nagyobb „produktumok”. Ugyanakkor, ha a vándorlás pótló jellegét helyezük előtérbe, tehát a vándorlási egyenleget a természetes népmozgalom egyenlegével mérjük össze, egészen más a kép: a migráció a fejlett országok egy jelentős részében a népesség-gyarapodás (egyedüli) forrása. Magyarországon különösen élesen vetődik fel a nemzetközi vándorlás létszámfenntartó szerepe. Egyrészt az ország XX. századi elvándorló jellege, másrészt, és talán elsősorban, az 1981-ben megkezdődött népességcsökkenés miatt. Harmadrészt pedig azért, mert a legjelentősebb migrációs forrás a határok mentén élő magyarság. Ezen adottság tekinthető a legjellemzőbb magyar specifikumnak a nemzetközi népességmozgás tárgyában (Hárs, 2001; Tóth, 2011a).

Jelen dolgozat nem kívánja a népességváltozás, idősödés és a migráció teljes összefüggésrendszerét feltárni, hanem elsősorban az öregeedés és a vándorlás összefüggéseinek népességi és területi szempontú vonatkozásait vizsgálja. Nem kerülheti meg a demográfia és a területfejlesztés néhány olyan problémáját sem, amelyeknek legalább a jelenségek említésének szintjén, de szerepelniük kell az időskorúak vándorlásának tárgyalása során.

A magyarországi öregezési folyamat általános bemutatása után, a migráció kétpólusú természetének megfelelően két nagy részre oszlik a könyv. Az első migrációs egységben a nem magyar állampolgár

öregkorúk hazánkba vándorlása és Magyarországon tartózkodása lesz a vizsgálandó téma. A második migrációs részben az országon kívül tartózkodó magyar nyugdíjasokról lesz szó. Az egyetemi és főiskolai hallgatók elképzelései a saját sikeres öregedésükről már a nem is oly távoli jövőbe repíti el az Olvasót. Ezután visszatérünk a jelenbe és a jelentősebb vándorlási elméleteket és az azokkal összefüggésbe hozható nemzetközi vándorlási politikákat vizsgáljuk meg, az időskorúakra vonatkozatható elemeket azonosításával. A terjedelmes, összegző fejezet a dolgozat téziseit rakja rendszerbe, önmagában is olvasható és érthető formában.

2. Öregedés és nyugdíjas évek

A második fejezetben a magyarországi öregedési folyamatot évszázados időléptékekben vázoljuk fel, egyre finomabb elemzési eszközök és technikák bevonásával. Az abszolút számok ismertetése után a viszonyszámok és a különféle típusú mutatók elemzése következik. Nem férhet hozzá kétség, hogy módszertani szempontból a mutatók bírnak a legnagyobb analitikai értékkel, azonban a hosszú távú folyamatok megfigyelésénél a megoszlási arányszámok és a klasszikusnak tekinthető intenzitások kiszámítása sem mellőzhető. Az öregkorú, tehát a hatvan év feletti magyarországi népesség számának, arányának ötéves korcsoportonkénti és nemenkénti megoszlása még meglehetősen vázlatos képet ad az öregedési folyamatról. Az öregedési folyamatot jelző mutatók, tehát az átlagéletkor, az öregkorúak eltartottsági rátája és az öregedési index már sokkal több, a folyamat lényegére jellemző vonásra utal. A negyedik és egyben legáltalánosabban használt mutató a születéskor és egyes jellemző életkorokban várható élettartam, a fokozatosan elterjedő egyre magasabb életévek elérésének egyre növekvő esélyét mutatja be.

2.1. A népesség öregedésének általános folyamata

Az öregedés (az idősebb emberek arányának növekedése a fiatalabbak rovására) a XX. század legérdekesebb demográfiai folyamata volt, és még korántsem zárult le. Az egész társadalmat átszövő hatásai miatt, fontosságát valószínűleg megőrzi e században is, mivel a fejlett országokban való megjelenése után napjainkban a közepesen fejlett országok (köztük Magyarország) körében is egyre terjed, még ha megjelenésének idejében, formájában és kibontakozásának mechanizmusában tapasztalhatók is különbségek. Az adott populáció korszerkezetének elemzésével nagyon hamar kimutathatók az öregedés első jegyei, illetve jól prognosztizálhatók a fejlődési szakaszai. Mégis nehéz felkészülni rá. A születések számának csökkenése, a születéskor és magasabb életkorokban várható átlagos élettartam meghosszabbodása, az idősebb korúak arányának növekedése jelzik a megjelenését. Mivel ezek a jelenségek növekvő népesség mellett is előfordulhatnak, első megköze-

lítésben nem tűnik olyan súlyosnak a helyzet. Nehéz a közvéleményt és a döntéshozókat meggyőzni arról, hogy a később elkerülhetetlenül megjelenő negatív folyamatok miatt, cselekedni kell az öregedés nem kívánatos hatásainak kordában tartása érdekében.

SZÖVEGDÖBOZ 2. AZ ÖREGEDÉS VALÓS ÉS VÉLT MAKROSZINTŰ KÖVETKEZMÉNYEI

1. Generációs eltartási arányok egyre romlanak, hiszen bár egyre kevesebb gyermeket és fiatalkorút kell eltartani az aktív korosztályoknak, azonban egyre több időskorú szorul gondoskodásra. Ennek következtében az aktív korosztály eltartási terhei növekednek. Van egy országonként elérő hosszúságú népességfejlődési fázis, amikor már kevés gyermeket és fiatalkorút, de még csekély nyugdíjast kell támogatnia a dolgozóknak. Ebben a demográfiai korszerkezeti „Paradicsomban” születtek meg a jóléti államok Skandináviában (Oláh, 2001) és ugyanerre a demográfiai bónuszra próbálják meg a közeljövőt építeni Fekete-Afrikában (Sippel et al., 2011).
2. A felosztó-kirovó típusú nyugdíjrendszerek válsága (a generációs eltartási arányok miatt), szükségszerűen bekövetkezik a demográfiai átmeneten túljutó államokban, hiszen a felosztó-kirovó nyugdíjrendszer peremfeltételeit a demográfiai bónusz időszakában állapították meg (Németh, 2010). Az egyre kisebb arányú aktív keresőknek az időskorúak egyre nagyobb tömegeit kell ellátni, ami következtében az öregségi nyugdíjkorhatár fokozatos emelése vált általános gyakorlattá. Ez az érintett államok többségében, meg tudja akadályozni a nyugdíjak reálértékének jelentős ingadozását.
3. Az egészségügyi ellátó rendszerekre irányuló nyomás nyilvánvalóan fokozódni fog az időskorúaknak a többi korosztályhoz viszonyított jóval jelentősebb érintettsége miatt (Orosz, 2009; Pál–Uzzoli, 2008).
4. A szociális rendszerekre irányuló nyomás fokozódni fog a hagyományos jövedelemáramlási és segítségnyújtási irányok erodálódása (sőt megszűnése) miatt, továbbá a nyugdíjak reálértékének várható esése következtében (Botos, 2009; Gellérné Lukács, 2009).
5. Generációk közötti szolidaritási mechanizmusok átalakultak. Nem pusztán szerkezeti módosulásokról volt szó, hanem az áramlási irányok megfordulásáról. A demográfiai bónusz időszakában, sőt a társadalmi gyakorlatok tehetetlensége következtében még azt követően is, a nyugdíjas szülők támogatják aktív korú gyermekeiket (Gál, 2003).
6. Nem nehéz előrejelezni a fogyasztási szerkezet társadalmi léptékű megváltozását sem (Sikos, 2010), hiszen példa gyanánt az időskorúak élelmiszerfogyasztási szokásai merőben eltérnek a többi generációtól. Az sem elképzelhetetlen továbbá, hogy egyre bővülő piaci szegmenseként új igényekkel lépnek fel (Végh–Illés, 2011).
7. Csökkenő mobilitás? Jelen könyv is ezen meglehetősen megcsontosodott sztereotípiára (S. Molnár–Pataki, 2009 147) cáfolatául szolgál.
8. Innovációs készség társadalmi mértékű csökkenése?
9. Gerontokrácia kialakulása?
10. Fiatalok lázadása (kivonulás, hódítás...) (Schirrmacher, 2007)?
11. Sikeres öregedés, aktív öregedés – a Homo sapiens előtt álló kulturális evolúció újabb fejezete (Baltes–Baltes, 1990; Illés, 2011)?

2.2. A nyugdíjas évek jellegzetes életszakasszá válása

A XX. század második felében több tényező változása miatt, a munka világából a nyugállományba kerülés átmenete teljesen megváltozott. Korábban az átmenet sokkal hosszabb időszakig tartott, hiszen az egyének erejük, munkabírásuk csökkenésével párhuzamosan mérsékeltek az aktivitásukat, és egyre inkább gyerekeikre támaszkodtak. Kevesek engedhették meg azt maguknak, hogy életkoruk előrehaladtával egyszerűen abbahagyják a munkát. A jóléti állam által garantált nyugdíjak megjelenése teljesen megváltoztatta az addigi viszonyokat. Egy többé-kevésbé merev határ, a nyugdíjkorhatár után, az egyének gyakorlatilag minden átmenet nélkül kivonulhattak a munkaerőpiacról, anélkül, hogy a megélhetésük veszélybe került volna. A munkanélküliség elterjedésével és általánossá válásával a fiatalabb generációk részéről is egyfajta nyomás nehezedett a nyugdíj előtt állókra. Adják át a fizető állásaikat az utánuk következőknek, hiszen ők formális munkahelyi aktivitás nélkül is meg tudnak élni. A középkorú generációkra nehezedő eltartási terheket az aktív dolgozók nagyrészt csak munkajövedelmeikből tudják finanszírozni (Gál, 2003; Gál–Gábor, 2004).

E rendszer kialakuláskor (kialakításakor) nem számoltak, nem számolhattak azzal, hogy az emberi élettartamok általában, és azon belül is a 60–65 év felett várható élettartamok, jelentősen kitolódnak. Az időskori élettartam megnövekedése nem a betegségekkel együtt járó életszakasz meghosszabbodásával járt. Nem vették figyelembe, hogy a demográfiai átmenet teremtette, nagy létszámú aktív korosztályok egyszeri és különleges népességtörténeti szakasz eredményei, vagyis azt, hogy az aktív korúak ilyen magas arányával hosszú távon nem lehet számolni.

A hosszú-életűség úgy következett be, hogy az egészségesen megélt életévek száma lett több, tehát a munkaerő-piaci szempontból inaktívnak tekintett nyugdíjasoknak egyre több másfajta aktivitással eltölthető idejük keletkezett. Ez lehetőséget biztosított számukra, hogy olyan szükségleteiket is kielégítsék, melyekre gazdaságilag aktív élettartamuk alatt (a munkahelyükhöz láncolva, gyermekeket nevelve, megfelelő szabadidő hiányában) nem volt módjuk. A potenciális időel-

töltés közül csak egy a térbeli mobilitás, melynek motivációi között szerepel a rokonokhoz, a gyermekekhez közelebb költözés, visszatérés a gyökerekhez, esetleg az élet naposabb oldalát keresve időszakosan vagy végleges jelleggel elvándorolni egy éghajlati, társadalmi szempontból sokkal vonzóbb új környezetbe.

2.3. A magyarországi helyzet

A népesség öregedése hosszú távon és békés viszonyok között feltartóztatatlan folyamatát a demográfiai átmenet elméleti keretébe illesztve érthetjük meg a leginkább. A XIX–XX. században a világ népesedésében – előbb a ma fejlettnak számító országokban, később az ún. fejlődő világban is – fordulat következett be. A korábbi, magas halandósági és termékenységi szint történelmileg viszonylag rövid idő alatt igen alacsony értékekre süllyedt le. Ezt a folyamatot nevezzük demográfiai átmenetnek. A demográfiai átmenet létrejötte történelmileg egybeesik az ipari termelésre történő áttéréssel, a polgári társadalmak kialakulásával, általában a társadalmi modernizáció folyamatával (Dányi, 2002). Ezzel a történeti léptékekben igen rövid idő alatt kialakult periódussal vette kezdetét a népességrobbanás korszaka Magyarországon is. 1869-ben 5 millió 11 ezer fő volt az ország lakosainak száma, amely egy évszázad elteltével 10 millió 322 ezer főre nőtt, tehát megduplázódott az 1970. évi népszámlálás adatai szerint.

2.1. táblázat: Az öregkorú népesség száma és aránya Magyarországon
ötéves korcsoportok szerint, 1869–2011

Év	60–64 éves			65–69 éves			70–74 éves		
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
1869. dec. 31.	58 531	52 900	111 431	41 427	38 367	79 794	18 090	15 939	34 029
1880. dec. 31.	80 450	83 741	164 191	46 981	46 659	93 640	26 138	27 369	53 507
1890. dec. 31.	77 111	85 616	162 727	56 132	57 207	113 339	38 395	40 572	78 967
1900. dec. 31.	102 473	107 462	209 935	67 669	69 438	137 107	41 053	45 248	86 301
1910. dec. 31.	110 217	117 506	227 723	84 719	83 644	168 363	56 105	59 630	115 735
1920. dec. 31.	134 323	140 441	274 764	100 598	102 843	203 441	61 171	68 046	129 217
1930. dec. 31.	146 123	152 445	298 568	112 762	116 334	229 096	80 215	86 799	167 014
1941. jan. 31.	160 354	185 978	346 332	123 656	138 808	262 464	92 205	101 676	193 881
1949. jan. 1.	166 845	213 079	379 924	130 948	164 385	295 333	89 983	113 332	203 315
1960. jan. 1.	217 472	264 928	482 400	148 109	200 817	348 926	109 978	153 579	263 557
1970. jan. 1.	264 231	311 070	575 301	213 443	262 012	475 455	145 160	204 291	349 451
1980. jan. 1.	170 481	210 205	380 686	238 087	309 285	547 372	172 785	243 452	416 237
1990. jan. 1.	259 856	326 068	585 924	221 183	308 485	529 668	106 513	161 269	267 782
2001. jan. 1.	228 878	305 366	534 244	203 069	288 676	491 745	168 136	268 408	436 544
2002. jan. 1.	232 984	306 577	539 561	198 309	286 304	484 613	167 799	265 721	433 520
2003. jan. 1.	239 862	312 478	552 340	194 308	282 951	477 259	167 899	266 954	434 853
2004. jan. 1.	244 372	314 565	558 937	191 951	282 277	474 228	166 724	264 744	431 468
2005. jan. 1.	252 197	322 324	574 521	191 270	282 419	473 689	165 068	263 022	428 090
2006. jan. 1.	249 261	317 284	566 545	194 851	286 172	481 023	160 968	258 133	419 101
2007. jan. 1.	249 394	315 955	565 349	199 165	288 043	487 208	157 938	256 911	414 849
2008. jan. 1.	252 491	317 922	570 413	205 666	293 823	499 489	155 140	254 660	409 800
2009. jan. 1.	258 361	325 093	583 454	210 096	296 029	506 125	153 805	254 585	408 390
2010. jan. 1.	261 729	327 753	589 482	216 940	303 381	520 321	154 020	255 159	409 179
2011. jan. 1.	274 688	342 201	616 889	214 532	298 838	513 370	157 773	259 397	417 170

2.1. táblázat folyt.

Év	75–79 éves			80–84 éves			85–X éves		
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
1869. dec. 31.	10 790	9 893	20 683	10 790	9 893	20 683	1 793	1 866	3 659
1880. dec. 31.	11 648	12 724	24 372	11 648	12 724	24 372	4 747	6 151	10 898
1890. dec. 31.	18 251	19 240	37 491	18 251	19 240	37 491	3 476	4 992	8 468
1900. dec. 31.	23 944	25 135	49 079	23 944	25 135	49 079	3 920	4 942	8 862
1910. dec. 31.	28 801	31 246	60 047	28 801	31 246	60 047	4 621	6 311	10 932
1920. dec. 31.	33 293	34 885	68 178	33 293	34 885	68 178	5 989	8 372	14 361
1930. dec. 31.	46 238	50 784	97 022	46 238	50 784	97 022	6 832	9 554	16 386
1941. jan. 31.	54 369	61 470	115 839	54 369	61 470	115 839	9 542	13 736	23 278
1949. jan. 1.	52 501	65 266	117 767	52 501	65 266	117 767	8 555	13 552	22 107
1960. jan. 1.	69 819	98 865	168 684	69 819	98 865	168 684	12 262	18 515	30 777
1970. jan. 1.	78 185	127 017	205 202	78 185	127 017	205 202	16 852	31 204	48 056
1980. jan. 1.	106 475	168 194	274 669	106 475	168 194	274 669	19 458	45 354	64 812
1990. jan. 1.	117 075	199 509	316 584	117 075	199 509	316 584	25 008	62 451	87 459
2001. jan. 1.	118 499	220 110	338 609	118 499	220 110	338 609	35 832	90 557	126 389
2002. jan. 1.	117 509	220 660	338 169	117 509	220 660	338 169	33 650	85 089	118 739
2003. jan. 1.	116 652	217 492	334 144	63 546	137 713	201 259	31 555	80 175	111 730
2004. jan. 1.	116 374	217 924	334 298	69 767	151 699	221 466	29 693	75 937	105 630
2005. jan. 1.	117 864	220 067	337 931	70 574	153 995	224 569	32 019	81 301	113 320
2006. jan. 1.	119 274	220 765	340 039	71 008	155 626	226 634	34 809	89 106	123 915
2007. jan. 1.	119 988	157 135	277 123	70 710	157 135	227 845	38 269	97 254	135 523
2008. jan. 1.	120 649	155 487	276 136	70 296	155 487	225 783	41 015	105 352	146 367
2009. jan. 1.	120 845	157 227	278 072	70 823	157 227	228 050	43 690	112 248	155 938
2010. jan. 1.	119 908	159 469	279 377	72 454	159 469	231 923	45 013	116 809	161 822
2011. jan. 1.	117 560	161 469	279 029	74 471	161 469	235 940	47 130	122 629	169 759

2.1. táblázat folyt.

Év	Öregkorúak együtt			Magyarország összesen			Öregkorú (%)		
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
1869. dec. 31.	141 421	128 858	270 279	2 482 090	2 529 220	5 011 310	5,7	5,1	5,4
1880. dec. 31.	181 612	189 368	370 980	2 618 954	2 710 237	5 329 191	6,9	7,0	7,0
1890. dec. 31.	211 616	226 867	438 483	2 965 069	3 044 282	6 009 351	7,1	7,5	7,3
1900. dec. 31.	263 003	277 360	540 363	3 418 016	3 436 399	6 854 415	7,7	8,1	7,9
1910. dec. 31.	313 264	329 583	642 847	3 792 344	3 819 770	7 612 114	8,3	8,6	8,4
1920. dec. 31.	368 667	389 472	758 139	3 874 111	4 112 764	7 986 875	9,5	9,5	9,5
1930. dec. 31.	438 408	466 700	905 108	4 248 452	4 436 657	8 685 109	10,3	10,5	10,4
1941. jan. 31.	494 495	563 138	1 057 633	4 560 875	4 755 199	9 316 074	10,8	11,8	11,4
1949. jan. 1.	501 333	634 880	1 136 213	4 423 420	4 781 379	9 204 799	11,3	13,3	12,3
1960. jan. 1.	627 459	835 569	1 463 028	4 804 043	5 157 001	9 961 044	13,1	16,2	14,7
1970. jan. 1.	796 056	1 062 611	1 858 667	5 003 651	5 318 448	10 322 099	15,9	20,0	18,0
1980. jan. 1.	813 761	1 144 684	1 958 445	5 188 709	5 520 754	10 709 463	15,7	20,7	18,3
1990. jan. 1.	846 710	1 257 291	2 104 001	4 984 904	5 389 919	10 374 823	17,0	23,3	20,3
2001. jan. 1.	872 913	1 393 227	2 266 140	4 851 012	5 349 286	10 200 298	18,0	26,0	22,2
2002. jan. 1.	867 760	1 385 011	2 252 771	4 836 980	5 337 873	10 174 853	17,9	25,9	22,1
2003. jan. 1.	813 822	1 297 763	2 111 585	4 818 456	5 323 906	10 142 362	16,9	24,4	20,8
2004. jan. 1.	818 881	1 307 146	2 126 027	4 804 113	5 312 629	10 116 742	17,0	24,6	21,0
2005. jan. 1.	828 992	1 323 128	2 152 120	4 793 115	5 304 434	10 097 549	17,3	24,9	21,3
2006. jan. 1.	830 171	1 327 086	2 157 257	4 784 579	5 292 002	10 076 581	17,4	25,1	21,4
2007. jan. 1.	835 464	1 272 433	2 107 897	4 779 078	5 287 080	10 066 158	17,5	24,1	20,9
2008. jan. 1.	845 257	1 282 731	2 127 988	4 769 562	5 275 839	10 045 401	17,7	24,3	21,2
2009. jan. 1.	857 620	1 302 409	2 160 029	4 763 050	5 267 925	10 030 975	18,0	24,7	21,5
2010. jan. 1.	870 064	1 322 040	2 192 104	4 756 900	5 257 424	10 014 324	18,3	25,1	21,9
2011. jan. 1.	886 154	1 346 003	2 232 157	4 743 901	5 241 821	9 985 722	18,7	25,7	22,4

Forrás: Demográfiai évkönyvek 1995–2010.

A lélekszám növekedése azért nem volt nagyobb arányú, mert a tengerektől kivándorlás folyamata, a két világháború emberveszteségei és az 1956-os exodus a maga idejében alaposan megcsapolta az ország lakosságát (Tóth, 2011b). Ha nem lettek volna ezek a történelmi katalizátorok, akkor is növekedett volna az időskorúak részaránya az össz népességben belül. Elsősorban demográfiai tényezők változása, tehát a halandóság javulása következtében egyre hosszabbodó átlagos élettartamok miatt és a demográfiai átmenet harmadik szakaszában kezdődő termékenységszökkenés miatt. Azonban erre a természetes népmozgalmi összhatásra ráakadt egy másik következményegyüttes is a fentebb jelzett kivándorlók fiatalos korösszetételével, és a világháborúk nagyrészt aktív korú halottjaival. Ezen négy, egy irányba ható tényező eredményeképpen a 60 életév feletti időskorúak részaránya 5,4 százalékról 18,0 százalékra növekedett az 1869 és 1970 közötti százegy év alatt, tehát megháromszorozódott. A termékenység nagysága ön-

magában már az 1950-es évek elejétől sem érte el az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szintet, amihez az 1960-as évektől hozzájárult a halandóság addigi gyors javulásának megtorpanása. A demográfiai robbanás okozta fiatalos korösszetételben rejlő időleges tartalék az 1980-as évek elejére merült ki és 1981-től csökkenni kezdett az ország népessége. A 10 millió 700 ezres lélekszám 2011. január elsejére 10 millió fő alá (9 985 722 fő) apadt, tehát három évtized alatt, több mint 700 ezer fős a népességcsökkenés. Eközben az öregedési folyamat masszívan folytatódott, és az 1980 évi 18,3%-os szintről 22,4%-os szintre emelkedett 2011-re. A fenti adatok alapján levonhatjuk azt a konklúziót, hogy az öregedés tekinthető az egyik legjelentősebb demográfiai kihívásnak, hiszen míg 1869-ben csak minden huszadik ember volt hatvan éves vagy afölötti, jelenleg már minden ötödik magyar lakos időskorú. Az öregedési folyamat nem azonos mértékben zajlott le a férfiak és a nők körében. Bármily meglepő, 1869-ben még a férfiak körében voltak magasabb arányban az idősek. A második világháború hadi eseményei bekövetkezéséig, bár a nők öregedési folyamata egy árnyalattal erősebb volt, a két nem részaránya hasonló mértékben növekedett és az arányok nem szakadtak el egymástól. 1941 elején a magyar férfi lakosság 10,8 százaléka, a magyar nők 11,8 százaléka volt hatvan év feletti. A férfiak és a nők közötti egy százalékpontnyi különbség 1949-re kettőre, 1960-ban háromra, 1970-ben négyre, 1980-ban ötre, 1990-ben hatra és 2001-ben nyolc százalékpontnyi különbségre ugrott fel. Ezt követően a nemi arányban mért különbség mértéke lassan, de jelentős fluktuációkkal csökkent és 2011-re hét százalékpont lett. A két nem között mért igen nagy differencia szerteágazó okokra vezethető vissza, melyeket sajnos e helyen a terjedelmi korlátok miatt nem áll módunkban részletezni. Mindenesetre annyit nyugodtan megállapíthatunk, hogy az öregedési folyamat sokkal jelentősebb mértékben érintette a nőket, mint a férfiakat. Tudatosan használtuk az érintette kifejezést, melyhez sem negatív, sem pozitív értéktartalom nem köthető. Mondhattuk volna azt is, hogy az öregedés jobban sújtja a nőket. Ekkor olyan negatív értéktartalommal ruháztuk volna fel az öregedés folyamatát, mely félreértésekhez vezethet. A női öregedési folyamat kiterjedéséhez egyértelműen hozzákapcsolható a férfiakhoz képest

jelentősebb mértékben növekedett élettartamuk, melyet fenntartások nélkül kell kezelnünk, és egyértelműen pozitívan kell megítélnünk. Természetesen vannak árnyoldalai is az időskori női túlsúlynak, azonban megint egy olyan problematikával szembesültünk, melynek taglálása szétfeszítené e könyv kereteit.

A fejezet bevezetésében beharangozott elemzési lépéseket követve, az abszolút számok és a megoszlási arányszámok tárgyalása után az öregedés szintjét tisztábban kifejező mutatószámok (átlagéletkor, öregkorúak eltartottsági rátája, öregedési index, születéskor és egyes életkorokban várható élettartam) elemzésére térünk át.

2.2. táblázat: A népesség egyes mutatói Magyarországon

Év	Átlagéletkor			Öregkorúak eltartottsági rátája			Öregedési index		
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
1869. dec. 31.	25,9	25,2	25,5	11,1	10,1	10,6	11,7	10,2	11,0
1880. dec. 31.	26,3	26,2	26,3	13,6	13,8	13,7	15,0	15,0	15,0
1890. dec. 31.	26,4	26,4	26,4	14,1	14,8	14,5	14,8	15,6	15,2
1900. dec. 31.	26,9	26,9	26,9	15,3	16,3	15,8	16,3	17,1	16,7
1910. dec. 31.	27,2	27,3	27,2	16,5	17,2	16,9	17,4	18,4	17,9
1920. dec. 31.	28,5	28,9	28,7	18,6	17,7	18,1	21,2	22,6	21,9
1930. dec. 31.	29,3	30,2	29,8	18,5	18,3	18,4	25,3	27,3	26,3
1941. jan. 31.	31,0	32,1	31,6	19,2	20,6	19,9	27,8	32,5	30,1
1949. jan. 1.	31,5	33,3	32,4	19,7	22,5	21,2	30,5	39,6	35,0
1960. jan. 1.	32,5	34,8	33,6	23,2	28,3	25,9	35,4	48,5	41,8
1970. jan. 1.	34,3	37,0	35,7	28,5	35,7	32,2	47,6	66,7	56,9
1980. jan. 1.	34,6	37,7	36,2	26,2	35,8	31,1	49,2	73,9	61,2
1990. jan. 1.	35,5	39,0	37,3	29,0	41,8	35,5	53,1	82,9	67,6
2001. jan. 1.	37,1	41,1	39,2	28,3	43,7	36,1	66,5	110,6	88,1
2002. jan. 1.	37,3	41,3	39,4	28,3	44,0	36,3	68,2	113,5	90,3
2003. jan. 1.	37,5	41,6	39,6	28,7	44,6	36,7	69,9	116,5	92,7
2004. jan. 1.	37,7	41,8	39,8	28,9	44,9	37,0	71,3	119,2	94,7
2005. jan. 1.	37,9	42,0	40,1	29,3	45,6	37,5	73,2	122,4	97,2
2006. jan. 1.	38,0	42,2	40,2	29,3	45,7	37,6	74,3	124,7	98,9
2007. jan. 1.	38,2	42,4	40,4	29,4	46,0	37,8	75,7	127,2	100,8
2008. jan. 1.	38,4	42,6	40,6	29,8	46,7	38,3	77,5	130,0	103,1
2009. jan. 1.	38,5	42,8	40,8	30,3	47,5	39,0	79,5	133,2	105,7
2010. jan. 1.	38,7	43,0	40,9	30,8	48,3	39,7	81,6	136,3	108,3
2011. jan. 1.	38,9	43,2	41,1	31,6	49,3	40,5	84,5	140,6	111,8

Forrás: Demográfiai évkönyvek 1995–2010.

Az élő népesség átlagéletkora³ folyamatosan és töretlenül emelkedett a XIX. század utolsó harmada óta. 1869-ben 25,5 év volt, ami 1970-re több mint tíz évvel hosszabbodott meg, és az ezredforduló környékén meghaladta a 39 évet, majd 2005 után 40 év fölé jutott és 2011-re már 41,1 év lett. Tehát e mutató időbeli alakulásában is a népesség öregedésének nyomára bukkanunk. A nemek közötti differencia rendkívül érdekesen alakult a vizsgált időszak folyamán. A XIX. század végén még a férfiak átlagéletkora volt magasabb, majd a századforduló környékén a nők átlagéletkora fokozatosan elérte vagy kissé meg is haladta a férfiakét. Az első világháború időszaka tekinthető fordulópontnak, ahonnan kezdve a nők átlagéletkorának javulása erőteljesebb volt, és fokozatosan szélesedni kezdett a két nem közötti szakadék. Kevéssel az ezredforduló után a férfiak átlagéletkora 37 év a nőké pedig négy évvel több, 41 év volt. A mutató elemzése közben újra azt észleltük, hogy a nők körében sokkal erőteljesebben jelentkezett az idősödés folyamata a XX. század folyamán, mint a férfiaknál.

Az öregkorúak eltartottsági rátájának és az öregedési index idősorainak kiszámításánál nem önmagában az öregedési folyamatot kívántuk újabb érvekkel alátámasztani, hanem az időseket a másik két jellemző életkori csoporthoz, nevezetesen az aktív életkorúakhoz és a fiatalokhoz tekinthető inaktívokhoz viszonyítottuk. Öregkorúaknak továbbra is a hatvan éveseket és az idősebbeket tekintettük. Az aktív korúak alsó életkori határának nem a 15. életévet, hanem a 20-dikat vettük. Ebből következően a fiatalok felső életkori határát a 19.

³ Az átlagéletkor fogalmát igen gyakran összekeverik az átlagos élettartammal, ami súlyos félreértések forrása lehet, hiszen a két mutató értéke – bár mindkettő az év mértékegységben van kifejezve –, igen távol áll egymástól. Ez nem is lehet másként, hiszen az átlagéletkor a népesség egy adott időpontban élő tagjai életkorának számtani átlaga. Míg a születéskor és az egyes életkorokban várható átlagos élettartam a halandósági tábla egyik mutatójának az értéke. Másképpen kifejezve, a halandósági tábla meghaltjainak átlagos életkoraként is definiálható. Tehát két egymástól teljesen eltérő típusú mutatóról van szó. Népességünk átlagéletkora nem egyenletes ütemben, de folyamatosan nő, és ez a növekedés az öregkorúak arányának emelkedésével egyidejűleg megy végbe. Népességünk halandósági szintje a XX. század eleje óta jelentősen süllyedt, ami azt jelentette, hogy a férfi és női népesség átlagélettartama jelentősen megnőtt. Az 1960-as évek elején epidemiológiai válság kezdődött, ami következtében a férfiak értékei romlani kezdtek, a nők esetében stagnálás, illetve csak igen kis javulás volt megfigyelhető. A rendszerváltás hatásaként a férfi népesség halandóságának romlása felgyorsult, majd a mélypontot elérve az 1990-es évek közepétől – bármiféle átmenet nélkül – folyamatos, máig tartó növekedés indult meg (Valkovics, 2001; Józán, 2008).

betöltött életkorra toltuk fel. A hagyományostól eltérő megoldás magyarázata az volt, hogy a középfokú végzettség lassan általánossá válásával, továbbá a felsőfokú oktatás expanziója következtében teljesen életidegen megoldás lenne a 15. életévet tekinteni az aktív életkor kezdetének. További indok az is, hogy ezzel a megoldással a fiatalok pontos húsz, az idősök pedig húsztól nem sokkal több születési évjáratba sorolhatók be, tehát összevetésükkor az eltérő évjáratszámokból eredő tényezők torzító hatását próbáltuk meg minimalizálni. Ennek megfelelően az öregkorúak eltartottsági rátájának kiszámításakor a 60 év felettieket a 20–59 évesekhez viszonyítottuk. Az eredmények rendkívül látványosak, különösen az, hogy az idősök eltartottsági rátája közel négyszeresére növekedett a vizsgált időszak végére. Az ezredforduló idején 100 aktív korú személynek 36 idős korút kell eltartania az 1869-es 11 idős emberhez képest, amennyiben csakis a kormegoszlásból eredő demográfiai tényezőket vesszük figyelembe. Természetesen tudatában vagyunk annak, hogy az eltartási arányok kiszámítását egyéb aktivitási, iskolázási tényezők bevonásával tovább lehetne finomítani, azonban az alapvető trendek és az eltartási terhekben bekövetkezett változások iránya és mértéke, így is kétséget kizáróan megállapítható. Az öregedési folyamat eltérő nemek szerinti dinamikája következtében az idős nőknek fiatal nők általi eltartási aránya sokkal magasabb, mint a férfiak ekvivalens értékei. 100 aktív korú nőre 49 idős korú nő, míg 100 aktív korú férfira csak 32 idős korú férfi jutott 2011 elején.

Az öregedési indexben, melyben az öregkorúakat a fiataikorúakkal vetik egybe még az előző mutatóhoz (eltartottsági ráta) képest is drasztikusabb változások történtek. 1869-ben száz 0–19 évesre tizenegy 60–X éves jutott. 2002-ben száz fiataikorúra már kilencven idős korú esett, továbbá 2011. év elején már 112, tehát az index a kezdő értékhez képest tízszeresére szökött fel. Az igazán jelentős ugrások az index változásában az 1960-as és az 1990-es évtizedekben következtek be. A nemek közötti eltéréseknél ugyanazokat az összefüggéseket fedezhetjük fel, mint amit az átlagéletkor és az eltartottsági ráta elemzésekor fentebb már kifejtettünk. A differenciák mindenki számára nyilvánvalóvá teszik, hogy a magasabb életkorokban az öregedési folyamatot egyértelműen az idős, többségében özvegy nők táplálják.

A fentebb szűkszavúan ismertetett „első demográfiai átmenet” elméleti keretébe nem illeszthető, gyökeresen új folyamatok magyarázátára alkotta meg a holland *Van de Kaa* a „második demográfiai átmenet” elméletét, mely a globális népességfejlődés posztindusztriális szakaszának a kezdetét is jelöli. Az 1960-70-es évektől fellépő második demográfiai átmenetre jellemző a termékenység rendkívül alacsony foka, a gyermekvállalástól és -neveléstől való szándékos tartózkodás elterjedtsége, a házasság intézményének válsága (a válások magas mértéke és a házasságtól tartózkodás gyakoriságának növekedése), az élettársi kapcsolatok elterjedése, a töredécsaládok és az egyszemélyes háztartások növekvő aránya (Melegh-Őri, 2003; Gyémánt et al. 2006; Rédei, 2006). A második demográfiai átmenet időszakában a radikálisan csökkenő termékenység és a fokozatosan tovább javuló életkilátások következtében az öregedési folyamat egy minőségileg új szakasza bontakozik ki a fejlett országokban. Az öregkorúak részaránya az össznépességen belül, az emberiség története során soha nem látott, soha nem tapasztalt nagyságrendűre növekszik.⁴ A mennyiségek, az arányok és a hatások miatt vált az eddig főleg demográfiai folyamatként szemlélt öregedés a XXI. század egyik világproblémájává. Európában a demográfiai átalakulás a Föld többi régiójához viszonyítva jóval korábban, folyamatában hosszabb időszak alatt következett be. Javarészt az ilyen fázis- és ütemkülönbségeknek tudható be, hogy a XX. század végén a Föld régiói között igen jelentősek a demográfiai különbségek. Nagy biztonsággal előre jelezhető, hogy az öregedés folyamata univerzálissá válik, tehát kiterjed a jelenleg szegény országokra is, a gazdagokban pedig soha nem tapasztalt méreteket fog ölteni (Hablicsek-Illés, 2005).

Az öregedés alapján véve pozitív folyamat, igen jó indikátora a társadalmi-gazdasági fejlődésnek. A gyermek- és fiatalkorúak arányának visszaszorulása, a hagyományos demográfiai állapotból a modern

⁴ A fejlett országokba irányuló nemzetközi vándorlási hullámok (már amennyiben a vándorlók fiatalos korösszetételűek) rövidtávon képesek lassítani az öregedési folyamatot. Hosszú távú megoldást azonban önmagában nem jelentenek, hiszen a migránsok időskorba lépésével újabb forrását adják a nyugdíjasok részaránya növekedésének. Elméletileg csak a fiatalkorú migránsok tartós és tömeges beléptetése lenne képes fékezni az öregedési folyamat intenzív növekedését. Megállítására vagy visszafordítására a fiatalok bevándorlásával sem lenne esély.

felé tartó társadalmakban enyhíti az aktív korúakra nehezedő eltartási terheket, növeli az aktivitást, jótékonyan hat a munkaerő-kínálatra. Az öregedésnek ez a fázisa valóban önmagában jóléttéremtő és örömteli. Azonban – mint feljebb már utaltunk rá – minden jelenkori demográfiai rezsimben csak egyszer következik be és csak néhány évtizedig tart az aktív korúak kiemelkedően magas részaránya. Sok helyen alig várják már, hogy bekövetkezzen a prognózisokból jó előre kirajzolódó folyamat (Latin-Amerika és Dél-kelet Ázsia egyes országaiban már ismerkednek az előjeleivel).

Európában és a Föld egyéb fejlett országaiban az öregedés minőségileg új szakaszba lépett. Olyan mértékű, és feltartóztathatlannak látszó folyamat már, hogy irracionális félelmekből táplálkozva, egyre inkább a negatív következményei kerültek előtérbe. Növekvő eltartási terhek (csökken az aktív, nő az inaktív népesség aránya, az inaktívakon belül a gyermekkorúak aránya egyre esik, a nyugdíjasoké viszont fokozatosan gyarapodik), növekvő szociális és egészségügyi kiadások, csökkenő természetes szaporodás, népességfogyás stb. Magyarországon is az öregedés tekinthető az egyik legjelentősebb demográfiai kihívásnak (Józan–Katona, 2003). Megismételjük, hogy amíg 1869-ben csak minden huszadik ember volt hatvan éves vagy afölötti, jelenleg már minden ötödik magyar lakos időskorú.⁵

Az idősök eltartottsági rátája közel négyszeresére növekedett a vizsgált időszak végére. 2011 elején 100 aktív korú személynek közel 41 időskorút kell eltartania az 1869-es 11 idős emberhez képest, amennyiben csakis a kormegoszlásból eredő demográfiai tényezőket

⁵ A népességi-népesedési problémáink rangsorolása nyilvánvalóan függ az egyes szerzőktől és azok értékítéletétől is, hiszen az egyes problémákhoz való relatív súlyok hozzárendelése, illetve bizonyos esetekben világnézeti és értékrendbeli tényezők döntik el végső sorrendet. Egy most már klasszikusnak számító munka előszavában Valkovics Emil és Tóth Pál Péter (1996) a tíz Magyarországot sújtó alapvető demográfiai probléma közül „csak” a negyedik helyre sorolta az öregedési folyamatot és annak következményeit. Megelőzte azt a népességszám fogyása, az alacsony termékenységi szint és a halandóság szintjének romlása. Közben a halandóság romlása megállt, sőt folyamatos javulás következett be (Józan, 2003; 2006). Tehát a rangsorban egy helyet előreugorva, az öregedés már mások szerint is dobogós helyen áll a demográfiai problémáink sorában. E dolgozat szerzőjének véleménye szerint egy populáció demográfiai öregedése nem önmagában probléma, hanem a folyamat egyes következményei értékelhetők csak feszültségforrásként. Örömteli és üdvözlendő, hogy a népesség tagjai egyre magasabb életkort érnek el és nem szükséges ezen „probléma” megoldásán makro-léptékben gondolkodni (Tóth, 2007).

vesszük figyelembe. Természetesen tudatában vagyunk annak, hogy az eltartási arányok kiszámítása egyéb aktivitási, iskolázási tényezők bevonásával tovább lehetne finomítani, azonban az alapvető trendek és az eltartási terhekben bekövetkezett változások iránya és mértéke, így is kétséget kizáróan megállapítható.

2.3. táblázat: Születéskor és egyes későbbi életkorokban várható átlagos élettartam

Év	Születéskor			60 éves korban			70 éves korban			80 éves korban		
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
1949	59,28	63,40	61,36	15,82	17,11	16,52	9,79	10,42	10,14	5,31	5,61	5,49
1960	65,89	70,10	68,03	15,60	17,55	16,67	9,40	10,39	9,96	5,03	5,45	5,27
1970	66,31	72,08	69,20	15,19	18,19	16,78	9,22	10,88	10,17	5,10	5,69	5,46
1980	65,45	72,70	69,02	14,58	18,32	16,56	8,88	11,19	10,17	5,03	5,92	5,59
1990	65,13	73,71	69,33	14,72	19,02	17,03	9,47	11,81	10,83	5,27	6,27	5,91
2000	67,11	75,59	71,33	15,29	20,04	17,90	9,94	12,59	11,59	5,85	6,90	6,53
2001	68,15	76,46	72,32	15,97	20,65	18,56	10,37	13,09	11,99	6,01	7,05	6,69
2002	68,26	76,56	72,43	15,98	20,74	18,61	10,39	13,12	12,01	6,05	7,05	6,70
2003	68,29	76,53	72,43	15,79	20,61	18,45	10,22	13,01	11,88	5,93	6,92	6,58
2004	68,59	76,91	72,78	16,06	20,86	18,72	10,46	13,24	12,12	6,01	7,03	6,68
2005	68,56	76,93	72,76	16,04	20,85	18,70	10,43	13,19	12,08	5,97	7,04	6,67
2006	69,03	77,35	73,21	16,30	21,13	18,97	10,73	13,49	12,38	6,08	7,18	6,81
2007	69,19	77,34	73,30	16,31	21,23	19,02	10,62	13,59	12,39	6,05	7,23	6,83
2008	69,79	77,76	73,83	16,58	21,44	19,27	10,90	13,75	12,61	6,19	7,33	6,94
2009	70,05	77,89	74,03	16,61	21,51	19,32	10,95	13,83	12,68	6,24	7,39	7,00
2010	70,50	78,11	74,38	16,79	21,56	19,43	11,05	13,82	12,71	6,31	7,36	7,00

Forrás: Demográfiai évkönyvek 1995–2010.

A 2.3. táblázatból látható, hogy a születéskor várható átlagos élettartam 1949-hez képest 2010-re kicsit több mint 13 évvel javult, ami azt jelentette, hogy az újszülöttek életkilátásai jelentősen megnövekedtek. A javulás nem volt egyenletes a vizsgált időszakban, mert a növekedés legnagyobb része az 1950-es évtizedre esett, és az 1970-es évtizedben az epidemiológiai válság hatására még élettartam-csökkenés is bekövetkezett (Józan, 2001; Uzzoli, 2003; Daróczi, 2007; Pál, 2007). A két nem viszonylatában mindvégig a nőknek voltak kedvezőbbek az életkilátásai, sőt a vizsgált meglehetősen rövid időszak folyamán a két nem közötti négy éves rés, nyolc év kiterjedésű szakadékká vált. A fenti táblázatból is kiviláglik, hogy az 1970–1980-as évek halandósági válsága döntő részben a férfiakat sújtotta. Megállapíthatjuk, hogy az általunk vizsgált időszakban mind a 60, 70, 80 évesek, várható élettart-

tama összességében javult. Igaz meg kell jegyeznünk, hogy a javulás nagysága az életkor előrehaladtával egyre csökkent. A 2010-ben hatvanadik életévüket betöltötték 2,91 évvel, a hetvenévesek 2,57 évvel és a nyolcvanévesek 1,51 évvel magasabb élettartamra számíthattak, mint az 1949-ben hasonló életkort betöltötték. Szinte hihetetlen, de igaz hogy a hatvan éves férfiak halandósága elenyésző mértékben (0,22 év) javult csak 2005-ig. Azóta folyamatos növekedés eredményeképpen 0,97 életév lett a javulás. A hatvan évesek élettartamának meghosszabbodását tehát döntően a nőknél mért javulás okozta. Végző konklúzióként leszögezhetjük, hogy a magasabb életkorokban továbbra is folyamatosan nő az élettartam, tehát az időskorú alnépesség a saját összetétele szempontjából is egyre vénebbé válik.

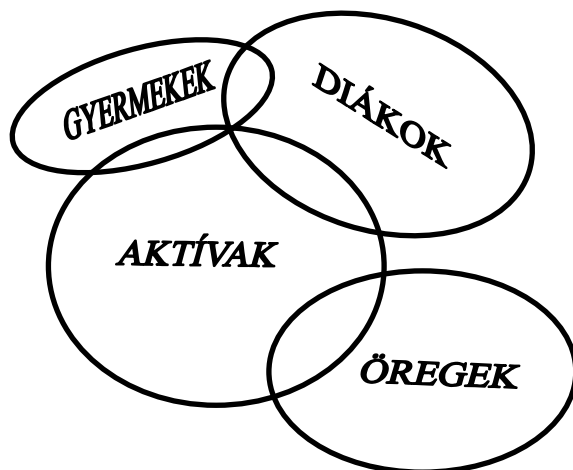

R

3. A nyugdíjasok áramlása – öregkori migráció

A túlnépesedés, idősödés és vándorlás összefüggéseit felvillantó első fejezet, majd az öregedési folyamatot felvázoló második fejezet után magával az időskori vándorlással foglalkozunk. A világméretű folyamatok és az egyedi esetek felvillantását tekintjük fő célunknak, azért hogy a később tárgyalandó magyar vonatkozásokat a megfelelő térbeli, időbeli és elméleti kontextusba helyezhessük.

3.1. ábra Az időskori migráció kontextusa életút-szemléletben

A vándorlók különböző ismérvek szerinti szerkezetének szelektivitásával kapcsolatban, az empirikus kutatásokkal ez idáig leginkább alátámasztott terület a migrálók kor szerinti összetételének vizsgálata. Nagyvonalakban igen korán felismerték, hogy a vándorlók korösszetétele nem hasonlít sem a küldő, sem a fogadó terület népességének kormegoszlására. Az eltérés irányát sem volt nehéz megállapítani, hiszen a közelmúltig – kevés kivételtől eltekintve – az önkéntesen⁶ vándorlók fiatalabbak voltak, mint a kibocsátó és befogadó terület összlakossága (Fokkema, 1996; Boyle et al. 1998; Becsei, 1998; Tóth–Trócsányi, 1997). E helyen is meg kell jegyezni, hogy a vándorlás kiváltotta hatások is nagyrészt a fiatalos korösszetétellel függtek és máig függenek össze.

⁶ Kényszermigráció esetén a korösszetételre vonatkozó összefüggések kevésbé érvényesülnek.

3.1. Az öregedés és a migráció (a migránsok öregedése, avagy az öregek migrációja)

Az alábbiakban csokorba kívánjuk szedni azokat a tényezőket és jellemző folyamatokat, melyek lehetővé tették a megjelenését, majd tömegjelenséggé transzformálták az öregkori vándorlást. Az első tényező mindenképpen a nem igazán magyaros műszóval kifejezett *hosszúéletűség* (longevity) (Beets–Miltényi, 2000). A születéskor és magasabb életkorokban is jelentkező robbanásszerű élettartam növekedés a demográfiai átmenet második szakaszának megindulása óta tart. A XX. század második felében a születéskor várható átlagos élettartam közel 20 életévvel nőtt a Földön. Az 1950–1955-ös évek átlaga 46,5 év volt, ami 2002-re 65,2 évre emelkedett. Ez azt jelenti, hogy a vizsgált periódus minden egyes évében átlagosan 4 hónappal növekedett az élettartam. Kilenc év többletet mértek a fejlett országokban (ide értve Európát, Észak-Amerikát, Japánt, Ausztráliát és Új-Zélandot). Itt a felnőttek és idősök jelentős halandóságjavulása következett be és ez a növekvő élettartam fő magyarázó tényezője. A fejlett országokban és közöttük Magyarországon is a szülő nők, a csecsemők és a gyermekek halandósága már csak kismértékben javítható. A felnőttek és főleg az időskorúak halandóságának javításában rejlenek meg kiaknázható lehetőségek (WHO, 2003). A gerontológusok között nincs egyetértés abban, hogy mi lehet az emberi élet felső határa, és mikor válhat valósággá az.

Az élettartamokkal kapcsolatban annyi mindenestre biztos és mérésekkel, statisztikákkal is igazolható, hogy a fejlett országokban a 65 év felett várható mindkét nembeli élettartam 20 további életév felé tart. Ez a közel negyedszázadnyi életszakasz önmagában is jelentőséggel bír a megélése-kitöltése vonatkozásában. Ha hozzátesszük, hogy az öregkor során nem egyszerűen csak az életkor kitolódásáról van szó, hanem a krónikus betegségek nélkül megélt egyre hosszabb egészséges élettartam megnövekedéséről (WHO, 2003), akkor mindenki számára világossá válik, micsoda humán potenciál keletkezett. Nem lenne szerencsés, ha az idősek emberi jogai akár a legkisebb mértékben is csorbulnának a többi korosztályhoz képest (Hervai Szabó, 2007). Az egészséges élettartam növekedéséről és jelentős nemek és iskolai vég-

zettség szerinti differenciáiról számolnak be a Magyarországi kutatók is (Faragó, 2005; 2008). Az időskorúak egyre növekvő arányát az életkor meghosszabbodása mellett – a klasszikus demográfiai átmeneten túljutott országokban – elősegítette a másik természetes népmozgalmi jelenség, nevezetesen a termékenység csökkenése és az egyszerű reprodukciót sem biztosító szint alá süllyedése.

SZÖVEGDOBOZ 3. AZ EMBERI ÉLET FELSŐ HATÁRA?

A Bibliában megörökített Matuzsálem életének tartama 969 esztendő volt, és 187 évesen majd még később is gyermekeket nemzett. Ehhez képest a hiteles születési anyakönyvi kivonattal bizonyítottan leghosszabb ideig élő ember egy nő volt, Jeanne Calment (Schirmacher, 2007). A WHO osztályozása szerint a matuzsálemi életszakasz 100 éves korban kezdődik. A francia asszony 22 évig matuzsálemi korban élt, azonban utódot életének ebben a szakaszában nem hozott világra.

Talán nem tudatosan, de az Egyesült Nemzetek Szervezete állást foglalt az emberi élet felső határával kapcsolatos időről-időre újra felbukkanó vitában. Praktikus okokból abbahagyta a felső korhatár megjelölését a legújabb hosszú távú népesség-előrejelzéseiben, mert a korábban felső plafonként megadott értékek sorra megdőlték. Jelenleg nyitott felső korhatárral dolgoznak, ami arra utal, hogy már közel sem biztosak abban, hogy van abszolút felső korlátja az emberi élettartamnak (Bongaarts, 2006).

Egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a modern társadalmak újabb jelentős teljesítményeként kell értékelnünk a történelmi léptékben igen rövid idő alatt drasztikusan megnövekvő élettartamot és annak további szakadatlan javulását. Riley (2001) megnevezte a makroszintű okokat: a javuló táplálkozás és életszínvonal, a közegészségügyi viszonyok általános javulása, az új gyógyszerek és a fejlett orvosi eljárások gyors diffúziója a fő makroszinten ható faktorok. Nem kis merészséggel utolsó okként a fejlett országok lakóinak életstílusát jelölte meg.

Az utóbbi 150 év idősorait vizsgálva Oeppen és Vaupel (2002) úgy találták, hogy a hosszú távú népesség-előrejelzésekben 10 évenként 2,5 év élettartam növekedéssel lehet számolni, azért mert a legidősebb korcsoportok további életkilátásainak emelkedése nem csillapodik. Van okunk azt hinni, hogy a biotechnológiai fejlődés, a megelőző és gyógyító orvoslás, az új gyógyszerek, az időskor újfajta felfogása és megélése, a közelmúlthoz képest kisebb mértékben fogják javítani az átlagos élettartamot az előttünk álló években.

Az időskorúak vándorlását elősegítő második tényező a *nyugdíjából származó biztos jövedelmek*, melyek nagyságrendje ugyan elmarad az aktívkori teljes jövedelmektől, azonban a pusztán létfenntartásnál még így is többre elegendőek az államilag garantált ellátások (National Research Council 2001). A nyugdíj lehetővé teszi az azt élvezők anyagi függetlenségét, tehát egyre inkább mérséklődik annak az összefüggésnek az érvényessége, hogy a szülők aktivitásuk befejeztével a gyerme-

keikhez költöznek, bízva abban, hogy az elkerülhetetlenül megromló egészségi állapotuk miatt úgyszólván támaszra szorulnak, melynek leghatékonyabb és egyben legbensőségesebb módja a családon belüli segítségnyújtás. Ha azonban valaki nem számíthat a gyermekeire vagy nincs is utóda, abban az esetben sem kilátástalan a helyzete, hiszen az intézményes ellátása valamilyen szinten biztosítható. Az ellátás színvonalát pedig saját döntése alapján egyértelműen pénztárcája vastagsága határozza meg.

Harmadik tényezőnek az egyre zsugorodó világ tünetegyüttese kívánkozik. Ez alatt értve a mozgékonytársa lehetőséget tévő technikai eszközök eltömegesedését, a közlekedési hálózatok kiépülését, és a kommunikációs technológiák robbanásszerű fejlődését (Erdösi, 2002; Jakobi, 2007; Szépvölgyi, 2007). A nagy távolságokat átívelni képes közlekedési eszközök elterjedése lerövidítette a menetidőt, együtt járt a jegyárak egyre olcsóbbá válásával, ami következtében egyre többen lettek képesek megfizetni a viteldíjat. Érdekes módon az Európai Unió is hozzájárult az alacsony árkategóriájú (fapados) repülőgépjáratok térhódításához a deregulációs intézkedéseivel. Ez pedig közvetve az időskorú mobil személyeket is érinti, hiszen könnyebbé, gyorsabbá és olcsóbbá teszi utazásaikat (Warnes–Williams, 2006; Schwanen–Páez, 2010).

Negyedik tényezőnek a *turizmus* általánossá és tömegessé válása tekinthető (Lengyel, 1994; Rátz, 2004; Michalkó, 2010), mely során, a nyugdíjas éveket megelőzően, személyes tapasztalatok és élmények sokasága halmozódott fel a potenciális célterületekről. Tehát a felderítés már jóval korábban megtörténhetett mielőtt a vándorlási döntés megszületett volna. A turizmus jelenségének egyik jellegzetessége a holszezon-problematika kiküszöbölésére tett erőfeszítések is a nyugdíjasok malmára hajtották a vizet. A főszezonon kívüli, hosszabb tartózkodással mindig is együtt járó jóval olcsóbb árakat a jövedelmeikből még ki tudták fizetni a nyugdíjasok. Az idővel való gazdálkodásuk sajátosságai pedig rendkívül flexibilissé tette őket (Hall, 2005).

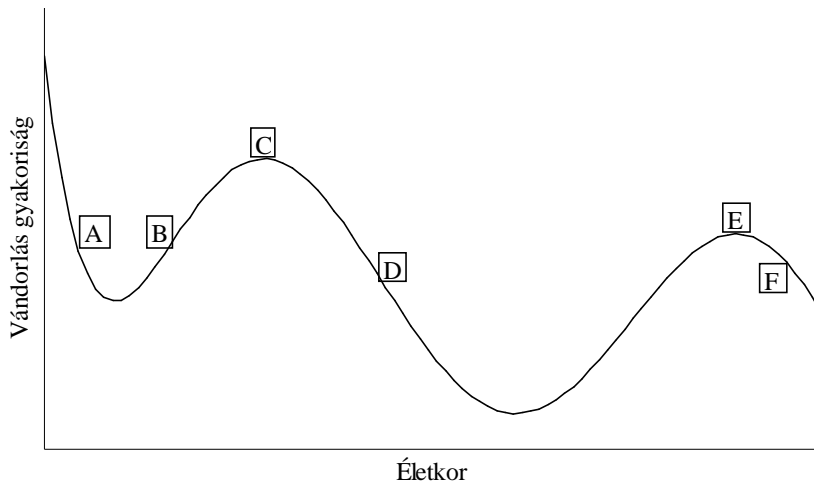
Megemlítés szintjén, ötödik tényezőnek az *integrálódó kontinensek* (elsősorban Európára és Észak-Amerikára gondolva) szerepét kell kiemelnünk, hiszen az egyesülés-egységesülés megkönnyíti a belső határok átlépését, a máshol tartózkodás lehetővé válását, a nyugdíjszerű, a

szociális és az egészségügyi ellátások transzferálhatóságát (Szónokyné, 2000; Lukács, 2006), az azonos fizetőeszköz használatát. A fenti öt tényező megemlékezésével nem merítettük ki az időskori vándorlást befolyásoló összes tényezőt, azonban úgy véljük, hogy a legfontosabb általánosan jelenlévő csomópontokat sikerült azonosítani. Nyilván számos egyedi sajátossága és hatótényezője is van Észak-Amerikában a Napfényövezetbe vándorlásnak, mint ahogy Európában a Mediterrán térségbe való áramlásnak (Rees et al., 1996; King et al., 1998). A folyamat térbeli terjedését mutatja, hogy Ausztráliából, Új-Zélandról, Bulgáriából és Törökországból is megérkeztek az első jelzések az időskori vándorlás térhódításáról, és biztosak lehetünk abban, hogy e jelenség máshol is felüti a fejét (Williams–Hall, 2000; Dehoorne–Ilies, 2003; Yamashita–Ono, 2006; Südaş–Mutluer, 2010).

A nyugdíjasok között a fentebb felsorolt tényezők következtében jelentősen megnőtt a hajlam a migrációra, hiszen egyre könnyebben, biztonságosabban és viszonylag olcsóbban szelhetik át az országhatárokat és telepedhetnek le máshol. Ennek a növekvő vándorlási kedvnek az egyik vetülete az országhatáron belül maradó elköltözések számának emelkedése, igaz sokkal nagyobb közfigyelmet és szakmai érdeklődést kap a külső vándorlás, mint azt e könyv is jelzi.

A vándorlók korösszetételének magyarországi és külföldi vizsgálatai a Rogers-görbe „univerzalitására” hívják fel a figyelmet. Különösen abban az esetekben voltak érvényesek a görbe tükrözte összefüggések, amennyiben a kortengelyen tapasztalható hullámhegyeket és hullám völgyeket a mikro-szemléletű megközelítések eredményeivel kombinálták. Ez annyit jelent, hogy az egyéni életút tipikus állomásait kapcsolták össze a korszpecifikus arányszámok vagy a korszpecifikus valószínűsések alakulásával (Bies–Tekse, 1980; L. Rédei, 1989; Illés, 2002).

3.2. ábra: A Rogers-görbe

Forrás: Rogers, A. – Castro, L. J. 1981 6. p.

- A. fázis: A gyermekek eltartóikkal vándorolnak együtt, feltehetően azok akaratából.
- B. fázis: A felnövő gyermekek oktatással kapcsolatos vándorlásai.
- C. fázis: Felsőfokú tanulmányok folytatása, illetve a tanulás világából a munka világába való átlépés, továbbá a családalapítás során legvalószínűbb a migráció.
- D. fázis: Középkorúak migrációja munkahely-változtatási, lakásváltoztatási és családi okokból.
- E. fázis: A nyugdíjba vonulás körüli vándorlások.
- F. fázis: Az életút végéhez közeledve az egyének főként egészségügyi okokból történő vándorlásai, melyek az „A” fázishoz hasonlóan már nem mindig a vándorló szuverén döntései.

A vándorlók korszerkezetét modellező görbét felfedezői (Rogers–Castro, 1981) a múlt század hatvanas és hetvenes éveiből eredő vándorlási adatokból alkották meg, melyek Európa számos országából származtak. Főként a belföldi vándormozgalmakra vonatkozó áramlá-

si adatok voltak.⁷ Már a Rogers-görbe publikálása idején is nagy feltűnést keltett az időskori második hullámhegy („E.” fázis). Teljesen új jelenségnek számított az időszerűak jelentős mértékű területi mobilitása, hiszen az öregekről a helyhez, lakóhelyhez való merev kötődés képzeletében élt a tudományos és a közgondolkodásban egyaránt. Városrehabilitációs területeken, különösen a nyugati sajtóban, állandóan napirenden lévő téma volt a makacs idős emberek kiköltöztetése a lebontásra ítélt háztömbökből, városrészekből (Egedy, 2005). Az időskori vándorlási hullámhegy tüzetesebb vizsgálata ezután kezdődött meg. A részletes analízisek valószínűsítették, hogy a megnövekvő idősügyi lakóhely-változtatás nem egyöntetű folyamat, hanem legalább két jellemző szakasza van. Az egyén életútja mentén szemlélve az első idősügyi hullámhegy a nyugdíjba menetel körüli években domborodik ki, a második pedig késő öregségben a halál közeledtével.⁸ A nyugdíjassá válás körüli mobilitásnövekedésben, a nyugállományba vonuláson kívül szerepe lehet még egyéb egyéni-családi életciklusokhoz kötődő eseményeknek, mint a gyermek(ek) kirepülésének a családi fészekből, vagy akár az idős felmenő szülők halálának is. A legjelentősebb tényező azonban a jövedelemcsökkenés, hiszen az állam által garantált nyugdíjak csak az aktív kori jövedelem egy részét teszik ki.⁹ Ha esetleg egyéb források bevonása miatt nem is csökken a jövedelem, akkor sem szükséges már a munkahely mellett lakni. A gyermekek, a barátok és ismerősök közelébe is lehet költözni, vagy bármi más olyan tervet megvalósítani, amit addig a pénzkeresés primátusa miatt elhalasztot-

⁷ Érdekes módon a nemek szerinti intenzitásokat vizsgálva, sem a férfiak, sem a nők nem tekinthetők összességében mobilabbnak a másik nemnél Európában. Újabb kutatási eredmények szerint, a korcsoportos nemek szerinti intenzitásokat az életciklus szemléletben vizsgálva, már voltak eltérések a vándorlások előfordulásának gyakoriságaiban. A nőknél a korábbi felnőtté váláshoz kapcsolódó szülői fészekből kirepülés miatt, a 15–24 éves korcsoportban, továbbá egészen más okból a hosszabb élettartam miatti gyakoribb özvegyé válás miatt, a 60. életév feletti korcsoportok többségében voltak magasabbak a női vándorlási intenzitások a XX. század utolsó harmadában. Ezt a két komponensből álló enyhe többletet ellensúlyozta a középkorú férfiak gazdasági aktivitáshoz kapcsolódó, összességében a hasonló korú nőknél nagyobb vándorlási gyakorisága (Rees–Kupiszewski, 1999).

⁸ Nyilvánvalóan az évtizedes léptékekben egyre növekedő várható idősügyi élettartam is szerepet játszott abban, hogy az eredetileg egycsúcsú kiemelkedés megkettőződött.

⁹ Ezáltal nyilván relatíve megnövekednek a lakásfenntartás költségei, és a más típusú, addig megszokott kiadásokra is kevesebb jut.

tak (Baltes–Baltes, 1990). A hullámhegy második felének okai között szerepel a házastárs halála, az azzal járó nem anyagi és anyagi megpróbáltatásokkal egyetemben, továbbá a törvénytől bekövetkező egészségromlás miatti családi, illetve intézményi ellátás igénybe vétele miatti költözés¹⁰ (Litwak–Longino, 1987; Rogers, 1992).

A vándorlások életkor szerinti szelektivitására jó példa, hogy Európában az urbánus területek koncentrációját és egyben megfiatalodását is támogatja a 15–29 évesek nagyvárosokba áramlása a középfokú és felsőfokú tanulmányok végzése, a szélesebb munkavállalási, partnerkeresési és szórakozási lehetőségek miatt. A dekoncentrációt erősítő, a nagyvárosokból az agglomerációba kiáramlás és a falusi területekre eláramlás a gyermekes családokra, vagyis a 0–15 gyermekekre és 30–45(50) éves szülőkre a jellemzőek. A nyugdíjas korúak (60–65 évesek és idősebbek) is elhagyják a városi magterületeket, a nagyvárosi élet jól ismert ártalmi és költségessége következtében. E jelenségek, a maguk teljességében, a fejlett nyugati országokra voltak jellemzőek a múlt század utolsó harminc évében. A szuburbanizációs folyamat egyes elemei az átmeneti országokban is megjelentek 1990 után. A magyarországi kiteljesedésén már túljutottunk, és hanyatlásának első jeleit szemlélhetjük jelenleg a városi magterületek újraéledésével (Kovács, 2002, 2010; Egedy, 2009; Bajmócy, 2007; Földi, 2006).

3.2. Vándorló nyugdíjasok

A magas életkorokban felfedezett vándorlási intenzitásnövekedés a migráció szelektív természetének egy újabb bizonyítéka volt. Sajátosságainak feltárására intenzív kutatások kezdődtek el az 1980-as évektől kezdve (Biggar et al. 1984; Hogan, 1987; Litwak–Longino, 1987; Rogers et al. 1992; Warnes, 1992; Frey, 1995; Millington, 2000). Természetesen a jelenség nem volt ismeretlen már a második világháború előtt sem, azonban akkoriban csak szórványosan, a jobb módúak körében fordult elő (King et al. 2000; Warnes, 2001). Az időskori vándorlás az 1950-es évektől vált tömegeket mozgató folyamattá, és térbeli terje-

¹⁰ A szülőföldre, a gyökerekhez visszatérés motívuma mindkét öregkori hullámhegy kialakulásában is szerepet játszhat. További kutatást igényelne, hogy az elsőben vagy a másodikban játszik nagyobb szerepet.

dése a klasszikus diffúziós folyamatok jellegzetességeit követte. A mennyiségi növekedéssel és egyre nagyobb területek behálózásával párhuzamosan egymástól gyökeresen eltérő típusai is felbukkantak a fejlett országokban (Speare–Meyer, 1988). A térbeli terjedés során a belföldi mozgások nemzetközivé szélesedtek. A belföldi vándorlásoknál a településhálózati lejtőn lefelé gurult a folyamat, majd a közeli potenciális célterületek telítődése után regionálissá, később nemzetközivé vált a mozgás. Az időskorú nemzetközi vándorok nagyobb kockázatot vállalnak a belföldön vándorló társaikhoz képest. Gyakran nyelvi, vallási jogi, szokásbeli és általában véve kulturális határokat is át kell lépniük mozgásuk során. Igaz ezen megkülönböztető jegyek ereje egyre kisebbé válik a regionális integrációk (EU, NAFTA) térnyerése, a közlekedés és a telekommunikáció robbanásszerű fejlődése (Jakobi, 2007; Szépvölgyi, 2007) következtében, nem is beszélve a kialakuló nyugdíjas közösségek a hálózatelméleti keretben megragadható migrációs burkának (Sik, 2006) vonzó erejéről.

Az Egyesült Államok területén belül a Napfényövezetbe irányuló áramlás az 1950-es években kezdődött. Kezdetben évszakos ciklusokban lakókocsikkal jelentek meg a nyugdíjasok, ami hatalmas parkolóknak, kempingeknek életvitelszerű otttartózkodással járt. Később egyesek már ingatlant is vásároltak a célterületen, melyek fokozatosan turista-migráns paradicsomokká váltak, sőt egyes helyeken nyugdíjas városok (Suncity, Leisure World) nőttek ki a földből. A kibocsátó területek szélesedését és egyben internacionalizálódását jelezte a „hőbágyok” érkezése, akik tél elején és végén lépték át az Egyesült Államok és Kanada államhatárát (McHugh, 1990; Haas–Serow, 1993; Longino, 1995; Rogers–Raymer, 1999). Az Egyesült Államok polgárainak határon túlra vándorlásának első fázisa Mexikóba és a Karibi szigetvilágba irányult az 1970-es években, majd kiterjedt az egész földgolyóra (Otero, 1997; Truly, 2002; Walters, 2002).

Észak-Nyugat-Európában az időskori belső vándorlási folyamatok az 1960-as években kezdődtek. A folyamat tömegessé válása és terjedési intenzitása országról országra változott. Karn (1977) úttörő tanulmányában fedezte fel az amerikai Napfényövezetbe vándorlás európai édestestvérét, nevezetesen a „jól-létet és kellemet kereső”

(amenity seeking) nyugdíjasok típusát, akik elindultak a tengerpartok felé. Már a XIX. században divattá vált a francia és olasz Riviérára költözni. A többi mediterrán térség akkor még kiesett a látókörből. Görögország, az Ibériai-félsziget, részben a távolság, részben a fejletlenség miatt, akkor még nem számított célterületnek. Hangsúlyoznunk kell, hogy kezdetben az időskori délre költözés elsősorban a szélsőséges jövedelmi megoszlások miatt csak a tehetőseknek állt módjában. A XX. század utolsó harmadában azonban a növekvő jólétnek és az európai egységesülésnek is köszönhetően nagyon sok akadálya szűnt meg a tömeges átköltözésnek. Jogi, adminisztratív, nyelvi nehézségek szűntek meg, illetve a mediterrán partvidék helyi társadalma megfogyatkozott és elöregedett – nem a beköltöző időskorúak, hanem a városokba költöző fiatalok miatt –, és fokozatosan sok ingatlan vált lakatlanná.

Érdekes módon a turizmushoz szorosan kapcsolódó specifikus mozgások nem kerültek a kutatások fókuszába ez idő tájt. Az élményszerzéshez kapcsolódó mozgások vizsgálatát elnyomták az idős emberek térbeli átrendeződését boncoló, a szuburbanizáció és dezurbanizáció elméleti bázisához szorosan kapcsolódó kutatások. A földrajzi térbeli mozgásra koncentrálva, az időskori vándorok „gyökerekhez visszatérő” és „családegyesítési célzatú” típusokat emelték ki Franciaországban (Cribier, 1982), az Egyesült Királyságban (Warnes, 1982; Cribier–Kysh; 1993), Hollandiában (Vergoossen–Willekens, 1987), Belgiumban (Poulain, 1988), Norvégiában (Myklebost, 1989), Svédországban (Oberget et al. 1993; Niedomysl, 2005), Németországban (Rohr-Zanker, 1989), Olaszországban (Bonaguidi–Abrami, 1992), Spanyolországban (González–Puebla, 1996), Portugáliában (Peixoto, 1996), Észtországban (Ainsaar, 2003) és Finnországban (Pehkonen, 2005). Buller és Hoggart (1994) tanulmánya volt az összekötő kapocs a térbeli megoszlásra koncentráló publikációk felől való elmozdulásnak, a turizmus vezérelte öregkori nemzetközi vándorlásokat elemző kutatási irányzat felé. Az 1990-es évek közepétől kezdve a Földközi-tenger mediterrán partvidéke vált a nyugat-európai nyugdíjasok nemzetközi vándorlásának fő célterületévé (King et al. 1998; Rodríguez et al., 1998; Williams et al., 2000; O’Reilly, 2000; Friedrich–Warnes, 2000; Huber–O’Reilly, 2004; Casado-Díaz et al. 2004). Sokan jóslásokba is bocsátkoztak, és azt

jelezték előre, hogy növekvő volumen és a célterületek kiszélesedése várható az időskorúak nemzetközi áramlásában (Montanari, 2000; Williams et al., 2000; Casado-Díaz et al., 2004; Warnes et al., 2004). Továbbá, túlhaladva a horvát és a török tengerparton, Bulgária és Románia Fekete-tengeri partvidéke is az elsősorban német nyugdíjasok potenciális célterületeivé válhatnak (Longino–Warnes, 2004). A két utóbbi ország Európai Unióhoz történt 2007. évi csatlakozása még valószínűbbé teszi a fenti forgatókönyv bekövetkezését, hacsak egyéb típusú célterületek nem bukkannak fel a látóhatáron.

Az előző bekezdésekben hivatkozott publikációk pusztán száma alapján megállapítható, hogy a téma egyre nagyobb népszerűségnek örvend nem is beszélve a médiában való megjelenítéséről. Érdekes módon a recens nemzetközi szakirodalom alapján úgy tűnik, hogy a nyugdíjasok nemzetközi vándorlása messze elkerülte a meleg tengerparttal nem rendelkező Kelet-Közép-Európai államokat, közöttük Lengyelországot, Csehországot, Szlovákiát és Magyarországot. Lehetséges, hogy a nyugdíjasok csak a meleg tengerpartokat kedvelik, és nem mutatnak érdeklődést a szárazföld belsejében rejtőző attrakciók iránt?

Az öregkori vándorlás tudományos igényű feltárása az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban kezdődött meg az 1980-as években. A kezdeti eredmények azt mutatták, hogy a nyugdíjkorhatár közeledtével megnőtt a vándorlások valószínűsége. Reprezentatív mintafelvételes felvételek alapján megállapították, hogy a nyugdíjasok kevés számú alternatív hely között válogatva, igen gyorsan hozzák meg vándorlási döntéseiket. A házaspárokra jellemzőbb a mozgás, mint az elváltakra vagy özvegyekre. A motivációik között szerepelt a gyermekekhez, családhoz, barátokhoz költözés mellett, a korábbi nyaralásaik során megismert és megszeretett területekre való visszatérés óhaja is. A megelőző vándorlásaikhoz képest jellemző még a sokkal hosszabb távolságot átívelő migráció is. Úgy tűnik, hogy a kibocsátó és a befogadó terület közötti földrajzi távolság és a közbeeső akadályok fékező ereje elhanyagolható az esetükben.

Az időskorban vándorlók természetesen nem alkottak homogén csoportot a múltban és a jelenben sem. Sajátos típusok figyelhetők meg közöttük az életkor, a családi állapot, a társadalmi-vagyoni hely-

zet, a gyermekek léte vagy hiánya, illetve a vándorlás motivációi dimenziók mentén. Az élet kellemesebb oldalának keresése az időskor kezdeti szakaszában lévőkre volt jellemző, és ha nem sikerült beilleszkedniük az új lakókörnyezetükbe, vagy egyéb tényezők miatt nem találták meg a számításukat, akkor gyorsan tovább álltak. Az aggkor felé közeledők, és közülük is az alacsonyabb iskolai végzettséggel (véltetően kisebb nyugdíjjal és alacsonyabb társadalmi státusszal bírók) rendelkező egyedülállók voltak azok, akik a gyermekekhez költöztek, bízva abban, hogy támaszra tudnak lelteni bennük.

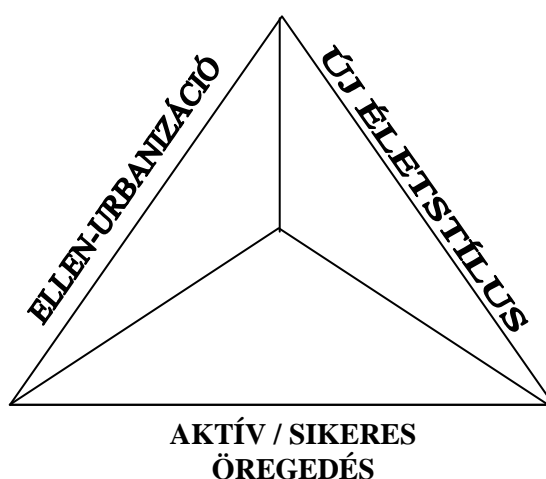
Első és azóta is egyetlen elméleti szintetizálási kísérletként Andrei Rogers (1992) dolgozta ki az időskori mobilitási átmenet modelljét. Alább a hatodik szövegdobozban, a demográfiai átmenet és a vándorlási átmenet modelljeinek elméleti keretében tárgyaljuk az időskori mobilitási átmenet modelljét. E helyütt pedig az állami gondoskodás és a települési következmények aspektusából mutatjuk be. Az egyre fejlettebb társadalmakban egyre több idős ember él, és ezek az idős emberek egyre többet fognak vándorolni. Az átmenet időbeli szakaszait a célterületek jellege szerint különítette el a szerző. Az átmenet első fázisában az idős korukat elért egykori falvakból városokba vándorló, első generációs városlakók sporadikusan visszatérnek szülőföldjükre, és önmagukat ellátva, illetve családi kapcsolataik révén keresik a megélhetésüket. Ebben a szakaszban az állami gondoskodás, ellátás szerepe – a jóléti rendszer kiépületlensége miatt – még meglehetősen csekély. A második szakasz az állam által garantált nyugdíjak és az időskorúakat ellátó szociális és egészségügyi intézmények kiépülésének általánossá válásával indul meg. A biztos jövedelmek és az előre tervezhető időskori ellátás tudatában a migrációval járó kockázatok is mérséklődtek, ami gerjesztően hatott az időskorúak térbeli mobilitási hajlandóságára. Az idősök áramlása a kedvezőbb természeti potenciálú területek felé indult meg, ami az Egyesült Államokban a keleti part metropoliszaiból és a Nagy-tavak menti rozsdáövezet nagyvárosaiból a Floridába, Kaliforniába, Arizonába és Új-Mexikóba, az Egyesült Királyságban pedig északról a déli és dél-keleti part menti övezetekbe irányult. A célterületeken bizonyos falvakban és városokban koncentráltak a nyugdíjasok és egy újfajta funkciójú település-

típus alakult ki az ún. „nyugdíjas üdülő-település”. Az öregkori vándorlás harmadik szakaszában az anyagi jólét egyre szélesebb társadalmi körben való elterjedésével (az állami nyugdíjakat magánnyugdíjak egészítik ki vagy helyettesítik) az idősök vándorlási célpontjai is szórtabbakká válnak. Újdonság, hogy kifejezetten nyugdíjasok igényeihez szabott települések vagy településrészek születnek tudatos területfejlesztési céloktól vezérelve, döntően magánforrásokból finanszírozva. E szakasz bekövetkezését elősegíti, hogy a kellemes éghajlatú parti üdülő-településeken is bekövetkezik a turisták áradata okozta telítődés (Butler, 2004), ami után már egyre alacsonyabb színvonalú szolgáltatásokat képes csak nyújtani a „későn érkezőknek” és kieléződnek a helyi lakosok és a turisták konfliktusai. Mindezek következtében a vándorútra induló új és régi nyugdíjasok már elkerülik a turisták által preferált hagyományos nyugdíjas üdülő-településeket. Gyakran már nem a tengerparti (vízparti), területeken telepednek le, hanem azok közelében fekvő szárazföldi térségekben. A nagy valószínűséggel még előttünk álló negyedik szakaszban pedig már nem ritka a magány kifejezett keresése sem, az elnéptelenedő egykori agrárterületeken, illetve a „civilizációtól távol eső” térségekben való letelepedéssel. Az olcsóbb helyek és a könnyebb megélhetés keresése, továbbá az alternatív életformák kipróbálásának reneszánsza lesz ez az időszak, hiszen az állami nyugdíjak értékvesztése folyamatossá válik, és az egyéni megtakarítások erodálódása következik be. Ez a szakasz már egyértelműen a dezurbanizáció hordozója lesz, hiszen a rurális térségekben fekvő aprófalvak és szórványtelepülések is célpontjaivá válnak az időskori migrációnak.

A fenti szakaszolással kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy az eredeti (nyugdíjas évek előtti) kibocsátó területek jellegzetességei, a vándorlók korábbi migrációs élettörténete és a nyugdíjasok esetleges többszöri vándorlása, kívül estek a modell megalkotójának vizsgálódási körén. Ezen tényezők bevonásával tovább finomítható lehetne a rendszere. A második megjegyzésünk pedig arra vonatkozik, hogy a fenti elmélet, megítélésünk szerint elsősorban a nyugdíjas kor első felére vonatkozik csak, amikor a „fiatal idősök” erejük és egészségük tudatában, mindenféle kényszer nélkül döntenek költözésükről. Az

életkor előrehaladtával az aggkorban törvényszerűen bekövetkezik az egészség fokozatos felmorzsolódása. A fizikai és egyéb teljesítőképesség csökkenése, már egy teljesen más élethelyzetet és teljesen más migrációs motívumrendszert valamint vándorlási célterületeket hoz magával. A nyugdíjasok nemzetközi vándorlása és külföldön tartózkodása a területi mobilitás új formájaként és a szociológiai életciklus modellekben még nem szereplő újfajta életút állomásaként is jellemezhető egyben.

3.3. ábra Az öregkori nemzetközi vándorlás jelenségének értelmezési lehetőségei

Jelentős meghosszabbodása miatt az időskor már nem tekinthető egységes jellemzőkkel bíró életszakasznak. Ezt elsőként ismerte fel Litwak és Longino (1987), amikor megalkották az időskori migrációnak az öregedés fázisain nyugvó modelljét. Ez az időskort három egymást követő fázisra osztja, melyek mindegyike sajátos lakóhelyi és környezeti elemekkel rendelkezik a korban előrehaladó időskori migráns változó igényeinek megfelelően. A nyugdíjaskor első fázisában a környezet pozitívumaira helyezik a hangsúlyt a jól-lét maximalizálása érdekében. Az egészséges és aktív nyugdíjasokat még nem terhelik jelentősebb betegségek, tehát térpályáik akár ki is bővíthetnek az életük gazdasági aktív szakaszához képest. A második fázis karakterisztikus jellemzője az idősődéssel gyakran együtt járó betegségek megjelenése, a szervezet általános romlása jeleinek felbukkanása. Az egészségügyi

és egyéb szolgáltatások elérhetőségének szerepe felértékelődik a lakóhely kiválasztásában. Ehhez hasonlóan a segítségnyújtás lehetőségét hordozza magában a gyermekek vagy rokonok, barátok közelébe költözés. A romló egészség nyilvánvalóan csökkenti az egyén mobilitási valószínűségét, és a betegségekkel szemben folytatott harc mérsékli a térpályákat. A harmadik szakaszban a krónikus betegségek megjelenése az egyén addig féltve őrzött függetlenségét kezdi ki. Megkezdődik az élet második olyan szakasza, amikor az egyén másokra szorul. A gondoskodás érkezik családjá irányából vagy professzionális szervezetek felől. Élhet saját otthonában, gyermekeinél esetleg intézményi keretek között. Térpályái egyértelműen tovább szűkülnek, sokszor lakóhelyére korlátozódnak.

Európára koncentrálna a figyelmünket igen érdekes, hogy az angol nyugdíjasok a hetvenes években a hazai tengerpart menti térségeket szállták meg, majd a nyolcvanas évektől már átkalandoztak a kontinensre is. Első fázisban Franciaország és Olaszország volt a kiválasztott cél, majd a kilencvenes évektől Spanyolország és Portugália is kedvelt letelepedési célterület lett, egy földrajzi terjedési folyamat klasszikus vonásait mutatva (Zelinsky, 1971). Az Európai Unión belül a nyugdíjasok szabad áramlása következtében a britek nem csak a helyi, hanem a skandináv, holland, belga és főleg a német konkurenciával is szembesülnek a bevándorlási célterületük kiválasztásában. Érdekes módon az európai szakirodalomban egyelőre a brit nyugdíjasok vándorlásainak megfigyelése és elemzése került a kutatások centrumába. Ebből kifolyólag az ő példájukat mutatjuk be az alábbiakban.

1995 októberétől 1996 decemberéig egy önkitöltős kérdőíves adatfelvétel keretében angol tudósok kutatást végeztek Máltán, az olaszországi Toscana tartományban, a spanyolországi Costa del Sol és a portugáliai Algarve tengerpartjain a brit nyugdíjas bevándorlók körében. A kutatás céljai között szerepelt, hogy feltérképezzék a bevándorlók demográfiai jellegzetességeit, teljes vándorlási élettörténetüket, a bevándorlásuk motivációs hátterét és a beilleszkedésük sikerességét (King et al., 1998). A nyugdíjasok nemzetközi vándorlását egy újfajta jelenségnek tekinthették. Ennél fogva igen kisszámú kutatási előzményre (addig elsősorban a nyugdíjasok egyes országokon belüli vándorlására)

dorlását vizsgálták a kutatók) (Fokkema, 2003) támaszkodhattak a brit kutatók. Az időskorúak nemzetközi vándorlása az 1980-as években vált tömegjelenséggé és bizonyos vonásait már sikerült e kutatás előtt is feltérképezni. Az áramlás iránya Európa északi területei felől a kontinens déli részei felé irányult, és nem elszigetelt egyének voltak a vándorlási egységek, hanem idős párok, akik lehetek házaspárok, élettársak vagy egyszerűen csak szoros kapcsolatban lévők. A téma újdonsága miatt makro-statisztikák sem álltak rendelkezésükre, hogy legalább a nagyságrendeket illetően előzetes útbaigazításként szolgáljanak.

A fentebb említett felvétel keretében 2980 kérdőívből 1066 érkezett vissza, tehát a visszaküldési arány magasabb volt, mint a kiküldött összes kérdőív egyharmada (pontosan 35,8%), ami a módszer sajátosságaiból következően megfelelőnek ítéltető. A kutatás alapján megállapították, hogy az érkezési időszakok tekintetében jellegzetesen elkülönült egymástól Toscana, Málta és a spanyol, portugál tengerpart. A Toscanában és Máltán élők több mint egyharmada 1975 előtt költözött oda. Ugyanez az arány a Costa del Sol és az Algarve esetén egytized körül volt. A spanyol és portugál tengerpartra a felvétel idején az ott élők kétharmada 1985 után érkezett, tehát a később érkezők az 1960-as évektől kezdődő turistatapasztalataikra is támaszkodhattak a célterület kiválasztása során. A Toscanában és Máltán élők közel fele mondhatta el magáról ugyanezt. A korábbi érkezési időpontok miatt a Toscanában és Máltán tartózkodók korösszetétele jóval idősebb volt. Az átlagéletkoruk 69,1 és 68,4 év volt a Costa del Solon mért 66,3 és az Algarvén mért 65,6 életévvel szemben. A korösszetétel eltérései újabb bizonyítékkául szolgáltak az időskori migráció folyamatának jellegzetes terjedési irányairól Európában.

Ahogy várható volt, a nyugdíjas migránsok iskolázottsági szintje és a kibocsátó társadalomban elfoglalt helyük messze az átlag feletti volt. Fizikai munkások mindenhol relatíve kevesen voltak, a tanárok, az ügyvédek, az orvosok, a könyvelők és a köztisztviselők felül reprezentáltak voltak. A legmagasabb végzettségi szinttel a Toscanában élők rendelkeztek, elsősorban az egykori egyetemi oktatók és a képzőművészek jelentős aránya következtében. Érdekes, hogy a nyugdíjas

vándorok célterület-választásában mennyire elkülönültek az intellektuális és az anyagi tőkével rendelkezők.

A vándorlások elsődleges motívumának szerkezetében Toscana kivételével meglehetősen nagy hasonlóságot tapasztaltak. A kellemes éghajlat és az ezzel kapcsolatos kedvező környezeti faktorok¹¹ domináltak a motívumok között (Costa del Sol 48,1%, Algarve 44,2%, Málta 37,5% és Toscana 15,4%).

A második legjelentősebb súlyú indok az egészségesebb életvitellel és a lassabb élettempóval függött össze (Costa del Sol 18,4%, Algarve 15,2%, Málta 14,6% és Toscana 10,6%). Érdekes módon az egyetlen taszító tényezőnek feltüntetett az Egyesült Királysággal szembeni ellenszenvnek ugyanakkora súlya volt az elsődleges indokok között, mint az alacsonyabb megélhetési költségeknek (7,6%, illetve 6,7%). (Véleményünk szerint az alacsonyabb megélhetési költségeknek, az alacsonyabb ingatlanáraknak és az alacsonyabb adókulcsoknak egészen biztos, hogy nagyobb szerepét lehetne kimutatni a személyes megkérdezésen alapuló módszerekkel.)

A célterülettel kapcsolatos vándorlás előtti ismereteket és személyes tapasztalatokat vizsgálva az is beigazolódott, hogy Costa del Sol és Algarve viszonylatában a megkérdezettek 95% körüli részaránya turistaként járt már ott korábban. Toscanában és Máltán ez az arány 20 százalékponttal alacsonyabb szinten, tehát 75% körül volt. A gyermekkori élményeknek a spanyol és portugál tengerpart vonzerejében egyáltalán nem volt szerepe. Annál inkább a másik két területen. A korábbi munkavégzés mellett Máltán a helybelivel való házasságnak, míg Toscanában a munkához kapcsolódó látogatásoknak volt jelentősége. Általánosságban elmondható, hogy a családhoz közelebb költözés motívuma a Mediterrán partvidék felé tartó nyugdíjas nemzetközi vándoroknál jóval kisebb szerepe volt, mint az egyes országok belül költöző nyugdíjasok esetében. Abban sincs semmi meglepő,

¹¹ A környezet (természeti vagy épített), mint vonzó vagy taszító tényező és a vándorlások kapcsolata viszonylag keveset kutatott téma Magyarországon. A környezetszennyezés vagy pl. az allergia terjedése egyre inkább felszínre hozza a vonzó tényezők mellett a taszító tényezők kutatását, nem csak az aktív korúak, hanem az idősök között is (Nánási, 2002).

hogy a családdal és a barátokkal kapcsolatos indokokat a nők gyakrabban jelölték meg mint a férfiak.

Igen érdekes még az a megfigyelés is, hogy a spanyol és portugál tengerparton jelentősebb arányban fordultak elő olyan nyugdíjasok, akiknek nem a tartózkodási helyükön lévő ház-lakás volt az egyetlen ingatlantulajdonuk. A több lakóhely között a helyi klímának és az egyéni hangulatuknak megfelelően osztották be idejüket, választották ki tartózkodási helyüket. Szezonális vándorlásaik éves ciklusba szerveződtek. A szélsőséges éghajlati hatások (nyári forróság) mellett, a spanyol és portugál tengerparton kívül azért tarthattak fel más helyen is ingatlant (többségében az állampolgárság országában), mert gyakoriak és olcsók az Angliába és a világ más tájaira induló charter-járatok. Igaz, a máltaiak a magas utazási költségekre, a toscanaiak pedig a távoli, nehezen megközelíthető nemzetközi repülőtérre panaszkodtak. Az utóbbi két területen ritkább is volt a többes nyaralótulajdon aránya.

A bevándorlók integrálódása a helyi közösségekbe rendkívül széles skálán mozog. Egy fiatal, családos bevándorlónak lételeme, hogy minél gyorsabban beilleszkedjen a fogadó közeg életébe, hiszen hosszú ideig akar ott élni, folyamatosan szándékozik dolgozni és a helyi normák szerint kívánja gyermekét nevelni és iskolázni. A nyugdíjas bevándorlók esete azonban teljesen más. A nyugdíjas bevándorló anyagilag független a célterület lakosságától (sőt közvetlenül és közvetve ő investál a fogadó területbe), továbbá közel sem biztos, hogy az élete végéig kíván ott lakni. A gyermekei nélkül kizárólag a párjával esetleg a barátaival költözött együtt, gyakran a már ott lakó ismerősei közelébe, szomszédságába kerül. Tehát a társas kapcsolata a helybeliek nélkül is adottak voltak. Ezen speciális tényezők miatt nem ritka a bevándorlók teljes elzárkózása és közönye a helyi és országos ügyek iránt. Sőt, a nyugdíjas üdülőfalvak építésével a helybeliektől való teljes elkülönülés és a hasonszőrűekkel való együttélés valósul meg. Enklávékba tömörülnek, ahol saját maguknak teremtik meg az életfeltételeiket. A fogadó területek típusától és a szomszédsági viszonyoktól függően természetesen integrálódásra törekvő nyugdíjas nemzetközi vándorok is vannak, azonban általános érvényűnek tűnik, hogy közöt-

tük jóval kisebb a beilleszkedésre törekvők aránya, mint a fiatalabb korcsoportokhoz tartozók esetében.

SZÖVEGDOBOZ 4. KÍVÁNATOS INGATLANVÁSÁRLÓK – MAGYAR ESET

E konfliktusforrás már Magyarországon is megjelent. Egy Balaton-felvidéki felvétel következtetései között szerepelt az új ingatlantulajdonosok és a tősgyökeres helyiek szociálgeográfiai jellegű konfliktusa, jelezve a probléma általános voltát. A helyi polgármesterek válaszaiban egyöntetűen megjelent, hogy nem törekednek arra, hogy minél több külföldi, esetleg idős külföldi telepedjen le náluk. Azonban a jelenség ellenzésére sem található példa. A polgármesterek nem láttak okot arra, hogy az eredendően spontán folyamatokba beleavatkozzanak. Az öregkorú külföldiek és a magyarok betelepülésének legfőbb gátját a belterületeken kialakítható telkek, továbbá az eladó házak korlátos száma jelenti a Balaton part menti településeken. A parttól távol egészen más a beállítódás. A sok üres parasztház az idő előrehaladtával egyre rosszabb állapotba kerül, egyre nehezebb lesz eladni, sőt a látogatók szemében a falu képét is rontja. Ezért kifejezetten előnyös az, ha gyorsan megveszik az üres házat és felújítják azt. Az elöregedés problematikája ismert volt minden egyes polgármester előtt. Mindenhol fiatal betelepülőket szeretnének látni. A szívesen látott betelepülő fiatal ideáltípusa a következő: házaspár, gyermekes, a településre visszanyúló rokonsággal. A parttól távolabbi települések számára az elöregedés már húsbavágó probléma, ezért a gyors ellenszerkeresésre már kísérletek is történtek. Dörgicsén a „fecskeház projekt” keretében telkeket parcelláztak ki a fiatalok részére. Mencshelyen ennél tovább mentek, mert azoknak, akik állandó jelleggel szeretnének letelepedni, féláron értékesítik a telkeket. Tihanyban egyértelműen azt preferálnák, ha a volt tihanyi fiatalok költöznének vissza. A németek és a többi magyar ez után következett a helyiek ítélete alapján. Balatonfüreden semmiképpen sem szeretnék, ha hullámszerű bevándorlási gyakorlat alakulna ki. Az elöregedési folyamatot érzékelve, itt is fiatalokra lenne szükség. Balatonakali fejlődésének extenzív fázisában van. A polgármester teljes mértékben támogatja a faluba való betelepülést. Indoka egyszerűen az, hogy minél többen laknak egy faluban, annál inkább fejlődőképes a település. E vélemény közvetve arra is utal, hogy az eddigi betelepülőkkel valóban nem lehettek kirívó problémák, hiszen semmiféle válogatási kritériumot nem vetett fel. Dörgicsén a „fecskeház-programról” tettünk már említést, tehát oda is elsősorban fiatalokat várnának, mint ahogy Kapolcson, Mencshelyen és Nagyvázsonyban is teszik (Illés, 2007a).

A nyugdíjas korú nemzetközi vándorok igen széleskörű hatást gyakorolnak a fogadó terület életviszonyaira. Az először tapasztalható közvetlen hatás az, hogy megnövekedik a fogadó település állandó lakosainak száma. Kétségtelen, hogy érkezésükkel idősödik a fogadó

terület korösszetétele, azonban az új lakók, a vándoráramlások természetének következtében, sokféle szűrő mechanizmus következtében kiszelektálódott egészséges és mozgékony személyek. Mivel lakást vásárolnak, ezért azonnali tőkebefektetőként jelennek meg a helyiek szemében. Mivel napi szükségleteiket vásárlásaikkal ott elégítik ki, ezért jelentős fizetőképességű és állandó keresletet gerjesztenek a helyi áruk és szolgáltatások iránt. Nem elhanyagolható mértékben munkahelyeket is kreálnak a fogadó településen ingatlanjaik gondozásával és személyes szükségleteik kielégítésével kapcsolatosan. Nehezen vitatható, hogy az ingatlanok iránti keresletükkel a divatos helyeken felveszik az árakat, amely kedvez a helyi ingatlantulajdonosoknak, de meghiúsítja a szintén helybeliek és a környékbeli betelepülni kívánók ingatlanvásárlási szándékait.

Kétségtelen, hogy idegenek jelennek meg a fogadó területeken, más nyelvvel, vallással, eltérő életmóddal és étkezési szokásokkal, ami gyanakvást és ellenszenvet ébreszthet a lokálpatriótákban. A legjelentősebb hatást európai állampolgárként mégis az egészségügyi és szociális ellátórendszerekre irányuló nyomásukkal fejtik ki, hiszen életkori sajátosságaikból kifolyólag, az ilyen típusú szolgáltatások felé irányul a keresletük egy része (Gyenyey–Kovács, 2012; Kereszty, 2012). Uniós polgárként részt vehetnek a helyi önkormányzat és az Európai Parlament tagjainak megválasztásában, tehát választók és választhatók is egyben. A valóságban csak ott gyakorolhatnak érzékelhető hatást a helyi politikai viszonyokra, ahol jelentősebb számban telepedtek le, ahol érdekvédelmi szervezetet alapítottak, vagy valamilyen közös cél elérése érdekében fogtak össze. Ha politikai szempontból passzívak is maradnak a bevándorlók, mégis a tömegük és választási jogosultságuk folytán, a helyi jelölteknek nem lehet figyelmen kívül hagyniuk a nyugdíjas nemzetközi vándorok érdekeit sem. Élénk politikai aktivitásuk esetén előfordulhat az is, hogy beleszólnak a helyi hatalmi viszonyok alakulásába, sőt ahogy ez már Spanyolország és Portugália egyes településein megtörtént, külföldi állampolgárok lettek a helyi önkormányzatok vezetői (King et al. 2000).

A már fentebb említett Balaton-felvidéki felvétel során alapvető beilleszkedési problémákról nem érkeztek híradások. Súrlódások természetesen mindenhol voltak, azonban a kialakuló feszültségek nem torkollottak látványos konfliktusokba. A helybeliek és a betelepülők közötti feszültségek alapvető forrása a két réteg közötti többszörös társadalmi státuszbeli és vagyoni különbség. A betelepülők egy része nem érzékeli azt, hogy státusz-szimbólumainak nyilvánvalóvá tétele nem jár automatikusan helyi megbecsültségükkel. Sok esetben talán ez a bevándorló szerepválar okozhatja a viselkedésbeli devianciákat, a helyi és a betelepülő csoportok közötti lapangó feszültségeket. E jelenségben az az érdekes, hogy a bevándorló eredeti szándékai nem a környezete lenézésére irányulnak (hiszen akkor nem költözött volna közéjük), hanem egyszerűen el akarja magát helyezni az új társadalmi közegekben is. Válaszreakcióként a helyiek körében egyfajta kirekesztési magatartás lesz úrrá. Azért mondjuk, hogy egyfajta magatartás, mert a kirekesztés nem cselekedetekben nyilvánul meg, hanem az illetőről egyszerűen nem vesznek tudomást, levegőnek nézik. Márpedig ez igen súlyos büntetés a beosztottakkal és hatalommal bíró (más környezetben attól elvonatkoztatni képtelen) embertípusnak. Az újonnan letelepedők többségében könnyen beilleszkednek, hiszen azért jönnek, mert korábban jól érezték magukat és nyilvánvalóan a költözés után sem konfliktusokra vágyanak. A betelepülők elfogadását-befogadását nagyban megkönnyíti, ha anyagiakkal vagy közvetve beruházásokkal járulnak hozzá a település fejlődéséhez.

Tihanyban ragadták meg a beilleszkedés egy lényeges területi elemét. Felhívták a figyelmet arra, hogy a települést közel sem célszerű egy azonos jellemzőkkel bíró egységként kezelni, hiszen egymástól meglehetősen eltérő részekre tagolódik, ahol mások a jellegzetességek és mások a viszonyok. Manapság már léteznek olyan településszektorok, ahol az időskorú beköltözők és az üdülők kerültek többségbe. Tehát egyértelműen kijelenthetjük, hogy szegregációs folyamatok ütöttek fel a fejüket. Azonban helyi hatalomátvételi törekvésekről nem kaptunk tudósításokat, viszont semmiképpen sem tekinthető véletlennek, hogy a vizsgált kilenc település közül három településen ezen érdekcsoportok szószólói önkormányzati képviselőként bekerültek a település irányítói közé. Tevékenységük azonban elsősorban saját helyzetük javítására irányult. A polgármesterek körében az a vélemény alakult ki, hogy nem tapasztaltak alapvető változásokat a helyiek viselkedésében és szokásaiban a betelepülők hatása következtében. Változások természetesen vannak a helybeliek életviszonyaiban, de azok sokkal inkább a lakosságot körülvevő világ változásai miatt következtek be (Illés, 2007a).

3.3. Globális hasonlóságok, mintázatok és szabályszerűségek az öregkorúak vándorlásában

Az idősök vándorlása a Földet behálózó folyamattá válik ugyan, de méreteiben nem hasonlítható az aktív korú népesség nemzetközi migrációjához vagy az urbanizáció egyes ciklusaihoz kötődő belföldi népességmozgásokhoz. Ez részben azzal magyarázható, hogy Föld szépség országai között nagyon sok olyan található, ahol a nyugdíjas kort is csak kevesen érik meg, a társadalombiztosítási rendszer kevésbé fejlett, illetve teljesen hiányzik a városokba özőnlés, mint a jellegadó migrációs folyamat, ahol a turistaparadicsomok a külföldiek számára érhetőek el. Tehát eleve kisebb a bázis, mint az aktívak vándorlása esetében.

SZÖVEGDOBOZ 6. AZ IDŐSKORI MOBILITÁSI ÁTMENET ÉS AZ ÁTMENET ELMÉLETEK

Az első demográfiai átmenet elméletéből teljesen kimaradtak a térbeli mozgásokkal kapcsolatos összefüggések. Ezt a hiányosságot Zelinsky (1971) próbálta orvosolni, amikor megalkotta a mobilitási átmenet elméletét. Közben bizonyossá vált, hogy a négyszakaszos demográfiai átmenet elméletéből csak a második és harmadik szakasz általános érvényű a globuszunkon. A demográfiai átmenet negyedik szakasza helyett a Van de Kaa fémjelezte második demográfiai átmenet tünetegyüttesével lehetett jellemezni az 1960-as évek végétől a fejlett országokban lezajlott új népességi jelenségek eltömegesedésével jellemezhető változásokat (Rédei, 2006). A mobilitási átmenet és a második demográfiai átmenet bázisán alkották meg Rogers és Mtsai (1992) az időskori mobilitási átmenet elméletét. A térbeli mobilitás történeti szemléletéből és az öregkorúak fejlett országokban tapasztalt növekvő részarányából kiindulva, továbbá néhány pionír kutatást felhasználva született meg az időskori mobilitás hipotetikus modelljének négy szakasza:

A tömeges városba áramlás korszakával egyidejűen sok nyugdíjas korú egykori migráns döntött a vidéki szülőföldre visszatérés mellett, illetve ha már nem volt lehetősége pontosan a szülőfaluba visszajutni, akkor ahhoz hasonló rurális célterületeket választott, különösebb területi preferencia nélkül. Ezen fázis hallgatólagos előfeltevése az, hogy a rurális háttérrel a városban megöregedés az első generációs bevándorlók között nem lett általános, hiszen a megelőző generációk családi mintáiból nem táplálkozhattak. Viszont visszaköltözve olcsóbban élhettek és szülei, nagyszülei kitanácsa ösvényeken járhattak tovább. Rokonoktól, ismerősöktől körülvéve, ez egyfajta tiltakozás volt a nagyvárosi gyökértelenség és elidegenedés ellen.

A második szakaszban is a városokból áramlanak ki az idősek. Azonban ekkor már nem a visszavándorlás a jellegadó folyamat, hanem az elmenekülés az egyre nyilvánvalóbb környezeti és egyéb problémákkal terhes városból. Ez már hasonlóképpen érinti az első generációs, a második generációs bevándorlókat valamint a tősgyökeres városiakat is. A célterület válassztásában már a környezeti tényezők szerepe értékelődik fel, és nem csak a rurális gyökerek keresése a cél, hanem az egészséges élhető környezeté. (Ezen fázissal kapcsolatos előfeltevés az, hogy a városi környezetszennyezés, környezetromlás már oly mértékű, hogy a városban már nem lehet időskorban egészségesen élni. Az egészséges életmód szinterei akár üdülővárosok is lehetnek a mediterrán tengerpartokon vagy hegyvidéki településeken. Tehát az időskorúak koncentrációja a második fázisban lett jellemző a „jó és tiszta helyeken“.)

Az egyre intenzívebb nyugdíjas áramlások felfogásához a célterületek disperziója szükséges, mivel a legnépszerűbb helyek telítődtek vagy a megnövekedett ingatlanárak miatt vesztették el vonzó erejüket. Rogers gondolatai mintegy megelőlegezték a később Butler (2004) által alkotott turisztikai desztinációs életgörbét, melynek telítődési fázisában, ugyanezekkel a tényezőkkel operál Butler. Valószínűleg mind a ketten nagy mértékben támaszkodtak Buller és Hogart (1994) monográfiájára, mely a brit nyugdíjasok megjelenéséről és letelepedéséről szól a rurális francia vidéken.

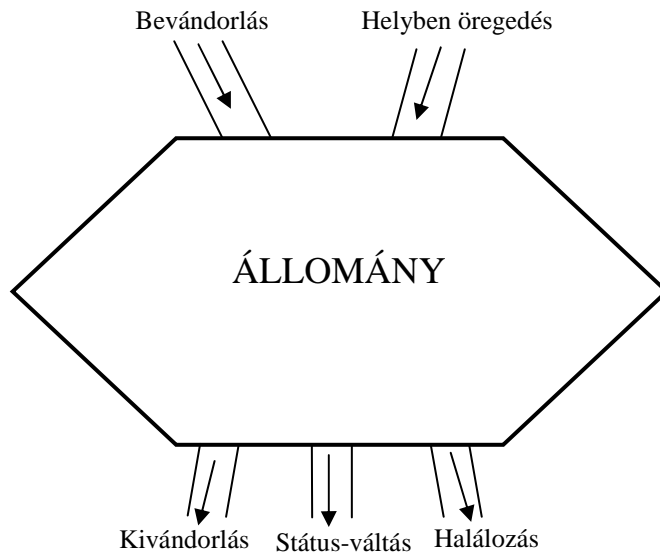
Az egykori rurális területek városiasodása, az egyre javuló közlekedési és távközlési viszonyok oda vezetnek, hogy felértékelődnek a világtól távoli, ipari fejlődés nem érintette, alacsony népsűrűséggel jellemezhető korábban perifériáknak tekintett területek. A nyugdíjasok otthonai elszórta nagyterületű telkekkel körülvéve valahol a második otthonok (hétvégi házak) és a farmok építészeti hagyatékait követve újultak meg vagy nőnek ki a földből. A negyedik szakaszban egyértelműen a célterületek dekoncentrációs tendenciája erősödik fel. A nyugdíjasokat már nem csak a városi tömeg taszítja, hanem gyakorlatilag a közeli szomszédság intenzív élményeire sem áhítoznak. A szakaszok nem egymást kizáró jellegűek, párhuzamosan is folyhatnak térben és időben. Tehát határaik gyakorlatilag nehezen húzhatók meg, hiszen a fentebb tárgyalt négy szakasz megfelelően hosszú idő és nagy terület vonatkozásában akár egymásra is rakódhat, egymás mellett létezhet. A korszakolásban csakis az újnak tekintett jellegadó folyamatok tömegessé válása segítheti az elemzést.

Az első és második demográfiai átmenetből kimaradt migrációs komponens szerepének felértékelődéséből indul ki a David Coleman (2006) által kigondolt harmadik demográfiai átmenet hipotézise. Az alkotó alapfeltevése, hogy az egyszerű reprodukciót sem biztosító igen alacsony termékenységi viszonyok és a növekvő bevándorlás miatt a népességfejlődés dinamikáját a nemzetközi vándorlás és a vándorok termékenysége fogják meghatározni. Mikor az első és második generációs migránsok gyermekeinek száma eléri a helyben lakó fogadó népesség gyermekszámát, onnantól fogva nincs értelme asszimilációról beszélni. Sokkal inkább az együttélésre és az egymás mellett élés mikéntjeire tevődik át a hangsúly.

Az ENSZ, az OECD, az Európai Unió, illetve egyes országok szervezetei, kutatóhelyei által vizsgált időskori migráció jelenségéről nem rendelkezünk megbízható és jól használható makro-adatbázisokkal. A nemzetközi nyugdíjas migrációs statisztikákban csak ritkán találni minden küldő és fogadó országra kiterjedő, a kor, nem és egyéb ismervek szerint is tagolt migrációs adatokat, ezért a megállapítások döntően egyes országok, országcsoportok vizsgálatából származó esettanulmányokra, illetve az említett szervezetek (különösen az utóbbi kettő) adatgyűjtéseire támaszkodhatnak, ami jelentősen csökkenti a következtetések általánosíthatóságát. Ezeket a korlátozó tényezőket is figyelembe véve a következő összefüggéseket (törvényszerűségeket) lehet leszűrni az idős korú népesség vándorlását illetően.

Az időskorúak vándorlása sok esetben egy bizonyos időbeli fázis-késéssel ugyan, de párhuzamos az aktív népesség mozgásával, amennyiben a megfelelő egzisztenciát felépítő gyermekek magukhoz költöztetik szüleiket. E folyamat a család egyesítés keretében megy végbe. Ez különösen az EU és hagyományos küldő országai (Németország esetében Törökország, a volt Jugoszlávia, Franciaország esetében az észak-afrikai volt gyarmatai, Nagy-Britanniában pedig a nagyobb távolságok miatt sokkal kisebb mértékben, de az indiai szubkontinens, illetve a Nemzetközösség más tagállamai) között figyelhető meg. Érdekes és figyelemre méltó, hogy az összeköltözést nem nehezítette a kilencvenes években hozott bevándorlási törvényszigorítások sorozata. A folyamat továbbterjedése ellen hat viszont az, hogy sokan szeretnék megőrizni hazai kapcsolataikat, gyökereiket, illetve ingatlanjaikat, azaz a szülők otthon maradnak, ha nem tudják megoldani a két terület közötti cirkulálást (Illés–Kincses, 2009, 2012). Ezzel a megoldással fenntartják a vándorok későbbi visszavándorlásának bázisát. Az időskorba lépő egykori nemzetközi vándorok szintén gyarapítják a fogadó országban tartózkodó időskorú migránsok állományát egészen addig, amíg nem kapnak állampolgárságot és nem vándorolnak vissza (haza) állampolgárságuk országába. A hagyományosan nagy befogadó államokban és a vendégmunkásokat tömegesen foglalkoztató országokban ez a forrás jelentősebben gyarapítja az időskorúak állományát, mint a folyamatos nyugdíjas bevándorlás.

3.4. ábra Az időskorú nemzetközi vándorok állományát befolyásoló tényezők

Más esetekben az idős korúak éppen az aktív népesség áramlásával szemben haladnak, amennyiben az előbb említett vendégmunkások stb. a nyugdíj megszerzése után visszaköltöznek eredeti hazájukba, ahol a relatív árkülönbségek olcsóbbá teszik a megélhetést, és az aktív korhoz képest szerényebb jövedelem, a nyugdíj (vagy annak egy része, mert egyes országok a határon túlra nem folyósítják a nyugdíj egészét) is elegendő a megélhetéshez, rendszerint a hazai átlag feletti szinten.

Országokon belül is megfigyelhető az időskorúak vándorlása: az aktív kor végével az esetleg elmaradottabb (alacsonyabb ingatlanárakkal rendelkező) területekre elköltözéssel igyekeznek olcsóbbá tenni a napi megélhetésüket a nyugdíjasok, illetve az ingatlanár-különbözetből származó „haszon tőkésítésével” próbálják öregkoruk anyagi biztonságát megerősíteni. Az már másodlagos, hogy az ilyen esetekben a visszaköltözésről van-e szó, vagy szülőföldjükön túli más célterületet választanak.

Általában felismerhető az a törekvés, hogy az aktív korhoz képest alacsonyabb jövedelem és a magasabb életkorból következő egészségügyi kiadások növekedése miatt „olcsóbb” területek felé mozdulnak el. A desztináció telítődése esetén, vagyis ha egy-egy ilyen terület túl

népszerű lesz, mert megdrágulnak az ingatlanok, költségesebbé válik a napi megélhetés, akkor a következmények lényegében a folyamat előidéző okait számolják fel, tehát negatív visszacsatolási mechanizmusok lépnek működésbe.

A nyugdíjasok „betelepítése”, az időskori bevándorlás elősegítése, mint egy lehetséges területfejlesztési gyakorlat önmagában nem szünteti meg egy település vagy térség strukturális gyengeségét, azonban az ingatlanvásárlásból eredő tőkeinjekció, továbbá a nyugdíjasok fogyasztása és speciális igényeik kielégítésére szolgáló infrastruktúra, mindenképpen fejlesztési tényezőkként értékelendők.

Észak-Amerikában évtizedek óta zajlik a zord északról a napfényes Dél felé áramlás, Európában először országon belül, az integrálódás fokozódásával pedig egyre inkább az országhatáron túlra történik a déli irányba tartó vándorlás. Különböző esettanulmányokból tudjuk, hogy különösen a mediterrán térség számít közkedveltnek a kontinensünkön. A nagyobb területű, északi tagállamokban évszázados trend a délre vándorlás, amit különféle intézkedésekkel, akciókkal próbáltak fékezni (pl. Svédországban a harminc éves háború után a leszerelt katonáknak északon osztottak földeket). Nagy-Britanniában a délre mozgást az ingatlanárak nehezítik, ugyanis az ipari szerkezetváltás utáni évtizedekben a hagyományos iparvidékek minden szempontból veszítettek vonzerejükből, a Dél pedig szinte töretlenül fejlődött Londonnak köszönhetően. Sok országban azonban nincs jelentős különbség az éghajlati jegyekben az országrészek között, illetve a fejlettség szintje kisebb területi differenciákat mutat, ezért nem származik halmozott haszon a délre vagy egészséges hegyvidéki területekre költözésből.

Arányát tekintve csekélyebb jelentőségű folyamatként, de megindult az „egzotikus” területekre történő kiköltözés is. Ez részben a rendszerváltozás gyötrelmein áteső volt szocialista országokat, részben az európai életmódhoz szokottak számára elfogadható áron elfogadható életkörülményeket nyújtani képes egyéb, fejlődő vagy közepesen fejlett országokat jelentette.

A harmadik, de különösen a negyedik világ országaiban a népesség fiatal korszerkezete, a jövedelmi viszonyok, a nyugdíjrendszer hiánya, a politikai instabilitás miatt elszigetelt jelenségnek, de leg-

alábbis marginális jelentőségű folyamatnak tekinthető az időskorú állampolgáraink belföldi illetve nemzetközi vándorlása. Ezen országok rendre jelentős földrajzi távolságra találhatók a Föld legfejlettebb, ezért az életszínvonal tekintetében legtöbbször nyújtani képes országaitól. Ez a távolság, valamint a közbeeső adminisztratív és egyéb jellegű akadályok még az aktív népesség számára is nehezen hidalhatóak át. Következésképpen az sem valószínű, hogy szomáliai nyugdíjasok tömegesen Svájcban akarnának letelepedni, hacsak a svájci állam nem fogad be időskorú menekülteket.¹²

A fentebb kifejtettek fényében megállapíthatjuk, hogy az öregedés, illetve az időskorúak aktivitásának és azon belül is térbeli aktivitásának kérdése elsősorban a fejlett országokban kerül az érdeklődés homlokterébe. Itt a következő problémák lépnek fel:

1. Az előregedés miatt néhány évtized múlva elviselhetetlenné válhat az aktív korúakra háruló eltartási teher, finanszírozhatatlanná válik a felosztó-kirovó nyugdíjrendszer és az állami büdzből finanszírozott egészségügyi és szociális ellátás. Ezen a jövőképen látszólag nem segít, ha a bevándorlók egyre nagyobb hányada maga is időskorú, de nem is ront, amennyiben külföldről származó nyugdíjaiból képesek életvitelük finanszírozására. Kontinensünkön az időskorúak elvándorlása a naposabb Dél felé jórészt az EU-n belül marad. Az időskorúak tömegétől tehát nem kívánatos „megszabadulni” de nem is célszerű, mert befektetésükkel és fogyasztásukkal végeredményben az összeurópai gazdaságot szolgálják.

2. A növekvő generációs eltartási terhen részben az aktív kor határának kitolása segíthet (a világ fejlett országaiban több évtizedes téma a nyugdíjkorhatár folyamatos emelése, részben a nyugellátás során kifizetett transzferek csökkentése érdekében, de mindegyik megoldási változat nagy társadalmi ellenállásba ütközik). A probléma demográfá-

¹² Létezik ilyen réteg a gazdasági és politikai elitből. Sokkal érdekesebb viszont az ellentétes irányú mozgás. A trópusi szubtrópusi üdülőparadicsomok sok jegyükben az egykori gyarmatokon működő gazdaság jellemzőit hordozzák magukon (nem szerves részei az adott ország gazdaságának, az ott fogyasztott cikkek túlnyomórészt importból származnak). Tehát akár egyfajta „posztindusztriális gyarmatosításként” is felfogható az ilyen típusú területhasználat, hiszen nem mezőgazdasági és nem ipari, hanem harmadik szektorbeli tevékenység folyik ott a turisták és a lakóhellyel bíró bevándorlók kiszolgálásáért.

fiai eszközökkel történő kezelésére tehát két hatékony, bár nehezen megvalósítható módszer kínálkozik.

2a) Az egyik a népesség korszerkezetének fiatalítása, illetve fiatalon tartása. Ez esetleg szociálpolitikával, pronatalista népesedéspolitikával stb. érhető el (bár igen nehéz és költséges középtávúnál tartósabb eredményt elérni az esetleges születéstöbbletnek a természet rendjéből következő szükségszerű öregedése miatt), illetve a fiatalok bevándorlási ütemének növelésével, ami ugyan olcsó, de csak rövidtávon tekinthető megoldásnak. Nem csak azért, mert a fogadó lakosság fokozódó ellenállásával kell számolni, hanem azért is, mert az öregedés az egész Földön uralkodó demográfiai folyamattá válik, azaz hosszú távon (több emberöltőnyi idő alatt) „folyamatosan fogyófélben lesz” a mobilizálható fiatalokú embertartalék.

2b) A másik módszer az új kihívásra adandó újszerű válaszok megtalálását (kitalálását) jelenti, tehát az alkalmazkodást az elkerülhetetlenhez. Az alkalmazkodás alatt azt értjük, hogy fel kell készíteni a társadalmat, illetve a gazdasági és politikai szereplőket a népesség, tehát a munkaerő és a vásárlóerő elöregedésére és az elöregedés kiváltotta hatásokra. Például az Európa 2020 stratégia kiemelt kezdeményezése az Innovatív Unió megteremtése. Az Unió bürokráciája azt szeretné, hogy Európában érdemes legyen innovációval foglalkozni és az ötleteket piaci terméké vagy szolgáltatássá alakítani. Megállapodás született az európai innovációs partnerségek indításáról, melyek közül a legelső az aktív és egészséges idősokkal foglalkozik. Nyilván az erőforrások és a szaktudás egyesítésének szándékával próbálnak megoldásokat találni az öregedésre, mint a társadalom egészét érintő kihívásra, és nem titkolt cél hogy versenyelőnyhöz kívánnak jutni a globális versenytársakkal szemben a kulcsfontosságú belső és külső piacokon (Ács, 2011). A vendéglátó-, szórakozóhelyek, az idegenforgalmi létesítmények mellett többek között, pl. a ruházati- vagy a wellness-ipart is hozzá kell igazítani a megváltozó igényekhez. Ez nem igényel különösebb állami beavatkozást, a piac működése ezt magával hozza. A hitelintézetek például már Magyarországon is kreatívan alkalmazkodtak az idősödési folyamat felgyorsulásához. Bizonyos életkor felett valóban nehéz hitelt kapni, azonban az „ingatlant az életjáradékért

cserébe” konstrukció virágzásnak indult. Ha a nyugdíjas lakóhelyet akar változtatni, ingatlant akar vásárolni, azt szinte kizárólag saját erőből teheti és teszi. Következésképpen az egyén sikeres öregkorára való felkészülését már jóval a nyugdíjas évek előtt el kell kezdeni (Illés, 2011).

3. Fel kell készíteni a társadalmat az elöregedés okozta egyéb problémákra is (fokozódó generációs ellentétek). Például a dinamikusan növekvő vagy éppen sokadik reneszánszukat élő nagyvárosi magterületeken figyelhető meg a tehetős, húszas harmincas éveikben járók (szingli, yuppie) időseket kiszorító hatása. Legjobb példák erre a globális kapuvárosok, melyek között például Budapesten a tömbrehabilitációs övezetekben fedezhetjük fel a fiatakorúak tömeges betelepedésének időseket kiszorító hatását (Egedy, 2005). A gyorsan megváltozó korszerkezet okozta gondok kezelésére még időben kell lépéseket tenni. Egyes települések, térségek átmeneti fellendülést köszönhetnek az időskorúak bevándorlásának (ingatlanfejlesztés, növekvő vásárlóerő stb.). Ezeket az előnyöket megfelelően kihasználva fenntartható fejlődés indulhat be, ami az aktív népesség számára is újra attraktívvá teheti a települést, tehát az idősek vándorlása akár fejlesztési hatású is lehet (a népsűrűség és általában a gazdasági fejlettség közötti különbségek csökkentésével). Egyes nyugat-dunántúli és Balaton-felvidéki falvak példája már ma is ezt mutatja: a többnyire második otthonként használt házak felújításával, csinosításával a településkép megszépül, a német, osztrák vásárlók felhajtják az ingatlanárakat, gyakran hozzák magukkal üzleti kapcsolataikat, sőt kisebb üzemek, szolgáltató létesítmények (például panziók) jönnek létre. Innentől már a településen (a lakosságán és választott vezetőin) múlik, hogy tudnak-e élni a kecsesítő lehetőséggel. A kibocsátó térségből így népesség, jövedelem, vásárlóerő, információ stb. áramlik a befogadó felé, átrendezve, némiképp tompítva a fejlettségbeli különbségeket, sok esetben (pl. az iparterületek túlzott fejlesztése miatt elhanyagolt rurális térségek felélesztésével) éppen „történelmi sérelmet” jóvátéve ezzel.

4. Magyarország esetében időskorú migránsokat befogadóként vándorbarátabbá kell tenni a jogszabályi környezetet (elsősorban a nem EU-ból származó időskorúak miatt). Növelni a fogadó, a beván-

dorlókkal érintkező népesség körében a világnyelvek tudását, illetve általában javítani a lakosság idegenekhez, beköltözőkhöz való viszonyán, hozzáállásán. Továbbá helyi és más (térségi, régiós, országos és EU-s) köz- és magán-erőforrásokra támaszkodva vonzóbbá tenni az ország megfelelő adottságokkal rendelkező területeit. Illetve a most még nem elég attraktív térségek támogatásával azokat is felkészíteni a nálunk fejlettebb országokból érkező nyugdíjasok fogadására. Egy kritikus tömeget elérve (ez az érintett település, illetve térség nagyságától, fejlettségétől stb. függ) ugyanis már érzékelhető gazdaságélénkítő hatása lehet pusztán az időskorúak bevándorlásának is (az építőipar, a vendéglátás, majd fokozatosan az egészségügyi és szociális szolgáltatások igénybevételéből kifolyólag).

5. Az országon belüli vándorlásnál hasonló a helyzet, azzal a lényeges különbséggel, hogy a magyar nyugdíjasok beköltözése egy adott térségbe az ország más részéről nem hoz akkora vásárlóerő növekedést, mint a gazdag országokból érkező társaiké. Ennek következtében a felsorolt kedvező hatások is mérsékeltek lesznek, de sok esetben a település fennmaradása, az elnéptelenedés elkerülése a cél. A törpefalvakkal mindenki számít, tehát egy-egy önkormányzat utolsó szalmaszálként kapaszkodhat az időskorúakba, bár ez inkább csak elodázza az elnéptelenedést – gondolják a pesszimisták (Szabó, 2011).

4. Magyarországot érintő időskori nemzetközi migrációs áramlások

A negyedik fejezetben, az öregkorban Magyarországra bevándorló és Magyarországról kivándorló külföldiek számának és arányának vizsgálatával a vándoráramlások ezen új típusának specifikus magyarországi összefüggéseit próbáljuk meg kitapintani. Módszertani megjegyzésként előre kell bocsátanunk, hogy a kutatás során a státuszváltozások okozták a legnagyobb elemzési és értékelési problémát. A turistából menedékesbe, a menedékesből menekültbe, a menekültből bevándorlóba, a bevándorlóból állampolgárba való állapotváltozások és ezek tetszőleges kombinációi azok a státuszváltások, melyek az áramlási és az állományi adatok összhangját is képesek felborítani, még szakszerű statisztikai munka esetén is. Ezen zavaró tényezők közül az állampolgárrá nyilvánítások azok, melyek a legjelentősebb hatást váltottak ki a magyar viszonylatok között. A torzító tényezők által befolyásolt migrációs végeredményt az állományi, vagyis az év eleji állapotok adják vissza. Az öregkorban Magyarországon tartózkodó külföldiek állománya mutatja meg a demográfiai (a korábban esetleg még nem öregkorban bevándorlók természetes magyarországi idősödése „helyben öregedő migránsok”) és migrációs folyamatok (időskorban bevándorlók) összhatását.

Az Olvasó talán érzékelte már a könyv tárgyát képező sokrétegű jelenség elnevezésével kapcsolatos bizonytalanságokat. Néha nyugdíjasok nemzetközi vándorlásáról máskor időskorúak (öregkorúak) nemzetközi vándorlásáról beszéltem ugyanannak a jelenségnek tárgyalása kapcsán. A nyugdíjasok nemzetközi vándorlása fogalom az angolszász szakirodalomban dominánssá vált „international retirement migration” fogalomnak felel meg. A nyugdíjasok nemzetközi vándorlásának értelmezését rendkívül szűk keretek közé utalta az érintettek aktívkorai turisztikai tapasztalataiból eredő következményként való felfogásának uralkodó volta. Ebből egyenesen következett a „jól-léte és kellemet keresők” típusának dominanciája. A másik ritkábban használt „international elderly migration” fogalmat az időskorúak (öregkorúak) nemzetközi vándorlásaként ültethetjük át a magyar nyelvbe. A

szerző véleménye szerint az időskori (öregkori) kifejezés általánosabb, szélesebb hatókörű, mint a nyugdíjas fogalom, hiszen a WHO klasszifikáció szerint az öregkorba áthajlás már az 55. életévvel megkezdődik. Ezzel szemben a fejlett országok nyugdíjkorhatárának átlaga egyre felfelé kúszva a 65. életévet ostromolja. Igaz kivételként vannak korhatár előtti, sőt fiataloskorú nyugdíjasok is, továbbá magukat fiatalosnak definiáló öregkorúak is léteznek, az egyén kronológiai és biológiai korának eltéréseiből eredően (Róbert, 2010). Az Egyesült Nemzetek Szervezete a 65. életévét betöltötteket és az annál idősebbeket tekinti öregkorúaknak. Az alábbiakban bár szinonimaként kezelem a két fogalmat, mégsem feledkezhetünk el a kifejtett distinkciókról.

Mindkét fogalom értelmezhető az életút modell szemléleti keretében (Tomka, 2000). Ebből a perspektívából gyakorlatilag nincs is különbség közöttük, hiszen az emberi migráció egyik altípusaként szerepelnek a gyermekek, diákok és aktív keresők vándorlásai mellett (Courceau, 1985; Mulder, 1993; McHugh et al. 1995; Fokkema, 1996; Bures, 1997; Kok, 1997). Ez a konceptualizáció karakterisztikus stációt különít el az egyén vándorlástörténetében és az egyes státusok közötti átmeneteknek kitüntetett szerepet tulajdonít. King (2002) tanulmánya a diák és nyugdíjas migrációt relatíve új típusként említi meg. Nála a gyermekek vándorlása nem lett külön típus annak ellenére, hogy ez az életút szemléletből logikusan következik és nemzetközi szakirodalma is kibontakozóban van (Jallade et al., 1997; Dobson–Stillwell, 2000; Szabó, 2002; Baláz–Williams, 2003; Conway–Houtenville, 2003; Illés, 2007c).

Szigorúan statisztikai és demográfiai nézőpontból az időskorú vándorlása ragadható meg jobban a nyugdíjasok vándorlásfogalomhoz képest, hiszen a kezdetét egy egzakt életkor jelöli ki, még akkor is, ha arról viták vannak a gazdag országokban. Az arany középút elvét követve, vagy másképpen fogalmazva tartózkodva a szélsőségektől választottuk a két érték (55 év és 65 év) számtani átlagát, ami a 60. életév. Ez a meglehetősen önkényesen meghúzott határ alátámasztására szolgáló érv, hogy az általunk vizsgált időszakban Magyarországon a nyugdíjkorhatár évről-évre állandó változásban volt és lesz. 2020-ig, a 65 év általánossá tételéig, nem szakad meg ez a jellegzetesség. A hi-

vatalos nyugdíjkorhatár emelése a nőknél 55 évről, a férfiaknál 60 évről indult meg. A növekedés szakadatlan lesz, míg az évtized végére el nem éri a minkét nemre vonatkozó 65 évet. Tudjuk, hogy a nyugdíjba vonulás kora nem egyenlő a nyugdíjkorhatárral, mert előtte és utána is nyugállományba lehet vonulni. Igaz más okokból, mint a fejlett államokban, de Magyarországon is döntően a korai nyugdíjazást választják az emberek (Monostori, 2009). Végeredményben a 60 évnél meghúzott korhatár adekvát leginkább a jelenkori magyarországi viszonyokhoz és elsősorban ezért választottuk az elemzéseink kezdőpontjául. Másodsorban, az időskorúak nemzetközi vándorlása nem a nyugdíjassá válást követő időszakra korlátozódik, hanem közvetlenül előtte is zajlik.

A nemzetközi vándorokra és az új állampolgárookra vonatkozó adatok eredeti forrása jelenleg a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal (BÁH). Az ezekből származó mutatók kiszámítása a KSH Népeségügyi Kutató Intézetben történt. A nemzetközi vándorok definíciója az ENSZ ajánlásokkal harmonizált, melyet az Európai Unió is elfogadott, és alkalmazására kötelezi a tagállamokat. Ez azt jelenti, hogy az általunk feldolgozott adatbázis csak az egy éven túl Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárokról tartalmaz adatokat. A magyar állampolgárság szerzése elsősorban a *ius sanguinis* elvén nyugszik és a többes állampolgárságot nem zárja ki. Az adminisztratív bázisból származó adatok néhány elkerülhetetlen hátránnyal bírnak. Elsősorban adminisztratív és nem statisztikai célokból készülnek, ezért gyakran alapvető dimenziók rögzítésére nem kerül sor, úgy, mint, családi állapot, családi állás, iskolai végzettség, foglalkozás. Nagy előnye ezen adattípusnak a teljeskörűség. Igen széles gazdasági és szociális jogosítványokkal jár a bevándorló státus. Ennek megszerzéséért az egyén jól felfogott saját érdekében halad végig a sokszor túlbürokratizált magyarországi mechanizmusokon, melyek kötelezően elő vannak írva számára.

Spanyolországban, ahol a regisztráció nem kötelező, továbbá többletjogosítványok sem járnak a bevándorló státussal, ott jelentős mértékű alulregisztráltságot mutattak ki (Rodríguez et al. 2002). Nem véletlen tehát, hogy a Spanyolországba vándorolt időskorúak vizsgálatában nem a helyi regisztereket használták információforrásul vagy a mintavétel bázisául (Casado-Diaz et al. 2004). Legkülönbözőbb forrásokból

származó mintavételes felvételeken alapulnak a nyugdíjasok nemzetközi vándorlására vonatkozó vizsgálatok, melyeknek alapvető problémája a reprezentáció fokának megítélése (King et al. 2000). Azonban az egyének migrációs történetéről, a migrációs célpont kiválasztásának folyamatáról, a motivációkról, az együtt vándorlókról, a többes lakóhelyről, ingatlanbirtoklásról, többes állampolgárságról és nyelvtudásról máshonnan be nem szerezhető információkkal szolgálnak a mintavételes kutatások (O'Reilly, 2000; Huber–O'Reilly, 2004).

Az eredetországokra vonatkozó abszolút számok kivételével túlnyomórészt megoszlási arányszámokat használunk az elkövetkező elemzésekben, abból a célból, hogy kizárólag az idősorok szemléltette folyamatokra és azok változásaira koncentrálhassunk. A fejezet további részében a Magyarországot érintő időskorú nemzetközi vándorok áramlataival foglalkozunk. Majd áttérünk az új állampolgárok elemzésére, mint a státuszváltozások fő hordozóira. Azután a térbeli, társadalmi és jogi folyamatok eredményeképpen előálló időskorú nemzetközi vándorok állományát vizsgáljuk meg, különös tekintettel a legjelentősebb küldő országokra. Ebben a részben adunk helyet néhány a magyar nyugdíjrendszer filozófiáját erodáló, kevésbé ismert ellentmondás (feszültségforrás) ismertetésére, melyek nemzetközi egyezményeken alapulnak.

4.1. Az öregkorú bevándorlók és kivándorlók

Az idős korokban bevándorló és kivándorló külföldiek számának és arányának elemzésével a Magyarországot érintő vándoráramlásokban tapasztalható új tendenciákra szeretnénk felhívni a figyelmet, és rájuk vonatkozó speciális összefüggéseket próbáljuk meg feltárni. A 4.1. táblázatból és ábrából kiviláglik, hogy, az egyes években bevándorlók között – igaz a mennyiségek változásával párhuzamosan mozogva – de trendjében egyre növekvő arányban voltak hatvan év feletti az ezredfordulótól. A következő évtizedre azonban már a jelentős fluktuáció volt jellemző. Az 1980-as évek elejének közepének kisszámú bevándorlói között még kicsi, 3-5% körüli arányban fordultak elő idős korúak. Az 1980-as évek végének 1990-es évek elejének nagy volume-

nű bevándorlási hullámában az öregkorú külföldi állampolgárok aránya a 8% fölé emelkedett. A relatív áttörés a kilencvenes évek közepétől következett be, amikortól 10%-ot is megközelítette, majd meg is haladta az öregkorú bevándorlók részaránya. Az első helyi maximum 1998-ban volt 11,0%-kal, amit követően 10% feletti szinten stabilizálódott az értékük 2001-ig.¹³ 2001-ben a statisztikai adatgyűjtési módszertan változása kisebb csökkenést idézett elő. 2002-től új restriktív jegyet hordozó bevándorlási törvény lett hatályos, aminek egyenes következményeként jelentősebb mértékű zuhanás következett be az időskori bevándorlási arányokban. Ez közel hat százalékpontnyi csökkenést jelentett egy év alatt. A restriktív jellegű új bevándorlási törvénnyel teljes egészében megfelelt az ország az Európai Unió külső határa által támasztott kritériumoknak (Tóth, 2004). A nagyobb hatást azonban az okozhatta, hogy a decentralizáció következtében az egyetlen egy budapesti irodát felváltó hét regionális központ valamelyikébe irányították a kérelmezőket. Ezen átszervezés nyilvánvalóan fennakadásokat okozhatott a BÁH ügymenetében, és direkt módon csökkentette az engedélyt kapók számát. További magyarázó tényező lehet, hogy az Európai Unióhoz csatlakozásunk előtti években a fiatal- és középkorúak bevándorlása növekedett meg hirtelen. A diák- és munkaerő-migráció felszökése még inkább háttérbe szorította az időskorúak beáramlását. 2005–2006-tól kezdve a folyamat újraéledt, másképpen fogalmazva visszazökkent az eredeti kerékvágásba, ami esetünkben azt jelentette, hogy újra a 2001. évi szinthez közel került (9,3%). Ezután 2007-től kezdve egészen 2010-ig meglehetősen szűk tartományban, 8% körül fluktuált.

A 4.1. táblázat és a 4.1. ábra alapján a nemek szerinti megoszlásokba is bepillantást nyerhetünk. A várakozásoknak megfelelően a nők aránya magasabb volt a férfiaknál a vizsgált időszak egészében a hatvan éves és idősebb bevándorlók között. A magasabb arány nyilván összefüggésben van a küldő országok idős életkorú népességében ta-

¹³ A bevándorlók átlagéletkora 28 év volt 1990-ben. Az évtized közepéig ez az érték 33 évre szökött fel, és ezen érték körül állandósult. Tehát a bevándorlók átlagéletkorának jelentős növekedésével is igazolni tudtuk a bevándorlókra jellemző általános öregedési folyamatot.

pasztalható nőtöbbséggel, mely a nők általában vett magasabb élettartama miatt alakul ki.

4.1. táblázat: A bevándorló külföldiek száma Magyarországon egyes kiemelt korcsoportokban nemek szerint, 1980–2010

Év	50–59 éves bevándorló			60–69 éves bevándorló			70–79 éves bevándorló			80–X éves bevándorló		
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
1980	32	47	79	12	20	32	7	20	27	35	54	89
1985	188	78	266	36	43	79	23	39	62	61	63	124
1990	657	463	1120	229	255	484	66	103	169	291	295	586
1991	531	371	902	185	221	406	70	100	170	273	292	565
1992	483	379	862	233	275	508	62	116	178	238	266	504
1993	572	511	1083	334	376	710	107	141	248	232	230	462
1994	500	363	863	219	245	464	75	97	172	177	187	364
1995	465	353	818	242	283	525	84	125	209	201	188	389
1996	465	379	844	241	268	509	74	138	212	219	217	436
1997	388	394	782	293	307	600	85	135	220	213	207	420
1998	537	572	1109	432	474	906	138	198	336	271	255	526
1999	616	785	1401	518	589	1107	141	216	357	296	278	574
2000	631	747	1378	517	550	1067	152	217	369	298	302	600
2001	705	860	1565	574	546	1120	155	187	342	173	188	361
2002	625	421	1046	177	201	378	50	92	142	31	46	77
2003	794	448	1242	235	248	483	74	95	169	87	110	197
2004	813	739	1552	432	499	931	108	177	285	18	54	72
2005	1282	875	2157	1071	793	1864	230	171	401	38	75	113
2006	1003	919	1922	800	729	1529	242	248	490	60	63	123
2007	1127	995	2122	647	579	1226	197	220	417	26	89	115
2008	1895	1295	3190	1081	917	1998	329	338	667	58	123	181
2009	1130	825	1955	819	704	1523	258	275	533	53	93	146
2010	983	797	1780	729	591	1320	242	227	469	49	75	124

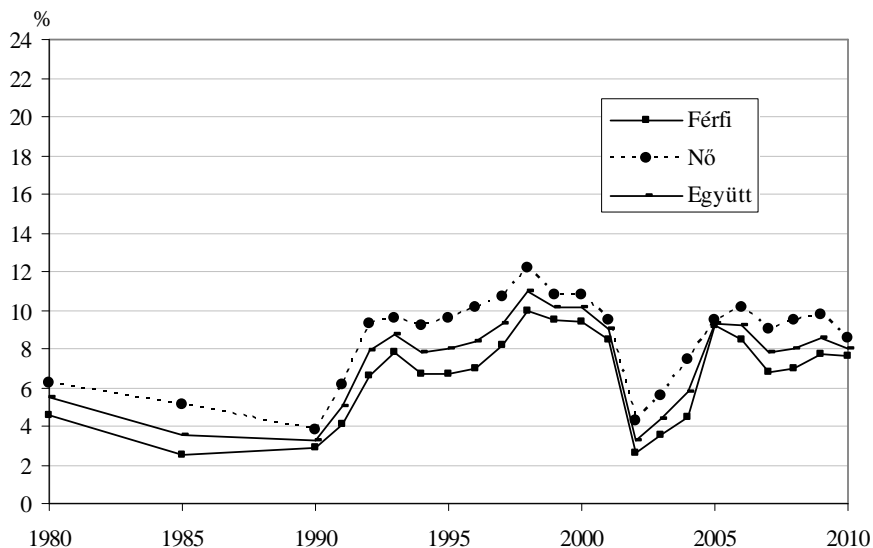
4.1. táblázat folyt.

Év	50–X éves bevándorló			60–X éves bevándorló			Összes bevándorló			60–X éves bevándorlók aránya (%)		
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
1980	86	141	227	54	94	148	1173	1528	2701	4,6	6,2	5,5
1985	308	223	531	120	145	265	4771	2821	7592	2,5	5,1	3,5
1990	1243	1116	2359	586	653	1239	19950	17292	37242	2,9	3,8	3,3
1991	1059	984	2043	528	613	1141	12883	10091	22974	4,1	6,1	5,0
1992	1016	1036	2052	533	657	1190	8021	7092	15113	6,6	9,3	7,9
1993	1245	1258	2503	673	747	1420	8595	7802	16397	7,8	9,6	8,7
1994	971	892	1863	471	529	1000	7031	5721	12752	6,7	9,2	7,8
1995	992	949	1941	527	596	1123	7809	6199	14008	6,7	9,6	8,0
1996	999	1002	2001	534	623	1157	7579	6155	13734	7,0	10,1	8,4
1997	979	1043	2022	591	649	1240	7200	6083	13283	8,2	10,7	9,3
1998	1378	1499	2877	841	927	1768	8429	7623	16052	10,0	12,2	11,0
1999	1571	1868	3439	955	1083	2038	10090	10061	20151	9,5	10,8	10,1
2000	1598	1816	3414	967	1069	2036	10246	9938	20184	9,4	10,8	10,1
2001	1607	1781	3388	902	921	1823	10630	9678	20308	8,5	9,5	9,0
2002	883	760	1643	258	339	597	10054	7918	17972	2,6	4,3	3,3
2003	1190	901	2091	396	453	849	11242	8123	19365	3,5	5,6	4,4
2004	1371	1469	2840	558	730	1288	12355	9809	22164	4,5	7,4	5,8
2005	2621	1914	4535	1339	1039	2378	14601	10981	25582	9,2	9,5	9,3
2006	2105	1959	4064	1102	1040	2142	12963	10266	23229	8,5	10,1	9,2
2007	1997	1883	3880	870	888	1758	12753	9854	22607	6,8	9,0	7,8
2008	3363	2673	6036	1468	1378	2846	20972	14575	35547	7,0	9,5	8,0
2009	2260	1897	4157	1130	1072	2202	14589	10993	25582	7,7	9,8	8,6
2010	2003	1690	3693	1020	893	1913	13446	10438	23884	7,6	8,6	8,0

Forrás: Népmozgalmi adatok KSH.

A kilencvenes évek elején megindult aránynövekedés azért érdemel kiemelt figyelmet, mert egy újra feléledő bevándorlási hullámból hasítottak ki egyre nagyobb részt, a túlnyomórészt vélhetően nyugdíjas státuszú bevándorlók. Példa gyanánt megemlíthető, hogy az 1997-et követő négy évben összesen több mint 5800 fő hatvan év feletti bevándorló külföldi állampolgár érkezett Magyarországra. Ugyanezen időszak alatt 296 fő idős külföldi vándorolt ki hazánkba, tehát az időskori nemzetközi vándorlási mérleg igen nagyarányú többlettel zárult. Ez az összefüggés 1997 előtt és azóta is érvényes. A megfigyelt időszak folyamán a 60 év feletti kivándorlók a bevándorlókhoz hasonlóan, egyre öregebb korösszetételűek lettek.

4.1. ábra: Az időskorú bevándorlók aránya Magyarországon nemek szerint, 1980–2010

Forrás: Népmozgalmi adatok KSH.

Az időskorú nem magyar állampolgárok kivándorlásának mértéke (lásd 4.2. táblázat és ábra) rendkívül alacsony volt az államszocializmus idején (2%). E nagyságrend nem emelkedett a nyolcvanas évek végén kilencvenes évek elején lezajlott nemzetközi migrációs hullám (Laczko et al. 2002; Bonifazi, 2003) idején sem. A kivándorló időskorúak részaránya 1993-ig még a két százalékot sem érte el az összes kivándorló körében. Ezután három lépcsőfokban jelentős szintemelkedés következett be. Az 1993-94-et 3%-nál magasabb értékek, az 1995-öt 6%-nál magasabb érték jellemezte, megint csak részben adminisztratív okok következtében 15% fölé szökött fel 1996-97-ben. Nagy valószínűséggel a jugoszláv polgárháború rövid ideig tartó hatása okozhatta az 1995-97-es évek kiugró értékeit. Az 1998. évi zuhanást felváltotta az idősök növekvő mértékű kiáramlása és az ezredfordulóig arányuk 3,5% körül stagnált. Ez az arány hozzávetőlegesen csak a harmada volt a bevándorlók körében regisztrált 60 év felettieknek. Ezt követően negyedére-ötödére esett vissza az arány, vagyis három és fél százalék körül alakult 1998-tól kezdve, majd egy százalékpontnyit esett az értékük 2001-ben, ami még így is csak kevesebb mint a fele a bevándorlók

között mért időskorú részaránynak. A 2001. évi éles zuhanást a bevándorlás körüli médiacsatározások és az elfogadott törvény jellege magyarázza. E két tényező hatására kivárási taktika alakulhatott ki a kivándorolni szándékozók körében. Az elhalasztott kivándorlási döntéseket 2002–2005-ben valósították meg, újabb 5,5%-os lokális maximumot hozva létre. Innen esett vissza arányuk 2006-ban 3,7%-ra, az 1990-es évek vége két utolsó évének szintjére. 2007–2008-ban további szintesés következett be, és a 3,3% és a 2,5% már az 1990-es évek első felének arányait tükrözték vissza. Nagy valószínűséggel a 2008-ban kezdődő világgazdasági recesszió hatásának tudható be, hogy a 2009. évi enyhe növekedés után (4,3%) 2010-ben meglódult az időskorúak aránya a kivándorlók között (10,5%). Az arányszámok tükrözte emigrációs trend alakulása az immigrációshoz hasonlított – tehát a kilencvenes évek első felében indult növekedésnek –, azonban jóval alacsonyabb szintekről van szó és a fluktuáció is gyakoribb és jelentősebb mértékű.

A kivándorlók egészének a nemi összetétele a bevándorlókétól markánsan eltérő. A vizsgált időszak egészében több férfi vándorolt ki, mint nő a bevándorlók állományában levő enyhe nőtöbbség ellenére. Ez az összefüggés túlnyomórészt érvényes az időskorú kivándorlókra is. Tehát a férfiak kivándorlási (eredetállamba visszavándorlási) hajlandósága sokkal nagyobb, mint a bevándorló nőké. A kvázimeg megbízható adatokkal vizsgálható húsz év férfitöbbségének kiváltó okát valószínűleg a Magyarországon dolgozó külföldi vendégmunkások idősödésével (nyugdíjas életkorba kerülésével) magyarázhatjuk. Ők a külföldi állampolgárok azon csoportját alkothatták, akik nem integrálódtak be a magyar társadalomba, nem lettek magyar állampolgárok, és a nyugdíjas kort elérve valószínűleg a szülőhazájukba tértek vissza. Ez az enyhe férfitöbbséggel rendelkező visszavándorló típus az egykori keleti blokkban zajló alacsony mértékű munkaerő vándorlási rendszer egyik utolsó következménye lehetett az ezredfordulóig (Igllicka, 2001). Azt követően már az 1990 körüli években érkezők elvándorlásairól lehetett szó. Érdekes módon a Magyarországról visszavándorló egykori vendégmunkások nemi összetétele igen hasonlított a jóval nagyobb tömegeket megmozgató spanyol állampolgárok Európából történő visszavándorlásához (Rodríguez et al. 2002). Az ezred-

fordulótól azonban már a rendszerváltás után érkezettek elvándorlásai kerülhettek túlsúlyba, és ez a korábbi férfitöbblet lassú erodálódását eredményezi a közeljövőben.

4.2. táblázat: Az öregkorban Magyarországról kivándorló külföldiek száma egyes kiemelt korcsoportokban, nemek szerint, 1980–2010

Év	50–59 éves kivándorló			60–69 éves kivándorló			70–79 éves kivándorló			80–X éves kivándorló		
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
1980	35	23	58	10	5	15	4	7	11	3	1	4
1985	94	39	133	24	12	36	4	11	15	0	3	3
1990	315	112	427	54	36	90	9	11	20	26	12	38
1991	122	55	177	46	24	70	4	13	17	3	5	8
1992	170	64	234	33	27	60	5	11	16	5	4	9
1993	112	75	187	32	31	63	12	13	25	5	10	15
1994	116	38	154	27	24	51	6	9	15	0	6	6
1995	120	37	157	32	23	55	5	8	13	39	47	86
1996	130	46	176	30	23	53	9	8	17	201	169	370
1997	81	20	101	16	6	22	2	3	5	141	132	273
1998	152	53	205	41	20	61	8	7	15	2	8	10
1999	162	49	211	40	25	65	6	8	14	2	4	6
2000	124	34	158	36	20	56	5	9	14	3	7	10
2001	84	42	126	17	13	30	6	4	10	1	4	5
2002	105	67	172	32	34	66	8	6	14	0	4	4
2003	138	66	204	49	54	103	12	10	22	5	10	15
2004	171	91	262	51	68	119	17	14	31	2	3	5
2005	170	74	244	58	53	111	23	10	33	10	8	18
2006	216	109	325	58	49	107	19	15	34	2	3	5
2007	172	93	265	50	43	93	18	15	33	4	8	12
2008	229	75	304	44	28	72	12	15	27	1	6	7
2009	418	131	549	100	62	162	35	27	62	5	11	16
2010	391	159	550	199	146	345	128	107	235	23	32	55

4.2. táblázat folyt.

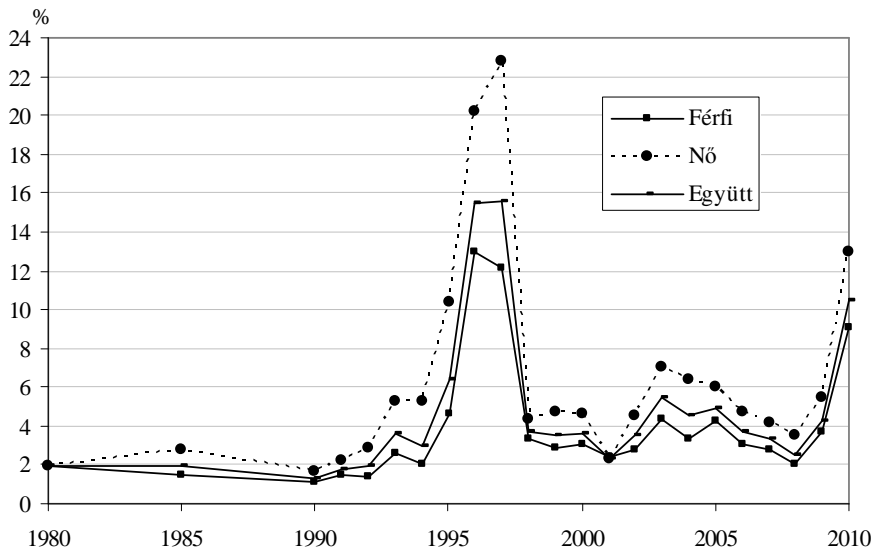
Év	50–X éves kivándorló			60–X éves kivándorló			Összes kivándorló			60–X éves kivándorlók aránya (%)		
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
1980	52	36	88	17	13	30	887	669	1556	1,9	1,9	1,9
1985	122	65	187	28	26	54	1927	915	2842	1,5	2,8	1,9
1990	404	171	575	89	59	148	7851	3420	11271	1,1	1,7	1,3
1991	175	97	272	53	42	95	3454	1922	5376	1,5	2,2	1,8
1992	213	106	319	43	42	85	3154	1440	4594	1,4	2,9	1,9
1993	161	129	290	49	54	103	1873	1028	2901	2,6	5,3	3,6
1994	149	77	226	33	39	72	1637	741	2378	2,0	5,3	3,0
1995	196	115	311	76	78	154	1651	750	2401	4,6	10,4	6,4
1996	370	246	616	240	200	440	1841	992	2833	13,0	20,2	15,5
1997	240	161	401	159	141	300	1310	618	1928	12,1	22,8	15,6
1998	203	88	291	51	35	86	1546	797	2343	3,3	4,4	3,7
1999	210	86	296	48	37	85	1675	785	2460	2,9	4,7	3,5
2000	168	70	238	44	36	80	1429	779	2208	3,1	4,6	3,6
2001	108	63	171	24	21	45	1020	924	1944	2,4	2,3	2,3
2002	145	111	256	40	44	84	1417	971	2388	2,8	4,5	3,5
2003	204	140	344	66	74	140	1496	1057	2553	4,4	7,0	5,5
2004	241	176	417	70	85	155	2141	1325	3466	3,3	6,4	4,5
2005	261	145	406	91	71	162	2138	1181	3319	4,3	6,0	4,9
2006	295	176	471	79	67	146	2541	1415	3956	3,1	4,7	3,7
2007	244	159	403	72	66	138	2556	1577	4133	2,8	4,2	3,3
2008	286	124	410	57	49	106	2850	1391	4241	2,0	3,5	2,5
2009	558	231	789	140	100	240	3770	1830	5600	3,7	5,5	4,3
2010	741	444	1185	350	285	635	3848	2198	6046	9,1	13,0	10,5

Forrás: Népmozgalmi adatok KSH.

Az időskorú nemzetközi vándorlás jelensége egyre nagyobb szeletet hasít ki a Magyarországot érintő nemzetközi vándorlások egészéből az 1990-es évek elejétől fogva. Ezért megítélésünk szerint a jelenség megkülönböztetett figyelmet igényel. Az 1998 után kezdődő és 2001-ig tartó újabb migrációs hullámon belül, hozzávetőlegesen 8 ezer időskorú külföldi állampolgár érkezett hozzánk, hogy letelepedjen nálunk és kevesebb mint háromszáz bevándorló státusú időskorú hagyta el az országot. Tehát leszögezhetjük, hogy az időskorúak Magyarországot érintő vándorlási folyamataiban az arányokat tekintve a bevándorlási oldal jóval felülmúlta a kivándorlási oldalt. Hangsúlyoznunk kell azonban azt, hogy az abszolút mennyiségek terén a bevándorlók sokkal jelentősebb súllyal bírtak, mint a kivándorlók. 1998-tól kezdve az öregkorú bevándorlók mennyisége húszszor nagyobb volt a kivándor-

lókénál. Következtetésként levonhatjuk, hogy a bevándorló időskorúak döntő részben letelepedtek Magyarországon, és alig volt jellemző rájuk a kivándorlás köntösében megnyilvánuló visszavándorlás vagy elvándorlás. Ebből következően jelentős mennyiségű Magyarországon tartózkodó időskorú bevándorló halmozódott fel az országban.

4.2. ábra: A Magyarországról kivándorló öregkorú külföldiek aránya nemek szerint, 1980–2010

Forrás: Népmozgalmi adatok KSH.

4.2. Öregkorú új magyar állampolgárok

A Magyarországon tartózkodó idősök számát a kivándorláson és elhalálozásukon kívül az állampolgárrá válás csökkenti még jelentős mértékben. A magyar állampolgárság megszerzése iránti igény a rendszerváltást követően ugrott meg, részben a bevándorlók, részben az egykori magyar állampolgárságukat elvesztett emigránsok keresletének köszönhetően (Parragi, 2000).

4.3. táblázat: A magyar állampolgárságot öregkorban kapott személyek száma, 1993–2010

Év	50–59 éves			60–69 éves			70–79 éves			80–X éves		
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
1993	259	265	524	83	103	186	36	43	79	14	19	33
1994	278	309	587	93	191	284	68	86	154	22	28	50
1995	339	339	678	134	194	328	53	73	126	17	24	41
1996	345	392	737	145	192	337	108	162	270	32	29	61
1997	370	475	845	201	328	529	130	148	278	14	25	39
1998	274	347	621	192	283	475	157	162	319	18	21	39
1999	255	356	611	250	336	586	119	95	214	8	19	27
2000	208	291	499	199	282	481	74	77	151	6	9	15
2001	300	474	774	394	458	852	108	110	218	10	15	25
2002	92	175	267	152	215	367	128	126	254	22	13	35
2003	145	236	381	274	407	681	158	148	306	11	13	24
2004	129	220	349	254	373	627	140	132	272	20	17	37
2005	249	394	643	547	800	1347	214	250	464	20	38	58
2006	156	220	376	399	617	1016	201	178	379	22	24	46
2007	235	352	587	350	537	887	118	144	262	14	30	44
2008	261	342	603	229	338	567	85	127	212	14	20	34
2009	191	257	448	172	291	463	77	96	173	17	16	33
2010	162	219	381	146	217	363	54	66	120	4	14	18

Év	50–X éves			60–X éves			Összes új állampolgár			60–X éves új állampolgárok aránya		
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
1993	392	430	822	133	165	298	3885	4972	8857	3,4	3,3	3,4
1994	461	614	1075	183	305	488	4346	5129	9475	4,2	5,9	5,2
1995	543	630	1173	204	291	495	5093	5602	10695	4,0	5,2	4,6
1996	630	775	1405	285	383	668	4625	5288	9913	6,2	7,2	6,7
1997	715	976	1691	345	501	846	4641	5495	10136	7,4	9,1	8,3
1998	641	813	1454	367	466	833	2971	3545	6516	12,4	13,1	12,8
1999	632	806	1438	377	450	827	3086	3960	7046	12,2	11,4	11,7
2000	487	659	1146	279	368	647	2421	3025	5446	11,5	12,2	11,9
2001	812	1057	1869	512	583	1095	3787	4803	8590	13,5	12,1	12,7
2002	394	529	923	302	354	656	1556	1813	3369	19,4	19,5	19,5
2003	588	804	1392	443	568	1011	2352	2909	5261	18,8	19,5	19,2
2004	543	742	1285	414	522	936	2371	3061	5432	17,5	17,1	17,2
2005	1030	1482	2512	781	1088	1869	4425	5445	9870	17,6	20,0	18,9
2006	778	1039	1817	622	819	1441	2738	3434	6172	22,7	23,8	23,3
2007	717	1063	1780	482	711	1193	3716	4726	8442	13,0	15,0	14,1
2008	589	827	1416	328	485	813	3548	4556	8104	9,2	10,6	10,0
2009	457	660	1117	266	403	669	2535	3267	5802	10,5	12,3	11,5
2010	366	516	882	204	297	501	2649	3437	6086	7,7	8,6	8,2

Forrás: Népmozgalmi adatok KSH.

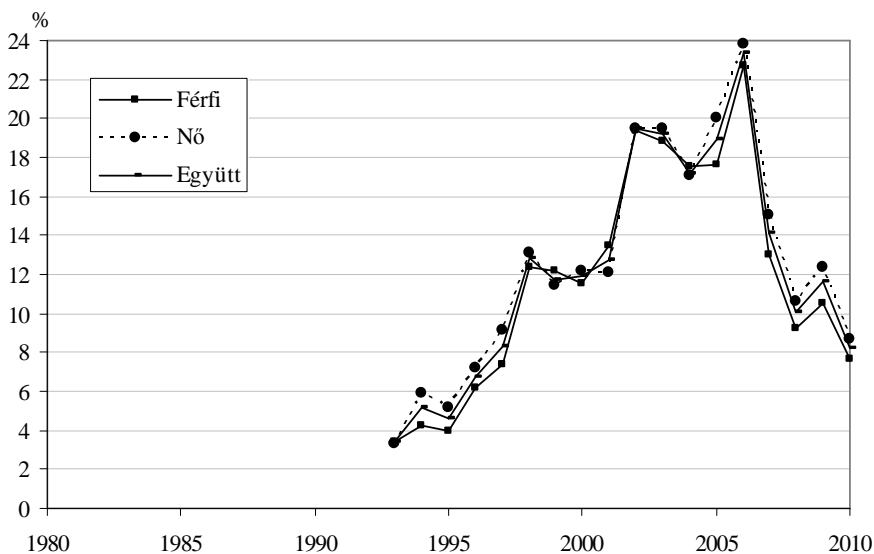
Az 1990-es évtizedet megelőzően kevés külföldi állampolgár kérte a honosítását. A kérelmezők és az állampolgárságot nyertek többsége korábban külföldre távozó magyar volt. Előfordultak olyan esetek, hogy egyes emigránsok a nyugdíjas kor elérése után kívántak hazatelepülni és ezzel egyetemben kérték visszahonosításukat. Sajnos fogódzók hiányában az időskorú új állampolgárok nagyságrendjét még becsülni sem tudjuk az 1993-at megelőző időszakra. Összlétszámuk, tehát beleértve a gyerekeket, diákokat és aktív korúakat is a kilencvenes évekig nem haladta meg az évenkénti százas nagyságrendet (Tóth, 1997). A minőségi változást a kilencvenes évtized hozta meg. 1997 végéig minden egyes évben körülbelül tízezer fő kapott magyar állampolgárságot, ami az évenkénti bevándorlók számához viszonyítva jelentős nagyságrendnek (70–150%) fogható fel, viszont ha az ország lakosság számával hasonlítjuk össze, akkor elenyésző nagyságrendnek (1 ezrelék) tekinthető. 1998-tól visszaesett a magyar állampolgárságot kapottak száma és csak 2001-ben ugrottak meg újra az állampolgárrá nyilvánítások a KSH adatok szerint. Ezt követően az addig tapasztalt legalacsonyabb szintre estek vissza a 2002-es adatok szerint (3369 fő). 2003-ban újabb jelentősebb növekedés következett be (5261 fő), majd 2004 a stabilizáció éveként értékelhető (5432 fő). 2005-ben újra felszökött az állampolgári esküt tettek száma, az előző évnek közel kétszeresére (9870 fő), hogy a következő évben, 2006-ban egy újabb jelentős csökkenés következzen be (6172 fő). 2007-2008-ban nyolcezres mennyiségi szint felett stabilizálódott az új állampolgárok száma, majd a következő válságos időszakban hatezer fő körülire esett vissza évente.

Az időskorúak állampolgárrá válásának trendje kissé eltért az összes állampolgárságot szerzettek trendjétől. Itt 1999-ig folyamatos volt a növekedés. A 2000. évi lokális minimumot (647 fő) 2001-ben lokális maximum követte (1095 fő), hogy 2002-ben újra lokális minimum következzen (656 fő). Ugyanez a hullámvázis figyelhető meg a 2003–2004-es években. Tehát az Európai Unió csatlakozásunkat megelőző fél évtizedet hullámvasútszerű mozgások jellemezték. 2005-ben soha nem látott magasságba szökött fel az időskorú új állampolgárok volumene. 1869 fő új öregkorú állampolgára lett az országnak. 2006-ban újra kisebb mennyiségi esés következett be (1441 fő), az összes új állampol-

gárok csökkenő számával egyetemben. A 2006-ban megindult mennyiségi csökkenés tendenciája – függetlenül az összes új állampolgár számában bekövetkezett fluktuációtól – állandósult és 2010-ben már csak 501 fő időskorút nyilvánítottak magyar állampolgárnak.

Az abszolút számok jelentős mértékű fluktuációja mellett az idősök arányának növekedése az új állampolgárok körében, szinte trendjében növekvő folyamat volt 1993-tól. Az összlétszám zuhanásával párhuzamosan 1998-ban figyelhető meg egy minőségi ugrás. Ezt követően 12% körül állandósult az időskorban magyar állampolgárrá váltak részaránya. A 2002-ben újabb minőségi ugrás következett be. A kevésbé 20% alatti részarányból következik, hogy az idézett adatok szerint minden ötödik új magyar állampolgár 60 év feletti volt. Ilyen magas részarányra még nem volt példa állampolgársági statisztika készítése esetén. Ezt az arányt sikerült 2006-ban túlszárnyalni, mikor az időskorú új állampolgárok aránya 23,3%-on tetőzött. Innentől kezdve viszont már csökkenő trend vette kezdetét és 2010-re a 2006-os érték közel harmadára (8,2%) esett vissza az új állampolgárok között a 60 éven felüliek aránya.

4.3. ábra: A magyar állampolgárságot öregkorban kapott személyek aránya, 1993–2010

Forrás: Népmozgalmi adatok KSH.

A nemek szerinti differenciák kisebbek, mint a bevándorlóknál vagy a kivándorlóknál és terjedelmükben 1993 óta alig változtak. Az évek többségében az összes új állampolgár közül több időskorú nő lett magyar állampolgár, mint időskorú férfi. A fenti adatokat látva nyomatékosan meg kell cáfolnunk azt a bevándorlók és új állampolgárok összetételére vonatkozó, a köznyelvben is igen gyakran fellelhető sztereotípiát, miszerint a bevándorlók és új állampolgárok szinte kivétel nélkül fiatal, munkaképes korú férfiak.

Vélhetően semmi tudatos, az időseket pozitívan diszkrimináló tényező nem játszott közre az idősek egyre növekvő részarányában az új állampolgárok között. A mérték nagyságán azonban már a magyar migrációs politika formálóinak is el kell gondolkodniuk. Ackers és Dwyer (2004, 472.) az időskorúak vándorlásának szociális hatásait kutatva rámutatott arra, hogy az időskorú nemzetközi vándorok milyen magas fokú tudatossággal érvényesítik jogaikat a fogadó országokban, és kovácsolnak előnyöket az országok közötti mobilitásukból. Ez egy új kihívásnak tekinthető a szociálpolitikát formálók részéről, mind nemzeti, mind európai léptékben (Gellérné Lukács, 2009). Az új állampolgárság megszerzése nem egy egyszerű szimbolikus aktus, mellyel az állam keblére öleli új polgárait. Ez a státus egyre csökkenő kötelezettségekkel és növekvő előnyökkel jár manapság a legtöbb fejlett országban, közöttük Magyarországon is. Az európai integrációhoz való csatlakozási folyamatunk kezdetétől, de legkésőbb 1998-tól a külső szemlélők számára is világossá válhatott, hogy a magyar állampolgárság megszerzésével egyetemben az Európai Unió állampolgára is lesz a jelentkező. Új tagállam polgáraként a munkavállalási célzatú migráció kivételével szabadon léphetik át a határokat az EU-n belül. Immigránsként a fogadó országban joguk van szavazni és jelöltek is lehetnek az önkormányzati és az Európai Parlamenti választásokon. Petíciót intézhet az Európai Parlamenthez és diplomáciai védelmet élvezhet a nagyvilágban bármely tagállam nagykövetségén vagy konzulátusán (Gellérné Lukács, 2004). Az EU szabályozás alapján gazdaságilag inaktív személyként joga van letelepedni más tagállamban, két megszorítás figyelembevételével. Teljes körű egészségbiztosítással kell rendelkeznie az illetőnek, és nem szorulhat rá a fogadó ország szociál-

lis ellátó rendszerére. Ez a két alapvető bevándorlást korlátozó tényező azonban nem szolgál korlátként a magyar állampolgárság megszerzésében. A Warnes (2002, 148.) által is leírt fentebbi lehetőségek nyilvánvalóan növekvő konfliktusokat okoznak a tagállami szuverenitások és az európai szuverenitás között. Összességében a késői életkorokban szerzett új állampolgárság váratlan nyomást gyakorol az egészségügyi ellátó rendszerre az egész világon (Nam–Kim, 2012). A portugál tapasztalatok azt mutatják, hogy nem célszerű a nyugdíjasok beáramlása elé adminisztratív korlátokat állítani, azok alacsony hatásfoka miatt (Fonseca et al. 2002). Mi nem érvelünk korlátozó intézkedések bevezetése mellett, támogatandónak tartjuk viszont a világos elveken nyugvó és kifinomultan részletes, időskorúakra vonatkozó új szabályozást, abból a célból, hogy ne üthesse fel a fejét az időskorúakra vonatkozó xenofóbia a fogadó társadalom polgárai körében.

A vonatkozó szakirodalom alapján az időskorú új magyar állampolgárok három jellegzetes csoportból rekrutálódtak. Emigránsok, akik elvesztették magyar állampolgárságukat, külföldön mentek nyugdíjba és visszavándoroltak az óhazába (Parragi, 2000). A szomszédos országokban élő magyar nemzetiségűek (Kocsis, 2001; 2004), akik külföldön vagy Magyarországon mentek nyugdíjba. Harmadikként pedig olyan bevándorlók, akik vagy rendelkeznek magyar eredetű rokonokkal vagy nem, mindenesetre az ország polgárainak kötelékébe szeretnének tartozni (Tóth, 2004). Az elvándorlók vonalainak rendkívül képlékenyek ezen csoportok között, a többes motivációs rendszerek gyakran átfedik egymást. Közös jellemzőjük viszont Ackers és Dwyer (2004) szerint, hogy aktívan terjesztik ki gazdasági, szociális és politikai jogosultságukat.

Parragi Mária (2000) még arról számolt be, hogy a tengerentúlon és Nyugat-Európában élő magyar emigránsok és gyermekeik körében folyamatos volt az érdeklődés egykori hazájuk, illetve gyökereik után. Az uniós csatlakozást követő években vélhetően az 1956-os kivándorlók kohorsza következtében visszaálltak az 1990-es évek végére jellemző szintek az új állampolgárok mennyiségeiben. Az új évezred első évtizedének közepén tetőzött az új állampolgárok száma. Ez a csúcspont az időskorúakra is érvényes volt. Az évtized második felére vonatkozó legfrissebb adatokból arra lehet következtetni, hogy csökke-

nés tendenciája meg fog szakadni. Természetesen ez a hipotézis csak abban az esetben válhat valóra, amennyiben akár vándorláspolitikai indítékból, akár más céloktól vezérelve nem történik beavatkozás a spontán folyamatokba.

4.3. A Magyarországon tartózkodó időskorú bevándorlók

A Magyarországon tartózkodó öregkorú külföldiek száma és aránya függ a fentebb részletesen tárgyalt tényezőktől, a bevándorlások és a kivándorlások eredményétől, vagyis a nemzetközi vándorlási egyenlegtől, a státuszváltozásoktól melyeken belül a magyarországi viszonyok között a legfontosabb az állampolgárság elnyerése. Függ még a Magyarországon tartózkodó bevándorlók természetes népmozgalmától, vagyis a bevándorló státuszú nők születéseinek a számától és a bevándorlókon belüli összes halálozástól.¹⁴ A termékenység elhanyagolható nagyságrendű tényező marad, azonban az időskorú migránsok öregedésével a halandóság egyre jelentősebb szerepet fog játszani. A tartózkodók számának alakulására még egy tényezőcsoport van befolyással. Ez pedig a törvényi szabályozásból, illetve a közigazgatási (idegenrendészeti) gyakorlat változásaiból következik, már amennyiben ezt a statisztika a saját belső törvényszerűségeit figyelmen kívül hagyva kritika és korrekció nélkül elfogadja.

¹⁴ Az időskorú vándorok állományának növekedésében szerepet játszhat az egyes bevándorló típusok extrém módon kedvező egészségi állapota, mely nyilván előzetes szelekció következtében alakulhat ki (Illés, 2012). Az átlagosnál sokkal jobb egészségi állapot következtében nyilván kitolódik az életkorok és valószínűleg az agok és vének korcsoportjaiban is kedvezőbb halandósági rátákat produkálnak. A megfelelő időtáv hiányában még specifikus kutatások sem történhettek e tárgyban, így a fenti gondolatmenet jelenleg mindössze kutatási hipotézisként fogható fel.

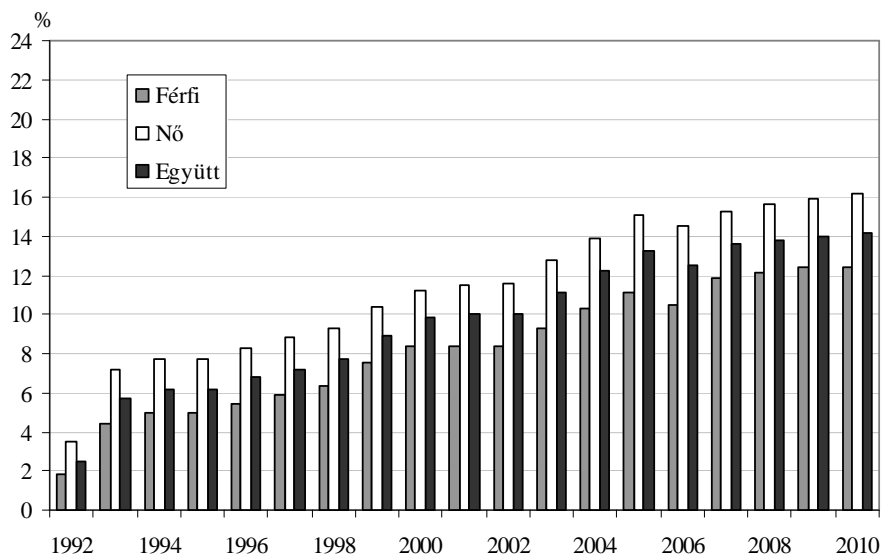
4.4. táblázat: Az öregkorban Magyarországon tartózkodó külföldiek száma néhány kiemelt korcsoportban nemek szerint, 1995–2010

Év	50–59 éves tartózkodók száma			60–69 éves tartózkodók száma			70–79 éves tartózkodók száma			80–X éves tartózkodók száma		
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
1995	5173	4473	9646	2194	2693	4887	956	1383	2339	483	904	1387
1996	5646	4766	10412	2461	2906	5367	1058	1577	2635	505	948	1453
1997	6073	5108	11181	2835	3108	5943	1116	1736	2852	533	955	1488
1998	6877	5570	12447	3189	3432	6621	1281	1948	3229	517	1018	1535
1999	7192	6239	13431	3684	4109	7793	1600	2344	3944	568	1069	1637
2000	7633	6769	14402	4187	4605	8792	1777	2523	4300	645	1197	1842
2001	4704	5145	9849	2772	3533	6305	1293	2067	3360	413	876	1289
2002	5069	5697	10766	2956	3849	6805	1384	2196	3580	414	892	1306
2003	5148	5999	11147	3224	4195	7419	1546	2321	3867	497	1041	1538
2004	6012	7245	13257	3920	5172	9092	1954	2814	4768	631	1337	1968
2005	6718	8492	15210	4546	6263	10809	2332	3230	5562	755	1571	2326
2006	7973	8968	16941	4981	6263	11244	2304	3181	5485	808	1713	2521
2007	9579	10206	19785	6226	7009	13235	2784	3511	6295	1005	2037	3042
2008	10616	11076	21692	6812	7373	14185	3057	3768	6825	1038	2094	3132
2009	11825	11786	23611	7290	7706	14996	3362	4051	7413	1197	2292	3489
2010	12396	11976	24372	8027	8293	16320	3707	4398	8105	1256	2374	3630

Év	50–X éves tartózkodók száma			60–X éves tartózkodók száma			Tartózkodók összesen			60–X éves tartózkodók aránya (%)		
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
1995	8806	9453	18259	3633	4980	8613	73210	64891	138101	5,0	7,7	6,2
1996	9670	10197	19867	4024	5431	9455	74361	65593	139954	5,4	8,3	6,8
1997	10557	10907	21464	4484	5799	10283	76408	66098	142506	5,9	8,8	7,2
1998	11864	11968	23832	4987	6398	11385	79295	68968	148263	6,3	9,3	7,7
1999	13044	13761	26805	5852	7522	13374	77834	72411	150245	7,5	10,4	8,9
2000	14242	15094	29336	6609	8325	14934	79101	74024	153125	8,4	11,2	9,8
2001	9182	11621	20803	4478	6476	10954	53578	56450	110028	8,4	11,5	10,0
2002	9823	12634	22457	4754	6937	11691	56857	59572	116429	8,4	11,6	10,0
2003	10415	13556	23971	5267	7557	12824	56650	59238	115888	9,3	12,8	11,1
2004	12517	16568	29085	6505	9323	15828	63117	66992	130109	10,3	13,9	12,2
2005	14351	19556	33907	7633	11064	18697	68648	73474	142122	11,1	15,1	13,2
2006	16066	20125	36191	8093	11157	19250	77361	77069	154430	10,5	14,5	12,5
2007	19594	22763	42357	10015	12557	22572	84073	81957	166030	11,9	15,3	13,6
2008	21523	24311	45834	10907	13235	24142	89938	84759	174697	12,1	15,6	13,8
2009	23674	25835	49509	11849	14049	25898	95824	88534	184358	12,4	15,9	14,0
2010	25386	27041	52427	12990	15065	28055	104719	93100	197819	12,4	16,2	14,2

Forrás: Népszámlalmi adatok KSH.

4.4. ábra: Az öregkorban Magyarországon tartózkodó külföldiek aránya nemek szerint, 1992–2010

Forrás: Népmozgalmi adatok KSH.

Az 1995 és 2010 közötti periódusban a bevándorlók részesedése a magyarországi népességszámon belül 1,4 százalékról 2 százalékra emelkedett, amivel európai léptékben hazánk „kisbefogadó országnak” számít. Ezen belül, tehát a bevándorlók állományát tekintve egészenek, az időszerűak aránya Magyarországon a kilencvenes évek közepére meghaladta a 6 százalékot. Folyamatosan növekedve az ezredfordulón és azután elérte, majd meg is haladta a 10 százalék körüli részarányt (ez mindössze 6,6 ezreléket jelentett az ország időszerű össznépességében belül). Tehát minden tizedik Magyarországon tartózkodó bevándorló státuszú külföldi állampolgár 60 éves és azon felüli volt.¹⁵ 2004-től kezdve igen intenzív növekedésnek indult az időszerű állomány. A 2004. évet követő 12%-ot meghaladó részarányok azt jelentették, hogy

¹⁵ Az arányok alakulásában akkor sem következett be változás, amikor 2000 után a jelentős nemzetközi vándorlási nyereség ellenére, az állományt az egyik évről a másikra több mint 40 ezer fővel csökkentették a Központi Statisztikai Hivatalban. Az adminisztratív beavatkozás egy újabb faktor, ami jelentősen befolyásolhatja a bevándorló státuszúak abszolút mennyiségét. A statisztikák készítői azonban módszertani tudásuk birtokában korrigálhatják a vizsgált folyamat belső változásain kívül eső külső hatások következményeit. A valóság tisztelete és a kifinomult forráskritikai érzék nélkül nem lehet jó minőségű és megbízható statisztikákat készíteni.

már minden nyolcadik Magyarországon tartózkodó bevándorló státusú betöltötte a 60. életévét vagy annál is öregebb. Az Európai Unió tagságunk időszakát kisebb mértékű fluktuációktól tarkított, lassan növekvő trend jellemezte. 2010-ben a 14,2%-os részarányból eredően már minden hetedik Magyarországon tartózkodó bevándorló státusú időskorú volt.

Az állomány egészében 2000-ig férfitöbbség volt, majd női többség alakult ki 2001-től. Az állomány természetes öregedésének egyik oka a magasabb férfi halandóság, ami nyilván fokozta a nők túlsúlyát, továbbá az egyre idősebb bevándorlói áramlatban folyamatosan női többség alakult ki. Az állomány idős korú tagjai között azonban szinte mindig női túlsúlyt regisztráltak. Az arányokat tekintve az idős nők összes bevándorló nő közötti aránya hozzávetőlegesen három százalékponttal haladta meg a férfiakét az ezredforduló körüli években és a két nem közötti differencia fokozatosan növekszik. 2010-re ez már elérte a 3,8 százalékpontot. Megjegyezzük, hogy a bevándorlók magyarországi teljes állománya női többségének kétharmadát az idős korban tapasztalható női túlsúly okozta, ami egyértelműen a nemzetközi vándorlók körében tapasztalható feminizálódási tendenciát támasztja alá.

Nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy az egyre növekvő számú és arányú idős korú nemzetközi vándornépesség kialakulásában sokkal nagyobb szerepe van az egyre idősödő bevándorlási hullámoknak, mint a migráns alnépesség természetes öregedésének. Az öregedési folyamat egyik szintetikus indikátora az átlagéletkor. Az állományi adatok alapján, a Magyarországon tartózkodó bevándorlók átlagéletkora 28 év volt 1990-ben. Az évtized közepére 33 évre növekedett, majd ezen érték körül stabilizálódott 1998-ig, ami után újabb növekedés következett be. A nemzetközi vándorok átlagéletkora 35,8 év lett 2000-re és 2006-ra 37,3 évre szökött fel. Nincs olyan küldő ország, ahol másfél évtized alatt 9 évvel növekedett volna a népesség átlagéletkora. Tehát a küldő országok természetes öregedésén kívül lennie kell valamiféle olyan Magyarországon ható tényezőnek is, amelyek pozitív szelekciót gyakoroltak az idős korú migránsok kiválogatódására. Az alábbi alfejezetben ezen tényezők (magyar specifikumok) felkutatására teszünk kísérletet.

4.4. Az időskorú bevándorlók eredetországok szerinti megoszlása

A bevándorlók kibocsátó országok szerinti kutatásának kiterjedt szakirodalma lelhető fel Magyarországon. A nemzetközi vándorlások kutatásának e vonatkozása kiemelt területnek számított az 1990-es évtized kezdetétől. Ugyanakkor az egyes jellegzetes korcsoportok, nevezetesen a gyermekkorúak, tanulók, aktívak, és öregek vizsgálatára csak szórványos történetek kísérletek. A bevándorló időskorúak eredetországok szerinti szisztematikus analizálására eddig nem történt kísérlet, tehát az alábbiakban kitaposatlan ösvényre léptünk. Mindent egybevetve az új összefüggések találása, eredeti felfedezések öröme talán ellensúlyozhatja az útkeresés nehézségeit.

Az időskorú bevándorlókkal kapcsolatos általános trendeket fentebb elemeztük, így annak részletes bemutatásától e helyen eltekintünk. Csak annyit említünk meg, hogy 2001-ben az állomány egésze csökkenéséhez hasonlóan az időskorúak számának addig tapasztalt abszolút számokkal mért növekedése is megtört, viszont a részarány fokozatosan emelkedett, ami az általunk vizsgált jelenség egyre növekvő súlyára mutat rá. A folyamat az új évezredben történt meglódulása következtében az időskorúak összes bevándorló státusú személyen belüli aránya jelentősen megemelkedett.

A mennyiségeket vizsgálva, az EU-15 tagállamokból származók száma az 1996-ben mért 8278 főről egyenletes növekedés mellett 17 907 főre emelkedett 2000-re, majd egy csökkenési tendencia indult meg (2001-ben 11 723 fő; 2002-ben 12 181 fő; 2003-ban 11 629 fő). Az uniós csatlakozás közvetlen hatásaként – 2005. évtől eltekintve – jelentősen megemelkedett a régi tagállamokból érkező időskorúak száma, és 2006. január elsejére már 18 357 fő bevándorló tartózkodott hazánkban ebből az országcsoportból. A 2007. év egy újabb szintbeli ugrást hozott a 25 394 fővel. A 2008-ban induló világgazdasági válság e téren nem éreztette hatását, mert 2009-ben egy újabb szintbeli emelkedéssel 30 662 főre emelkedett az EU-15 országokból származók száma. A 2010-es évben soha nem látott magasságokba emelkedett a mennyiségük a 33 616 fővel.

Arra a jelenségre, hogy a volumenekben tapasztalható növekedés mellett Magyarország egyre kedveltebb célponttá vált, az arányok módosulásából következtethetünk. Az 1996-os állapot szerint az összes bevándorló között közel 6% volt az Unió polgárok részesedése. Ez az arány 2000-re 11,7 százalékra növekedett majd a 2005-ig tartó csökkenés (6,8%) után 2006-ban dinamikusan növekedve közel 12% lett. A két szintbeli emelkedéssel 2007-ben először 15,3%-ra majd 2010-re 17%-ra növekedett. Tehát 1996-hoz képest 2010-re az EU-15 tagállamok polgárainak részesedése közel háromszorosára növekedett a bevándorlók táborában. A fenti számok láttán levonhatjuk azt a következtetést, hogy a magyarok munkavégzését és bevándorlását 2011. május 1-ig korlátozó Unió országok állampolgárai jelentős számban és mértékben választották letelepedési célpontul Magyarországot.

Az EU-15 tagállamok letelepedett polgárai között egyre növekvő arányban találunk időskorúakat. 1996-ban még csak 10,7 % volt a hatvan év felettek aránya, ami 2006. január elsejére már meghaladta a 18%-ot. A 2007. év elején mért szintnövekedéssel 24,6% lett az arányuk, ami 2010-re 28,1%-ra szökött fel. Tehát nem állunk távol attól az állapottól, hogy az Európai Unió magterületéről származó bevándorlók közül minden harmadik nyugdíjas lesz. Feltehetjük azokat a kérdéseket, hogy mely nálunk tehetősebb Unió országok polgárai számára vagyunk célország? Vajon ugyanazon országokból származnak-e az ide érkezők, ahová jelenlegi közel sem kielégítő információk szerint a magyarok migrációja irányul? Van-e szerepe a szomszédságnak, a földrajzi távolságnak, a gazdasági kapcsolatok súlyának (Nemes Nagy, 2009)?

4.5. táblázat: Az EU-15-ből Magyarországon tartózkodó uniós állampolgárok száma és aránya nemek szerint, 1996–2010

Összes tartózkodó, férfi

Állampolgárság	1996	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Ausztia	497	697	461	517	504	508	337	979	1413	1650	1915	2355
Belgium	87	137	71	89	101	104	63	163	235	245	329	338
Dánia	37	65	26	39	38	49	31	83	87	82	136	112
Finnország	60	138	123	145	102	110	51	192	230	201	320	214
Franciaország	261	617	310	343	418	449	193	772	912	919	1287	1165
Görögország	994	1159	433	342	260	224	187	228	261	262	322	298
Hollandia	172	384	207	226	247	269	162	420	679	732	835	1074
Írország	25	61	28	42	40	47	22	111	151	157	198	206
Luxemburg	2	3	3	2	3	4	2	5	12	9	10	17
Nagy-Britannia	457	844	402	456	589	634	282	973	1282	1429	1643	1632
Németország	1552	3801	2808	2983	2780	2853	2380	4656	7104	7034	8378	9835
Olaszország	400	592	409	423	402	397	287	599	805	955	1183	1248
Portugália	17	30	14	15	14	16	14	45	66	55	87	116
Spanyolország	48	68	37	41	35	42	29	100	118	121	166	248
Svédország	219	367	165	172	162	156	99	280	364	367	447	477
Együtt	4828	8963	5497	5835	5695	5862	4139	9606	13719	14218	17256	19335
Többi ország	69533	44615	51153	68189	53877	57255	64513	67755	70354	75720	78568	85384
Mindösszesen	74361	53578	56650	74024	59572	63117	68652	77361	84073	89938	95824	104719

Összes tartózkodó, nő

Állampolgárság	1996	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Ausztia	197	356	233	268	246	272	207	515	812	921	1041	1350
Belgium	56	84	42	55	64	67	43	107	140	130	181	198
Dánia	25	39	15	19	21	36	26	63	59	58	107	80
Finnország	74	165	120	129	98	103	54	188	199	174	298	192
Franciaország	182	419	201	258	293	316	137	544	594	562	898	757
Görögország	594	744	277	219	164	133	112	144	160	147	177	165
Hollandia	92	201	117	120	126	146	74	246	417	469	540	660
Írország	12	36	10	26	20	24	5	62	76	74	110	153
Luxemburg	3	4	2	2	3	4	4	5	8	8	9	13
Nagy-Britannia	303	534	222	244	283	329	158	478	629	678	776	795
Németország	1535	5830	4685	4693	4320	4540	4528	5848	7933	7402	8366	8856
Olaszország	168	201	133	140	143	154	117	178	215	252	329	350
Portugália	14	20	8	7	9	12	6	18	28	27	41	62
Spanyolország	31	51	27	27	22	22	21	81	82	78	121	190
Svédország	164	260	134	139	122	123	82	274	323	292	412	460
Együtt	3450	8944	6226	6346	5934	6281	5574	8751	11675	11272	13406	14281
Többi ország	75651	47913	59367	50104	53304	60711	67927	68318	70282	73487	75128	78819
Mindösszesen	79101	56857	65593	56450	59238	66992	73501	77069	81957	84759	88534	93100

Összes tartózkodó, együtt

Állampolgárság	1996	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Ausztria	694	1053	694	785	750	780	544	1494	2225	2571	2956	3705
Belgium	143	221	113	144	165	171	106	270	375	375	510	536
Dánia	62	104	41	58	59	85	57	146	146	140	243	192
Finnország	134	303	243	274	200	213	105	380	429	375	618	406
Franciaország	443	1036	511	601	711	765	330	1316	1506	1481	2185	1922
Görögország	1588	1903	710	561	424	357	299	372	421	409	499	463
Hollandia	264	585	324	346	373	415	236	666	1096	1201	1375	1734
Írország	37	97	38	68	60	71	27	173	227	231	308	359
Luxemburg	5	7	5	4	6	8	6	10	20	17	19	30
Nagy-Britannia	760	1378	624	700	872	963	440	1451	1911	2107	2419	2427
Németország	3087	9631	7493	7676	7100	7393	6908	10504	15037	14436	16744	18691
Olaszország	568	793	542	563	545	551	404	777	1020	1207	1512	1598
Portugália	31	50	22	22	23	28	20	63	94	82	128	178
Spanyolország	79	119	64	68	57	64	50	181	200	199	287	438
Svédország	383	627	299	311	284	279	181	554	687	659	859	937
Együtt	8278	17907	11723	12181	11629	12143	9713	18357	25394	25490	30662	33616
Többi ország	145184	92528	110520	118293	107181	117966	132440	136073	140636	149207	153696	164203
Mindösszesen	153462	110435	122243	130474	118810	130109	142153	154430	166030	174697	184358	197819

60-X éves, férfi

Állampolgárság	1996	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Ausztria	81	109	82	106	110	130	116	273	476	602	660	851
Belgium	12	17	7	9	12	16	12	28	43	49	54	52
Dánia	2	5	3	6	7	8	6	5	9	8	12	11
Finnország	3	7	3	4	5	6	4	10	19	18	23	17
Franciaország	20	34	20	25	25	26	24	32	53	59	70	65
Görögország	51	58	38	36	32	37	42	45	57	53	55	58
Hollandia	14	28	19	27	27	37	32	65	144	167	187	284
Írország	1	5	2	3	2	3	2	4	10	13	17	12
Luxemburg	1	1	1	1	2	3	2	3	5	5	5	10
Nagy-Britannia	30	56	33	34	42	51	38	94	141	181	219	237
Németország	206	587	513	608	652	751	618	1185	2425	2711	2959	3613
Olaszország	45	85	54	59	53	62	63	90	152	179	217	226
Portugália	1	3	3	2	2	3	3	3	5	4	4	4
Spanyolország	5	7	5	4	2	4	7	9	11	11	11	9
Svédország	30	53	28	32	37	43	41	74	108	111	119	108
Együtt	502	1055	811	956	1010	1180	1010	1920	3658	4171	4612	5557
Többi ország	3522	5552	3667	3798	4257	5325	6623	6173	6357	6736	7237	7285
Mindösszesen	4024	6607	4478	4754	5267	6505	7633	8093	10015	10907	11849	12842

60–X éves, nő

<i>Állampolgárság</i>	1996	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Ausztria	47	71	55	66	65	87	81	154	280	347	392	514
Belgium	13	12	8	9	10	11	11	11	15	15	17	28
Dánia		1	1	2	1	3	3	2	3	5	6	6
Finnország	4	9	5	6	7	8	7	8	15	16	18	14
Franciaország	23	31	20	22	24	32	33	41	53	56	64	60
Görögország	50	55	39	38	33	36	42	44	62	48	50	45
Hollandia	9	16	12	15	14	23	21	36	83	105	121	170
Írország	1	2				1		1				1
Luxemburg	1	1	1	1	1	2	2	3	3	3	3	5
Nagy-Britannia	22	38	26	34	43	50	46	71	107	118	124	151
Németország	143	433	385	463	518	591	564	951	1836	2037	2240	2764
Olaszország	43	48	41	38	35	43	45	46	50	54	64	51
Portugália	2	2										
Spanyolország	7	8	5	6	6	5	10	8	12	10	10	6
Svédország	19	23	15	14	17	20	23	43	58	64	77	76
Együtt	384	750	613	714	774	912	888	1419	2577	2878	3186	3891
Többi ország	5047	7573	5863	6223	6783	8411	10176	9738	9980	10357	10863	10863
Mindösszesen	5431	8323	6476	6937	7557	9323	11064	11157	12557	13235	14049	14754

60–X éves, együtt

<i>Állampolgárság</i>	1996	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Ausztria	128	180	137	172	175	217	197	427	756	949	1052	1365
Belgium	25	29	15	18	22	27	23	39	58	64	71	80
Dánia	2	6	4	8	8	11	9	7	12	13	18	17
Finnország	7	16	8	10	12	14	11	18	34	34	41	31
Franciaország	43	65	40	47	49	58	57	73	106	115	134	125
Görögország	101	113	77	74	65	73	84	89	119	101	105	103
Hollandia	23	44	31	42	41	60	53	101	227	272	308	454
Írország	2	7	2	3	2	4	2	5	10	13	17	13
Luxemburg	2	2	2	2	3	5	4	6	8	8	8	15
Nagy-Britannia	52	94	59	68	85	101	84	165	248	299	343	388
Németország	349	1020	898	1071	1170	1342	1182	2136	4261	4748	5199	6377
Olaszország	88	133	95	97	88	105	108	136	202	233	281	277
Portugália	3	5	3	2	2	3	3	3	5	4	4	4
Spanyolország	12	15	10	10	8	9	17	17	23	21	21	15
Svédország	49	76	43	46	54	63	64	117	166	175	196	184
Együtt	886	1805	1424	1670	1784	2092	1898	3339	6235	7049	7798	9448
Többi ország	8569	13125	9530	10021	11040	13736	16799	15911	16337	17093	18100	18148
Mindösszesen	9455	14930	10954	11691	12824	15828	18697	19250	22572	24142	25898	27596

60–X évesek aránya (%), férfi

Állampolgárság	1996	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Ausztria	16,3	15,6	17,8	20,5	21,8	25,6	34,4	27,9	33,7	36,5	34,5	36,1
Belgium	13,8	12,4	9,9	10,1	11,9	15,4	19,0	17,2	18,3	20,0	16,4	15,4
Dánia	5,4	7,7	11,5	15,4	18,4	16,3	19,4	6,0	10,3	9,8	8,8	9,8
Finnország	5,0	5,1	2,4	2,8	4,9	5,5	7,8	5,2	8,3	9,0	7,2	7,9
Franciaország	7,7	5,5	6,5	7,3	6,0	5,8	12,4	4,1	5,8	6,4	5,4	5,6
Görögország	5,1	5,0	8,8	10,5	12,3	16,5	22,5	19,7	21,8	20,2	17,1	19,5
Hollandia	8,1	7,3	9,2	11,9	10,9	13,8	19,8	15,5	21,2	22,8	22,4	26,4
Írország	4,0	8,2	7,1	7,1	5,0	6,4	9,1	3,6	6,6	8,3	8,6	5,8
Luxemburg	50,0	33,3	33,3	50,0	66,7	75,0	100,0	60,0	41,7	55,6	50,0	58,8
Nagy-Britannia	6,6	6,6	8,2	7,5	7,1	8,0	13,5	9,7	11,0	12,7	13,3	14,5
Németország	13,3	15,4	18,3	20,4	23,5	26,3	26,0	25,5	34,1	38,5	35,3	36,7
Olaszország	11,3	14,4	13,2	13,9	13,2	15,6	22,0	15,0	18,9	18,7	18,3	18,1
Portugália	5,9	10,0	21,4	13,3	14,3	18,8	21,4	6,7	7,6	7,3	4,6	3,4
Spanyolország	10,4	10,3	13,5	9,8	5,7	9,5	24,1	9,0	9,3	9,1	6,6	3,6
Svédország	13,7	14,4	17,0	18,6	22,8	27,6	41,4	26,4	29,7	30,2	26,6	22,6
Együtt	10,4	11,8	14,8	16,4	17,7	20,1	24,4	20,0	26,7	29,3	26,7	28,7
Többi ország	5,1	12,4	7,2	5,6	7,9	9,3	10,3	9,1	9,0	8,9	9,2	8,5
Mindösszesen	5,4	12,3	7,9	6,4	8,8	10,3	11,1	10,5	11,9	12,1	12,4	12,3

60–X évesek aránya (%), nő

Állampolgárság	1996	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Ausztria	23,9	19,9	23,6	24,6	26,4	32,0	39,1	29,9	34,5	37,7	37,7	38,1
Belgium	23,2	14,3	19,0	16,4	15,6	16,4	25,6	10,3	10,7	11,5	9,4	14,1
Dánia		2,6	6,7	10,5	4,8	8,3	11,5	3,2	5,1	8,6	5,6	7,5
Finnország	5,4	5,5	4,2	4,7	7,1	7,8	13,0	4,3	7,5	9,2	6,0	7,3
Franciaország	12,6	7,4	10,0	8,5	8,2	10,1	24,1	7,5	8,9	10,0	7,1	7,9
Görögország	8,4	7,4	14,1	17,4	20,1	27,1	37,5	30,6	38,8	32,7	28,2	27,3
Hollandia	9,8	8,0	10,3	12,5	11,1	15,8	28,4	14,6	19,9	22,4	22,4	25,8
Írország	8,3	5,6				4,2		1,6				0,7
Luxemburg	33,3	25,0	50,0	50,0	33,3	50,0	50,0	60,0	37,5	37,5	33,3	38,5
Nagy-Britannia	7,3	7,1	11,7	13,9	15,2	15,2	29,1	14,9	17,0	17,4	16,0	19,0
Németország	9,3	7,4	8,2	9,9	12,0	13,0	12,5	16,3	23,1	27,5	26,8	31,2
Olaszország	25,6	23,9	30,8	27,1	24,5	27,9	38,5	25,8	23,3	21,4	19,5	14,6
Portugália	14,3	10,0										
Spanyolország	22,6	15,7	18,5	22,2	27,3	22,7	47,6	9,9	14,6	12,8	8,3	3,2
Svédország	11,6	8,8	11,2	10,1	13,9	16,3	28,0	15,7	18,0	21,9	18,7	16,5
Együtt	11,1	8,4	9,8	11,3	13,0	14,5	15,9	16,2	22,1	25,5	23,8	27,2
Többi ország	6,7	15,8	9,9	12,4	12,7	13,9	15,0	14,3	14,2	14,1	14,5	13,8
Mindösszesen	6,9	14,6	9,9	12,3	12,8	13,9	15,1	14,5	15,3	15,6	15,9	15,8

60-X évesek aránya (%), együtt

Állampolgárság	1996	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Ausztria	18,4	17,1	19,7	21,9	23,3	27,8	36,2	28,6	34,0	36,9	35,6	36,8
Belgium	17,5	13,1	13,3	12,5	13,3	15,8	21,7	14,4	15,5	17,1	13,9	14,9
Dánia	3,2	5,8	9,8	13,8	13,6	12,9	15,8	4,8	8,2	9,3	7,4	8,9
Finnország	5,2	5,3	3,3	3,6	6,0	6,6	10,5	4,7	7,9	9,1	6,6	7,6
Franciaország	9,7	6,3	7,8	7,8	6,9	7,6	17,3	5,5	7,0	7,8	6,1	6,5
Görögország	6,4	5,9	10,8	13,2	15,3	20,4	28,1	23,9	28,3	24,7	21,0	22,2
Hollandia	8,7	7,5	9,6	12,1	11,0	14,5	22,5	15,2	20,7	22,6	22,4	26,2
Írország	5,4	7,2	5,3	4,4	3,3	5,6	7,4	2,9	4,4	5,6	5,5	3,6
Luxemburg	40,0	28,6	40,0	50,0	50,0	62,5	66,7	60,0	40,0	47,1	42,1	50,0
Nagy-Britannia	6,8	6,8	9,5	9,7	9,7	10,5	19,1	11,4	13,0	14,2	14,2	16,0
Németország	11,3	10,6	12,0	14,0	16,5	18,2	17,1	20,3	28,3	32,9	31,0	34,1
Olaszország	15,5	16,8	17,5	17,2	16,1	19,1	26,7	17,5	19,8	19,3	18,6	17,3
Portugália	9,7	10,0	13,6	9,1	8,7	10,7	15,0	4,8	5,3	4,9	3,1	2,2
Spanyolország	15,2	12,6	15,6	14,7	14,0	14,1	34,0	9,4	11,5	10,6	7,3	3,4
Svédország	12,8	12,1	14,4	14,8	19,0	22,6	35,4	21,1	24,2	26,6	22,8	19,6
Együtt	10,7	10,1	12,1	13,7	15,3	17,2	19,5	18,2	24,6	27,7	25,4	28,1
Többi ország	5,9	14,2	8,6	8,5	10,3	11,6	12,7	11,7	11,6	11,5	11,8	11,1
Mindösszesen	6,2	13,5	9,0	9,0	10,8	12,2	13,2	12,5	13,6	13,8	14,0	14,0

Forrás: Népmozgalmi adatok KSH.

A közelség és szomszédság szerepe nyugati irányban meglehetősen csekély a bevándorlók minden korcsoportját felölelő mennyiségeket illetően az új évezred első évtizedének közepéig. A szomszédos Ausztriához képest több német, és ami meglepő lehet, brit állampolgár tartózkodott (egy évnél hosszabb időtartamig) Magyarországon, a franciák súlya pedig szinte azonos az osztrákokéval. Tehát holtversenyben a 4-5. helyen szerepel Ausztria. Savanyúan megjegyezhetjük, hogy a hosszú évszázadok közös történelme, az élénk gazdasági kapcsolatok nem tükröződnek a fenti számokban. E tény azért nem meglepő a migrációt tanulmányozó szakemberek számára, mert a két ország migrációs kapcsolatát nem a letelepedési célú vándorlás, hanem a napi, vagy annál ritkább időközű mozgások jellemezték, melyek nem feltétlenül a munkavállalással álltak szoros kapcsolatban (Csapó, 1999). 2006-ra az osztrák állampolgárok száma már kicsit meghaladta az Egyesült Királyságbeliekét, 2007-től 2010-ig pedig folyamatosan meghaladta. 2010-ben Németország után Ausztria már a második legjelentősebb bevándorlókat küldő országgá vált az EU-15 ország-csoporton belül a 3 705 tartózkodóval. A fenti időskorú migránsokat taglaló táblázatrészben viszont Ausztria a második legtöbb időskorú migránst kibocsátó or-

szág a vizsgált időszak egészében, jelentősen meghaladva a brit és francia állampolgárokat. Az időskorú uniós állampolgárok száma 2006-tól gyarapodott jelentősen a német, osztrák állampolgárokon kívül a Hollandiából, az Egyesült Királyságból, Franciaországból és Görögországból érkezők következtében. Tehát a közelségnek és szomszédságnak sokkal nagyobb szerepe van az osztrák időskorúak Magyarországra irányuló nemzetközi migrációjában, mint az aktívaknál, diákoknál és a gyermekeknél.

Németország kiemelkedő szerepét jelzi, hogy csaknem minden második bevándorlóként Magyarországon tartózkodó EU-15 állampolgár német a vizsgált időszak egészében. 2010-ben a 33 616 fő Magyarországon tartózkodó közül 18 691 fő német állampolgár volt, tehát már jóval több mint a viszonyítási alapul szolgáló népesség fele. Ezt a nagyságrendet magyarázza, hogy Németország Magyarország első számú gazdasági partnere, közel három évtizede működő kétoldalú munkaügyi kapcsolatokkal (Nagy 1994; Marton 2000), továbbá az etnikai kapcsolatokon nyugvó tényezőkről sem szabad megfeledkezünk (Haug, 2005). Németország domináns szerepe még erőteljesebb az időskorúak esetében, ahol az egyre növekvő arány már a kétharmadot is megközelítette, sőt 2010-re már meg is haladta. A 9 448 hatvan életében felüli bevándorló közül 6 677 fő volt német állampolgár. Ha ez a tendencia folytatódik, akkor rövidesen kijelenthetjük, hogy a 15 tagországot magába foglaló egykori magterületről származó minden három fő időskorúból tartósan kettő fő német állampolgár lesz.

Görög állampolgárok a 2001. évi statisztikai adatrevízióig jelentős számban éltek Magyarországon (Illés, 2001; Illés–Lukács, 2002), az új évezredben azonban a számuk a korábbi értékek töredékére esett vissza. Az Egyesült Királyságból tartózkodók a németek és az osztrákok után a harmadik legjelentősebb nációt adták. Franciaország a negyedik, Hollandia pedig az ötödik legjelentősebb küldő ország közel azonos nagyságrendekkel. Az időskorú bevándorlók között viszont a holland állampolgárok a németek és osztrákok mögött a harmadik helyre kerültek 2010-re. Érdekes, hogy közel kétszer annyi olasz időskorú élt Magyarországon, mint francia. Az EU-15 állomány egészéhez hason-

lón, az időskorúak esetében is 2006-tól indult meg az intenzív növekedés időszaka.

A jellegzetes EU-15-tel kapcsolatos összefüggések tárgyalása után helyezük szélesebb kontextusba vizsgálódásunkat és térjünk át a hús legjelentősebb időskorú nemzetközi vándort küldő ország tárgyalására, melyek az egész állomány több mint 90%-át alkották 2006-ig. Ez az arány 2010-ig 87%-ra mérséklődött csak a többi küldő (elsősorban harmadik országok) állampolgárainak aránynövekedése miatt. A 4.6. táblázat alapján megállapítható, hogy a legtöbb hatvan éven felüli Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgár Romániából érkezett (1996 elején 3850 fő, 2000 elején 6241 fő, 2001 elején 4319 fő, 2002-ben 4696 fő, 2003-ban 5433 fő, 2004-ben 7212 fő, 2005-ben 9397 fő). 2006-tól kezdve azonban folyamatosan csökkent az időskorú román állampolgárok száma és 2010-ben már csak 7399 fő tartózkodott Magyarországon bevándorló státusban. A domináns időskorú román állampolgárok aránya 2000-ig növekedve az összmennyiség 41,9 százalékát érte el, majd enyhe csökkenéssel egyharmadnál alig magasabb arányra esett vissza 2001-re, hogy dinamikusan növekedve 2006-ra elérje a 45,6%-os részarányt. Ezután az abszolút mennyiségek esésével párhuzamosan a részarányuk is mérséklődött és 2010-re 30, 4% lett.

Az 1990-es évtized közepéig még Németország volt a második helyen, azonban a fantasztikus intenzíven növekvő ukrán időskorú bevándorlás miatt a harmadik helyre szorult vissza 1996-tól 2006-ig. 2006 után a fentebb már részletesen tárgyalt időskorú német bevándorlási hullám miatt a harmadik helyre szorultak vissza az időskorú ukrán állampolgárok. Az ezredforduló után tehát Romániát Ukrajna követte (2000 kezdetén 1528 fő, 2004 kezdetén 1920 fő, 2006-ban 2145 fő). Nem volt ez azonban mindig így. Az 1990-es évek közepén, a németeken kívül még több egykori jugoszláv, bolgár, lengyel és Szovjetunióból származó időskorú élt Magyarországon, mint Ukrajnából származó. A ukrán változás dinamikája figyelemre méltó, hiszen majdnem ötszörös növekedés tapasztalható röpké évtizednyi idő alatt. A mennyiségi sorban harmadik helyen álló Németország esetében is dinamikus növekedést regisztrálhattunk 2006-ig. Az időskorú német állampolgárok száma meghatszorozódott 1991–2001 között (Haug, 2005).

A negyedik helyezett Kis-Jugoszláviából származó idős bevándorlók száma sajátosan hullámzott. A 2000. évi helyi maximum után csökkent, majd a 2005-ös második helyi maximumot követően harmadára esett vissza, amiből eredően az időskorú osztrák állampolgárok kerültek a negyedik helyre. Igen jelentős mennyiséggel a volt szovjet útlevéllal rendelkezők kerültek az ötödik helyre 2010-re, úgy, hogy 1996-ban még a második helyet foglalták el.

A hatodik helyen álló orosz állampolgárok növekedése is jelentős volt az 1990-es években (a német és az ukrán dinamika közötti növekmény) közel ötszörös dinamikát mutat 2004-ig. 2005 után a növekedés dinamikája mérséklődött a magasabb viszonyítási bázis miatt, azonban még így is megduplázódott 2010-re.

A jelenleg tizedik helyen álló bolgár állampolgárok helyzete anyyiban különleges, hogy az 1990-es évek közepétől számuk az általános trend ellenére folyamatosan és jelentősen majdnem ötödével csökkent. A 2010-es évtized első felében 400 fő körül stabilizálódott, majd az évtized második felében újra visszatért a 450 fő időskorú körüli mennyiségekre.

A 2006-ban tizedik helyen álló lengyelek száma meghaladta a szomszédos horvátokét és svájciakét, 2010-re azonban a tizenkettedik. Kirívóan alacsony a szomszédos jelentős számú magyar nemzetiséggel rendelkező Szlovákiából származók száma. A vizsgált 1996 és 2010 közötti periódusban nem kerültek az első húsz időskorúakat küldő ország közé. Ha azonban a csehszlovák útlevéllal Magyarországon tartózkodókkal vonjuk össze őket, akkor már a 15. helyre kerültek 2010-re. Ezen jelenség magyarázata további vizsgálódások tárgyát kell hogy képezze, hiszen gyakorlatilag annyi időskorú szlovák állampolgár él Magyarországon bevándorlóként, mint amennyi a parányi magyar etnikumú Szlovéniából és számuk kisebb mint a Horvátországból érkezők. Csehszlovákia széthullása után közel fél évtizeddel, 1996-ban 225-en még csehszlovák állampolgárként regisztráltatták magukat, illetve ilyen útiokmánnyal rendelkeztek. Érdekes módon számuk alig csökkent, mert 2006-ban is még 206-an voltak. Sőt, az évtized második felében mért általános trendnövekedés a csekszlovák állampolgárokat is elérte és 2010-ben már 294-en tartózkodtak bevándorlóként Magyarországon.

Az utolsó vizsgált év szerinti mennyiségi sorban kilencedik helyen álló svájci állampolgárok száma az 1996. évi érték háromszorosára ugrott fel 2000-re (132 fő). Majd tovább növekedve 2006-ban 221 fő lett. A következő négy évben jelentős mennyiségi ugrásokkal 457 főre növekedett az időskorú svájci állampolgár bevándorlók száma, tehát 2010-re 2006-hoz képest megduplázódott.

1996-ban és 2000-ben több időskorú amerikai állampolgár tartózkodott bevándorlóként Magyarországon (284 fő és 356 fő), mint a szomszédos Ausztriából vagy akár Oroszországból. 2001-re a már sokszor ostromozott adminisztratív beavatkozást forráskritika nélkül elfogadó statisztikai adat összeállítás eredményeként felére csökkent le a vélhetően nem illegálisba húzódtó amerikai állampolgárok száma (182 fő). Erről a nagyságrendről két év stagnálás után újra felfelé elmozdulás következett be, és 2006-ra a volumen (317 fő) megközelítette a 2000-es értéket. 2006 után az időskorú amerikai állampolgárok száma mérsékelten emelkedett csak, és 2010-ben 372 fő volt és a mennyiségi sorban a 13. helyen álltak.

A mennyiségi sorban 14. helyen álló időskorú kínai állampolgárok száma is imponáló mértékben emelkedett az 1990-es évek második felében. Az 1996. évi 55 fő megnégyszereződött 2000-re és a helyi maximum 229 főt takart. A 2001. évi adminisztratív beavatkozás hatása a kínaiakat sem kerülte el. Egy év alatt 137 főre esett vissza a számuk. Ezután lassú növekedés kezdődött, ami következtében 2005-ben elérték a 157 főt. A 2006-tól kezdődő növekedés ezt a nációt is elérte és 2010. évben 363 fővel tornyosodott ki, tehát egy duplázódásnak lehetünk szemtanúi.

Amennyiben abból az aspektusból vizsgáljuk meg az időskorú tartózkodókat, hogy mely ország küldött az onnan bevándorlók között az átlagosnál jóval idősebbeket, akkor nagy vonalakban arra a következtetésre jutunk, hogy az a fejlettséggel szinte egyenesen arányosan alakul. 2006-ban az összes Luxemburgból tartózkodó ötven százaléka, a Svájcban tartózkodók ötven százaléka, az Ausztriából tartózkodók közel harminc százaléka, a Svédországból tartózkodók huszonegy százaléka, az Olaszországból tartózkodók tizennyolc százaléka hatvan életév feletti. 2010-re annyiban módosult a helyzet, hogy a Svájcban tartó-

codók 54 százaléka, a Luxemburgból tartózkodók 50 százaléka az Ausztriából tartózkodók 37 százaléka, a Németországból tartózkodók 34 százaléka, a Hollandiából tartózkodók 26 százaléka, a Svédországból tartózkodók húsz százaléka, az Olaszországból tartózkodók tizen-nyolc százaléka, az Egyesült Királyságból származók tizenhat százaléka, az Egyesült Államokból származók tizenkét százaléka és a Franciaországból érkezők mindössze hét százaléka hatvan életév feletti.

Egyedül Bulgária esete kirívó és további magyarázatra szoruló, hiszen az időskorúak 1996-ban mért 29%-os részarányát és a 2010-ben mért 37%-os részarányát a küldő ország gazdasági fejlettsége nem indokolja. Nagy valószínűséggel esetükben a Magyarországon megöregedett egykori bolgárkertészekről és családtagjaikról van szó, tehát ez esetben a munkavállaló nemzetközi migránsok öregedtek meg (Mód, 2003). A másik rendkívüli eset Jugoszlávia 12%-os aránya a délszláv polgárháború újbóli fellángolásának eredményéből 2005-ből ered. Ez pedig arra utal, hogy az idősek nagy része vagy nem mozdult el lakóhelyéről, vagy menekült-menedékes státusban maradt Magyarországon.

Vannak egyéb kivételes esetek is. A Magyarországon tartózkodó francia állampolgárok között mindössze 7% volt 60 év feletti 2006-ban és 2010-ben is. Magyarázatul az hozható fel, hogy a kéttannyelvű iskolákban és a vegyes vállalatoknál vélhetően sok francia állampolgár állt alkalmazásban. Továbbá a francia nyugdíjasoknak az országukon belül is és a nagyvilágban, a nyugdíjas paradicsomok széles választéka áll rendelkezésükre. Hasonló indokok hozhatók fel az amerikaiak és az angolok esetén is, a relatíve alacsony időskori részarányok magyarázatául, a nyelvtanítás, munkavégzés és a nyugdíjas paradicsomok kapcsán.

Magyarország földrajzi, gazdasági, társadalmi és politikai nézőpontokból már sokszor bemutatott Kelet és Nyugat határzónájában fekvő átmeneti jellegét (köztes-jellegét), a témánk szempontjából, az időskorú nemzetközi migránsok nemi arányánál tudjuk kimutatni. Az összefüggés (nem ok-okozati viszony) ott mutatkozik meg, hogy a nyugatinak tekintett országokból egyértelmű férfitöbbséget mértek az időskorúak között a vizsgált időszak éveinek döntő többségében. A keleti hatás pedig a Romániából, Ukrajnából a Kis-Jugoszláviából, Oroszországból és Lengyelországtól származók nőtöbbséget mutatko-

zott meg Kína kivételével. Az eddig nem említett szomszédaink közül Szlovénia és Szlovákia nem értékelhetők a nemi arányok szerinti megoszlásukban a rendkívül alacsonynak tekinthető abszolút számok miatt. Szlovénia esetén ez könnyen érthető és magyarázható is. Szlovákia esetében a jelentős számú magyar kisebbség és a hosszú határszakasz alapján sokkal nagyobb számokra lehetne számítani. Figyelemre méltó, hogy a Horvátországból származók férfitöbblete nyugatias sajátosság.

Az EU-15 ország-csoportból származó hatvan év felettiek férfitöbblete minden egyes vizsgált időpontra jellemző volt. E férfi túlsúly az okozója az EU-15-ből származó összes bevándorló kiegyenlített nemi arányának, másképpen fogalmazva az összességében 2006-ig tapasztalható enyhe nőtöbbletnek, mely azután enyhe férfitöbbletbe csapott át. Úgy tűnik, hogy a nemek szerinti összetétel a legsajátosabb vonása e rétegnek és ez bátorította fel a szerzőt az előző bekezdésben használt „nyugatias” megjelölésre. E nyugatias összetétel kompenzáló (kiegyenlítő) hatású volt a bevándorlók egészére, továbbá a Magyarországon különösen a nyugdíjas korúaknál tapasztalható nőtöbbletre is, bár a mértéke igen csekély.

4.6. táblázat: Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok száma és aránya nemek és a 20 legjelentősebb időseket küldő állam szerint, 1996–2010
(Az országokat a 2010-ben 60–X évesek mennyiségi sora szerint rendezve.)

Összes tartózkodó, férfi

Állampolgárság	1996	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Románia	35675	28700	20086	21873	23002	27071	32683	32802	33401	33225	33753	39009
Németország	1552	3801	2808	2983	2780	2853	2380	4656	7104	7034	8378	9835
Ukrajna	2104	4951	3919	4408	4481	6033	6616	7295	7573	8594	8810	8551
Ausztria	497	697	461	517	504	508	337	979	1413	1650	1915	2355
Jugoszlávia	9337	8792	6990	6516	6329	6640	6724	2077	2339	1941	1898	3106
Szovjetunió	3257	2173	1803	1632	1978	1164	1607	907	969	789	761	907
Oroszország	485	1374	795	853	729	908	1019	1086	1089	1101	1171	1188
Hollandia	172	384	207	226	247	269	162	420	679	732	835	1074
Svájc	97	207	147	174	179	196	196	208	266	288	323	451
Bulgária	878	784	626	576	545	570	596	568	558	583	592	599
Nagy-Britannia	457	844	402	456	589	634	282	973	1282	1429	1643	1632
Lengyelország	2645	2363	835	824	734	802	761	878	1025	1031	1104	999
USA	1151	1886	932	968	915	979	946	1081	1084	1297	1319	1684
Kína	2891	5407	3269	3852	3569	3713	3781	4737	4937	5606	5874	6101
Csehszlovákia	919	780	569	514	549	434	497	375	410	352	346	302
Olaszország	400	592	409	423	402	397	287	599	805	955	1183	1248
Svédország	219	367	165	172	162	156	99	280	364	367	447	477
Horvátország	351	719	529	527	434	494	476	439	463	501	534	557
Franciaország	261	617	310	343	418	449	193	772	912	919	1287	1165
Görögország	994	1159	433	342	260	224	187	228	261	262	322	298
Együtt	64342	66597	45695	48179	48806	54494	59829	61360	66934	68656	72495	81538
Többi ország	10019	12504	7883	8678	7844	8581	8823	16001	17139	21282	23329	23181
Mindösszesen	74361	79101	53578	56857	56650	63075	68652	77361	84073	89938	95824	104719

Összes tartózkodó, nő

Állampolgárság	1996	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Románia	30030	28643	21475	23104	24279	28605	34846	33381	33550	32611	32615	33711
Németország	1535	5830	4685	4693	4320	4540	4528	5848	7933	7402	8366	8856
Ukrajna	2328	6065	5028	5427	5372	7063	7317	8042	8293	8695	8800	8690
Ausztria	197	356	233	268	246	272	207	515	812	921	1041	1350
Jugoszlávia	6836	6779	5674	5459	5364	5727	5881	1594	1840	1524	1446	2579
Szovjetunió	6440	4164	3753	3428	3693	2818	3487	2129	2158	1918	1831	2077
Oroszország	639	1628	1098	1195	1065	1336	1623	1673	1671	1686	1752	2087
Hollandia	92	201	117	120	126	146	74	246	417	469	540	660
Svájc	114	215	183	203	223	247	244	238	282	299	323	391
Bulgária	742	715	574	570	540	548	581	572	565	545	540	611
Nagy-Britannia	303	534	222	244	283	329	158	478	629	678	776	795
Lengyelország	1876	1781	1444	1403	1211	1394	1417	1486	1656	1614	1672	1516
USA	857	1375	704	720	699	724	733	848	847	1046	1060	1404
Kína	1385	3454	2550	2988	2851	3077	3075	3847	4042	4612	4835	5072
Csehszlovákia	2414	2069	1797	1717	1891	1626	1751	1415	1439	1339	1321	1140
Olaszország	168	201	133	140	143	154	117	178	215	252	329	350
Svédország	164	260	134	139	122	123	82	274	323	292	412	460
Horvátország	181	443	388	404	366	408	361	339	350	351	380	359
Franciaország	182	419	201	258	293	316	137	544	594	562	898	757
Görögország	594	744	277	219	164	133	112	144	160	147	177	165
Együtt	57077	65876	50670	52699	53251	59586	66731	63791	67776	66963	69114	73030
Többi ország	8516	8087	5610	6706	5838	7402	6770	13278	14181	17796	19420	20070
Mindösszesen	65593	73963	56280	59405	59089	66988	73501	77069	81957	84759	88534	93100

Összes tartózkodó, együtt

<i>Állampolgárság</i>	1996	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Románia	65705	57343	41561	44977	47281	55676	67529	66183	66951	65836	66368	72720
Németország	3087	9631	7493	7676	7100	7393	6908	10504	15037	14436	16744	18691
Ukrajna	4432	11016	8947	9835	9853	13096	13933	15337	15866	17289	17610	17241
Ausztria	694	1053	694	785	750	780	544	1494	2225	2571	2956	3705
Jugoszlávia	16173	15571	12664	11975	11693	12367	12605	3671	4179	3465	3344	5685
Szovjetunió	9697	6337	5556	5060	5671	3982	5094	3036	3127	2707	2592	2984
Oroszország	1124	3002	1893	2048	1794	2244	2642	2759	2760	2787	2923	3275
Hollandia	264	585	324	346	373	415	236	666	1096	1201	1375	1734
Svájc	211	422	330	377	402	443	440	446	548	587	646	842
Bulgária	1620	1499	1200	1146	1085	1118	1177	1140	1123	1128	1132	1210
Nagy-Britannia	760	1378	624	700	872	963	440	1451	1911	2107	2419	2427
Lengyelország	4521	4144	2279	2227	1945	2196	2178	2364	2681	2645	2776	2515
USA	2008	3261	1636	1688	1614	1703	1679	1929	1931	2343	2379	3088
Kína	4276	8861	5819	6840	6420	6790	6856	8584	8979	10218	10709	11173
Csehszlovákia	3333	2849	2366	2231	2440	2060	2248	1790	1849	1691	1667	1442
Olaszország	568	793	542	563	545	551	404	777	1020	1207	1512	1598
Svédország	383	627	299	311	284	279	181	554	687	659	859	937
Horvátország	532	1162	917	931	800	902	837	778	813	852	914	916
Franciaország	443	1036	511	601	711	765	330	1316	1506	1481	2185	1922
Görögország	1588	1903	710	561	424	357	299	372	421	409	499	463
Együtt	121419	132473	96365	100878	102057	114080	126560	125151	134710	135619	141609	154568
Többi ország	18535	20591	13493	15384	13682	15983	15593	29279	31320	39078	42749	43251
Mindösszesen	139954	153064	109858	116262	115739	130063	142153	154430	166030	174697	184358	197819

60-X éves, férfi

<i>Állampolgárság</i>	1996	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Románia	1565	2580	1637	1762	2071	2781	3696	3252	3087	2869	2960	2798
Németország	206	587	513	608	652	751	618	1185	2425	2711	2959	3630
Ukrajna	192	586	424	434	480	716	711	767	800	784	867	866
Ausztria	81	109	82	106	110	130	116	273	476	602	660	855
Jugoszlávia	397	649	522	513	576	675	761	265	316	295	296	549
Szovjetunió	427	334	245	219	246	151	269	152	178	155	157	231
Oroszország	19	80	53	56	55	71	88	98	117	129	163	181
Hollandia	14	28	19	27	27	37	32	65	144	167	187	284
Svájc	25	70	59	65	74	80	86	103	132	150	173	245
Bulgária	223	200	182	151	148	170	184	178	198	200	206	204
Nagy-Britannia	30	56	33	34	42	51	38	94	141	181	219	241
Lengyelország	130	185	68	59	57	72	87	92	120	122	144	124
USA	151	203	103	112	119	138	156	183	185	197	205	211
Kína	33	121	72	91	80	71	79	106	123	149	194	201
Csehszlovákia	76	82	39	38	41	40	60	56	62	57	61	58
Olaszország	45	85	54	59	53	62	63	90	152	179	217	226
Svédország	30	53	28	32	37	43	41	74	108	111	119	108
Horvátország	20	53	53	55	53	58	56	52	59	62	74	75
Franciaország	20	34	20	25	25	26	24	32	53	59	70	66
Görögország	51	58	38	36	32	37	42	45	57	53	55	60
Együtt	3735	6153	4244	4482	4978	6160	7207	7162	8933	9232	9986	11213
Többi ország	289	454	234	272	289	344	426	926	1082	1675	1863	1777
Mindösszesen	4024	6607	4478	4754	5267	6504	7633	8088	10015	10907	11849	12990

60–X éves, nő

<i>Állampolgárság</i>	1996	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Románia	2285	3661	2682	2934	3362	4431	5701	5273	5133	4831	4956	4601
Németország	143	433	385	463	518	591	564	951	1836	2037	2240	2784
Ukrajna	282	942	712	772	849	1204	1178	1378	1470	1472	1569	1523
Ausztria	47	71	55	66	65	87	81	154	280	347	392	517
Jugoszlávia	375	638	565	576	607	712	809	306	348	312	297	523
Szovjetunió	1089	974	857	814	849	731	901	621	686	641	641	807
Oroszország	50	170	139	168	162	215	289	314	347	356	386	505
Hollandia	9	16	12	15	14	23	21	36	83	105	121	173
Svájc	22	62	59	70	78	96	113	118	148	162	177	212
Bulgária	243	227	197	199	205	220	245	230	238	244	245	238
Nagy-Britannia	22	38	26	34	43	50	46	71	107	118	124	154
Lengyelország	125	166	143	147	129	171	189	201	229	257	283	261
USA	66	75	39	46	45	99	123	134	143	151	158	161
Kína	22	108	75	81	72	80	78	100	103	126	153	162
Csehszlovákia	149	148	100	100	104	128	157	150	187	204	239	236
Olaszország	43	48	41	38	35	43	45	46	50	54	64	55
Svédország	19	23	15	14	17	20	23	43	58	64	77	77
Horvátország	12	37	42	45	48	55	54	49	49	57	67	64
Franciaország	23	31	20	22	24	32	33	41	53	56	64	63
Görögország	50	55	39	38	33	36	42	44	62	48	50	46
Együtt	5076	7923	6203	6642	7259	9024	10692	10260	11610	11642	12303	13162
Többi ország	288	324	233	257	262	299	372	865	947	1593	1746	1903
Mindösszesen	5364	8247	6436	6899	7521	9323	11064	11125	12557	13235	14049	15065

60–X éves, együtt

<i>Állampolgárság</i>	1996	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Románia	3850	6241	4319	4696	5433	7212	9397	8525	8220	7700	7916	7399
Németország	349	1020	898	1071	1170	1342	1182	2136	4261	4748	5199	6414
Ukrajna	474	1528	1136	1206	1329	1920	1889	2145	2270	2256	2436	2389
Ausztria	128	180	137	172	175	217	197	427	756	949	1052	1372
Jugoszlávia	772	1287	1087	1089	1183	1387	1570	571	664	607	593	1072
Szovjetunió	1516	1308	1102	1033	1095	882	1170	773	864	796	798	1038
Oroszország	69	250	192	224	217	286	377	412	464	485	549	686
Hollandia	23	44	31	42	41	60	53	101	227	272	308	457
Svájc	47	132	118	135	152	176	199	221	280	312	350	457
Bulgária	466	427	379	350	353	390	429	408	436	444	451	442
Nagy-Britannia	52	94	59	68	85	101	84	165	248	299	343	395
Lengyelország	255	351	211	206	186	243	276	293	349	379	427	385
USA	217	278	142	158	164	237	279	317	328	348	363	372
Kína	55	229	147	172	152	151	157	206	226	275	347	363
Csehszlovákia	225	230	139	138	145	168	217	206	249	261	300	294
Olaszország	88	133	95	97	88	105	108	136	202	233	281	281
Svédország	49	76	43	46	54	63	64	117	166	175	196	185
Horvátország	32	90	95	100	101	113	110	101	108	119	141	139
Franciaország	43	65	40	47	49	58	57	73	106	115	134	129
Görögország	101	113	77	74	65	73	84	89	119	101	105	106
Együtt	8811	14076	10447	11124	12237	15184	17899	17422	20543	20874	22289	24375
Többi ország	577	778	467	529	551	643	798	1791	2029	3268	3609	3680
Mindösszesen	9388	14854	10914	11653	12788	15827	18697	19213	22572	24142	25898	28055

60–X évesek aránya (%), férfi

<i>Állampolgárság</i>	1996	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Románia	4,4	9,0	8,1	8,1	9,0	10,3	11,3	9,9	9,2	8,6	8,8	7,2
Németország	13,3	15,4	18,3	20,4	23,5	26,3	26,0	25,5	34,1	38,5	35,3	36,9
Ukrajna	9,1	11,8	10,8	9,8	10,7	11,9	10,7	10,5	10,6	9,1	9,8	10,1
Ausztria	16,3	15,6	17,8	20,5	21,8	25,6	34,4	27,9	33,7	36,5	34,5	36,3
Jugoszlávia	4,3	7,4	7,5	7,9	9,1	10,2	11,3	12,8	13,5	15,2	15,6	17,7
Szovjetunió	13,1	15,4	13,6	13,4	12,4	13,0	16,7	16,8	18,4	19,6	20,6	25,5
Oroszország	3,9	5,8	6,7	6,6	7,5	7,8	8,6	9,0	10,7	11,7	13,9	15,2
Hollandia	8,1	7,3	9,2	11,9	10,9	13,8	19,8	15,5	21,2	22,8	22,4	26,4
Svájc	25,8	33,8	40,1	37,4	41,3	40,8	43,9	49,5	49,6	52,1	53,6	54,3
Bulgária	25,4	25,5	29,1	26,2	27,2	29,8	30,9	31,3	35,5	34,3	34,8	34,1
Nagy-Britannia	6,6	6,6	8,2	7,5	7,1	8,0	13,5	9,7	11,0	12,7	13,3	14,8
Lengyelország	4,9	7,8	8,1	7,2	7,8	9,0	11,4	10,5	11,7	11,8	13,0	12,4
USA	13,1	10,8	11,1	11,6	13,0	14,1	16,5	16,9	17,1	15,2	15,5	12,5
Kína	1,1	2,2	2,2	2,4	2,2	1,9	2,1	2,2	2,5	2,7	3,3	3,3
Csehszlovákia	8,3	10,5	6,9	7,4	7,5	9,2	12,1	14,9	15,1	16,2	17,6	19,2
Olaszország	11,3	14,4	13,2	13,9	13,2	15,6	22,0	15,0	18,9	18,7	18,3	18,1
Svédország	13,7	14,4	17,0	18,6	22,8	27,6	41,4	26,4	29,7	30,2	26,6	22,6
Horvátország	5,7	7,4	10,0	10,4	12,2	11,7	11,8	11,8	12,7	12,4	13,9	13,5
Franciaország	7,7	5,5	6,5	7,3	6,0	5,8	12,4	4,1	5,8	6,4	5,4	5,7
Görögország	5,1	5,0	8,8	10,5	12,3	16,5	22,5	19,7	21,8	20,2	17,1	20,1
Együtt	5,8	9,2	9,3	9,3	10,2	11,3	12,0	11,7	13,3	13,4	13,8	13,8
Többi ország	2,9	3,6	3,0	3,1	3,7	4,0	4,8	5,8	6,3	7,9	8,0	7,7
Mindösszesen	5,4	8,4	8,4	8,4	9,3	10,3	11,1	10,5	11,9	12,1	12,4	12,4

60–X évesek aránya (%), nő

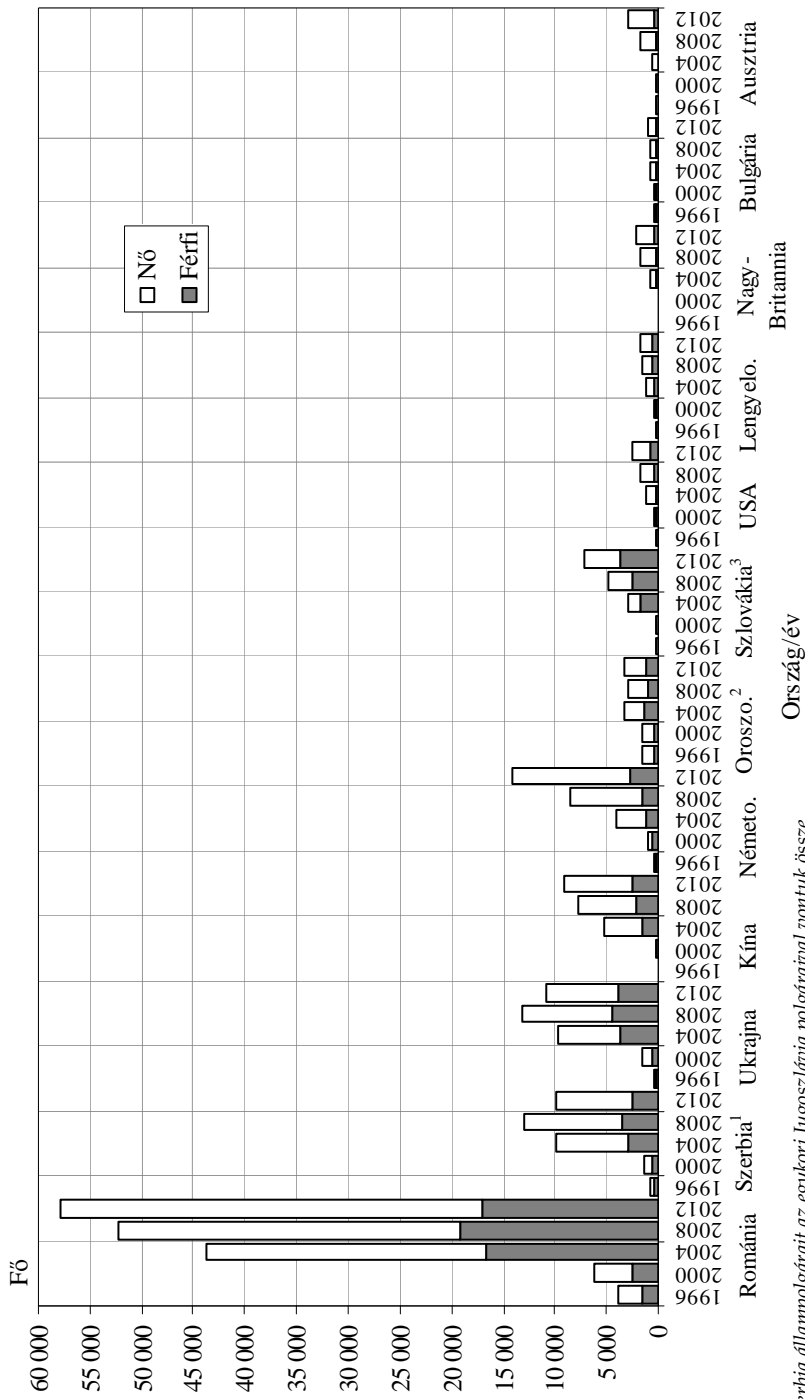
<i>Állampolgárság</i>	1996	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Románia	7,6	12,8	12,5	12,7	13,8	15,5	16,4	15,8	15,3	14,8	15,2	13,6
Németország	9,3	7,4	8,2	9,9	12,0	13,0	12,5	16,3	23,1	27,5	26,8	31,4
Ukrajna	12,1	15,5	14,2	14,2	15,8	17,0	16,1	17,1	17,7	16,9	17,8	17,5
Ausztria	23,9	19,9	23,6	24,6	26,4	32,0	39,1	29,9	34,5	37,7	37,7	38,3
Jugoszlávia	5,5	9,4	10,0	10,6	11,3	12,4	13,8	19,2	18,9	20,5	20,5	20,3
Szovjetunió	16,9	23,4	22,8	23,7	23,0	25,9	25,8	29,2	31,8	33,4	35,0	38,9
Oroszország	7,8	10,4	12,7	14,1	15,2	16,1	17,8	18,8	20,8	21,1	22,0	24,2
Hollandia	9,8	8,0	10,3	12,5	11,1	15,8	28,4	14,6	19,9	22,4	22,4	26,2
Svájc	19,3	28,8	32,2	34,5	35,0	38,9	46,3	49,6	52,5	54,2	54,8	54,2
Bulgária	32,7	31,7	34,3	34,9	38,0	40,1	42,2	40,2	42,1	44,8	45,4	39,0
Nagy-Britannia	7,3	7,1	11,7	13,9	15,2	15,2	29,1	14,9	17,0	17,4	16,0	19,4
Lengyelország	6,7	9,3	9,9	10,5	10,7	12,3	13,3	13,5	13,8	15,9	16,9	17,2
USA	7,7	5,5	5,5	6,4	6,4	13,7	16,8	15,8	16,9	14,4	14,9	11,5
Kína	1,6	3,1	2,9	2,7	2,5	2,6	2,5	2,6	2,5	2,7	3,2	3,2
Csehszlovákia	6,2	7,2	5,6	5,8	5,5	7,9	9,0	10,6	13,0	15,2	18,1	20,7
Olaszország	25,6	23,9	30,8	27,1	24,5	27,9	38,5	25,8	23,3	21,4	19,5	15,7
Svédország	11,6	8,8	11,2	10,1	13,9	16,3	28,0	15,7	18,0	21,9	18,7	16,7
Horvátország	6,6	8,4	10,8	11,1	13,1	13,5	15,0	14,5	14,0	16,2	17,6	17,8
Franciaország	12,6	7,4	10,0	8,5	8,2	10,1	24,1	7,5	8,9	10,0	7,1	8,3
Görögország	8,4	7,4	14,1	17,4	20,1	27,1	37,5	30,6	38,8	32,7	28,2	27,9
Együtt	8,9	12,0	12,2	12,6	13,6	15,1	16,0	16,1	17,1	17,4	17,8	18,0
Többi ország	3,4	4,0	4,2	3,8	4,5	4,0	5,5	6,5	6,7	9,0	9,0	9,5
Mindösszesen	8,2	11,2	11,4	11,6	12,7	13,9	15,1	14,4	15,3	15,6	15,9	16,2

60-X évesek aránya (%), együtt

<i>Állampolgárság</i>	1996	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Románia	5,9	10,9	10,4	10,4	11,5	13,0	13,9	12,9	12,3	11,7	11,9	10,2
Németország	11,3	10,6	12,0	14,0	16,5	18,2	17,1	20,3	28,3	32,9	31,0	34,3
Ukrajna	10,7	13,9	12,7	12,3	13,5	14,7	13,6	14,0	14,3	13,0	13,8	13,9
Ausztria	18,4	17,1	19,7	21,9	23,3	27,8	36,2	28,6	34,0	36,9	35,6	37,0
Jugoszlávia	4,8	8,3	8,6	9,1	10,1	11,2	12,5	15,6	15,9	17,5	17,7	18,9
Szovjetunió	15,6	20,6	19,8	20,4	19,3	22,1	23,0	25,5	27,6	29,4	30,8	34,8
Oroszország	6,1	8,3	10,1	10,9	12,1	12,7	14,3	14,9	16,8	17,4	18,8	20,9
Hollandia	8,7	7,5	9,6	12,1	11,0	14,5	22,5	15,2	20,7	22,6	22,4	26,4
Svájc	22,3	31,3	35,8	35,8	37,8	39,7	45,2	49,6	51,1	53,2	54,2	54,3
Bulgária	28,8	28,5	31,6	30,5	32,5	34,9	36,4	35,8	38,8	39,4	39,8	36,5
Nagy-Britannia	6,8	6,8	9,5	9,7	9,7	10,5	19,1	11,4	13,0	14,2	14,2	16,3
Lengyelország	5,6	8,5	9,3	9,3	9,6	11,1	12,7	12,4	13,0	14,3	15,4	15,3
USA	10,8	8,5	8,7	9,4	10,2	13,9	16,6	16,4	17,0	14,9	15,3	12,0
Kína	1,3	2,6	2,5	2,5	2,4	2,2	2,3	2,4	2,5	2,7	3,2	3,2
Csehszlovákia	6,8	8,1	5,9	6,2	5,9	8,2	9,7	11,5	13,5	15,4	18,0	20,4
Olaszország	15,5	16,8	17,5	17,2	16,1	19,1	26,7	17,5	19,8	19,3	18,6	17,6
Svédország	12,8	12,1	14,4	14,8	19,0	22,6	35,4	21,1	24,2	26,6	22,8	19,7
Horvátország	6,0	7,7	10,4	10,7	12,6	12,5	13,1	13,0	13,3	14,0	15,4	15,2
Franciaország	9,7	6,3	7,8	7,8	6,9	7,6	17,3	5,5	7,0	7,8	6,1	6,7
Görögország	6,4	5,9	10,8	13,2	15,3	20,4	28,1	23,9	28,3	24,7	21,0	22,9
Együtt	7,3	10,6	10,8	11,0	12,0	13,3	14,1	13,9	15,2	15,4	15,7	15,8
Többi ország	3,1	3,8	3,5	3,4	4,0	4,0	5,1	6,1	6,5	8,4	8,4	8,5
Mindösszesen	6,7	9,7	9,9	10,0	11,0	12,2	13,2	12,4	13,6	13,8	14,0	14,2

Forrás: Népmozgalmi adatok KSH.

4.5. ábra: A Magyarországon tartózkodó időskorú bevándorlók száma a 12 legjelentősebb küldő állam szerint, 1996, 2000, 2004, 2008, 2012

¹Szerbia állampolgárait az egykori Jugoszlávia polgáraitól vontuk össze
²Oroszország állampolgárait az egykori Szovjetunió polgáraitól vontuk össze
³Szlovákia állampolgárait az egykori Csehszlovákia polgáraitól vontuk össze
 Forrás: Népmozgalmi adatok KSH.

4.5. Az időskori nemzetközi migrációtípusok relatív gyakoriságának becslése

4.5.1 Migrációs tipológiák

A migráció szelektív természetének kiemelése mellett, a legnagyobb figyelem a vándorlási típusok kialakítását övezte a szakirodalomban. Az addigi tudás összefoglalásával, Petersen (1975) egy kifinomult gondolkodási folyamat eredményeként, ötosztatú tipológiát vázolt fel történeti példák alkalmazásával. Az időbeliséget figyelembe vevő öt ideáltípus nála a következő volt: primitív, meneküléssel kapcsolatos, kényszer által vezérelt, szabad és tömeges. A primitív migrációt a természeti környezet feltételeinek változásai indukálták. Az ember egyszerűen reagált a környezet változásaira, mivel még nem állt módjában azok kivédése, megváltoztatása. A vadászat, halászat, gyűjtögetés folytatására szolgáló kóborlás és bolyongás, továbbá a nomád életforma, valamint a termőterületek birtoklásáért folytatott harc szolgáltak a primitív migráció megjelenési formájaként. A második meneküléssel kapcsolatos és a harmadik kényszer által vezérelt migrációs típusok kialakulásában már nem az ember és a természet kölcsönhatása játszotta a fő szerepet, hanem az ember és az általa alkotott társadalmi intézmények viszonya (társadalmi intézmények közül az állam szerepét kell kiemelni). A társadalmi viszonyok által kiváltott menekülés esetén az egyén pusztán a létének megmentéséért küzd. Döntésében a külső tényezők szinte kizárólagos szerepet játszanak, és menekülése ösztönös folyamat. A kényszer által vezérelt migráció annyiban különíthető el a meneküléstől, hogy a döntéshozatali folyamat során az egyéni akarat szerepe is megjelenik. A kettő közötti különbséget úgy tudjuk illusztrálni leginkább, ha konkrét példákat mondunk. A genfi konvenció státusú menekültek a jelenkori példák a menekülésre. A kényszer által vezérelt áttelepülésre az India és Pakisztán vagy akár a Magyarország és Csehország közötti lakosságcsere adja az egyik jellegzetes példát, a természeti katasztrófák áttelepítettjei mellett. A fenti három típus esetén az egyén szabad akaratának kifejeződésének rendkívül kis szerepe volt. Az egyéni választás szabadsága (a szabad

akarata diadala) az amerikai függetlenségi háború és a francia forradalmat követően tette a szabad típust az individuális vándorlások domináns formájává. Az individuális vándorlások sokasága tömeges migrációs rendszerekké állt össze, ahol már a tömeg hatásának, illetve a csoportos döntéshozatali folyamatoknak a jelentősége is megnövekedett. Maga Petersen (1975, 325.) is megjegyezte, hogy a tipizálás kialakítása során nem tett különbséget a belső és külső vándorlások között, bár a kettő között húzódó határ(ok) jelentősége egyre növekedett a jelenkor felé haladva. Ez a megjegyzés vezet át minket a migrációs tipológiák második generációjához, melyet a következő bekezdésben tárgyalunk.

White és Woods (1980) szedte csokorba a migrációs típusok kialakításával kapcsolatos relevánsnak tekinthető megközelítéseket. Azzal érveltek, hogy a modern migráció multidimenziós jelenséggé vált, ahol a megközelítések sokasága mind jelentőséggel bír. A tipizálást segítő első megközelítési módnak a távolságot tartották. Távolságon egyaránt értették a földrajzi, társadalmi, politikai és kulturális távolságokat is, melyeket a hosszú távval és a rövidtávval, illetve a nagy és kis jelzőkkel jellemeztek. Második megközelítési lehetőségnek az időbeliséget tekintették. Érdekes módon ezt nem magának a folyamatnak az időbeli hosszával azonosították, hanem a fogadó területen eltöltött idő hosszával. Ennek alapján a végleges áttelepüléssel járó vándorlásokat állandó jellegűnek tekintették, a visszavándorlással vagy továbbvándorlással járó mozgásokat pedig ideiglenesnek vélték. A tipizálás harmadik útjaként a küldő és fogadó területek jellegzetességei alapján történő elkülönítés szolgált (vidékről-városba). A homogén típusok kialakításának negyedik tényezője a vándorlások indokai vagy másképpen fogalmazva a motivációs rendszer volt. Ennek alapján a gazdasági migrációt elkülönítették a családi migrációtól, a lakással kapcsolatos vándorlásoktól és a menekültmozgalmaktól. Az elkülönítés ötödik és egyben utolsó aspektusát a migránsok maguk szolgáltatták az egyéni jellegzetességeikkel (nem, kor, családi állapot, gazdasági aktivitás, iskolai végzettség...). Meglepetésünkre White és Woods (1980) elfelejtették megemlíteni a jogi vonatkozásokat (legális, illegális), a vándorlási

egységek sokaságát (egyéni, csoportos), és a legegyszerűbb vándorlási rendszerként felfogható visszavándorlásokat.

Salt (1989) azt emelte ki, hogy a második világháború utáni Európa tömeges vándorlási folyamataiban sajátos típusok dominanciája figyelhető meg. A háború alatt és után a krízis-vezérelt mozgások voltak jellemzőek. Az 1950-es években rövid időre feléledtek az Újvilágba tartó áttelepülési jellegű vándorlások. Azonban az áttelepüléssel járó vándorlások lehetőségét szűkítette, hogy szinte alig maradtak a Földön benépesítésre váró területek. Az 1960-as évekre a munka-erőáramlás volumene növekedett a leggyorsabban és ennek direkt következményeként a családegyesítési célzatú mozgások uralták az 1970-es éveket. Már a családegyesítési célzatú mozgások felélénkülésében is szerepe volt az olajválságok után kialakult restriktív bevándorlási politikáknak, azonban az 1980-as éveket az alacsony mennyiségekkel jellemezhető menekült és menedékes mozgalmak jellemezték. A szerző természetesen megjegyezte, hogy a valóságban a tömeges nemzetközi népességmozgások több típusból álltak össze ugyanabban az időben. Ő maga csak a domináns típusokat próbálta meg kiemelni.

Münz (1995) kiszélesítette a fentebb Salt által tárgyalt horizontot és megemlítette a gyarmati időszak alatt kiváltott és a gyarmati rendszer felbomlásából eredő, Európát érintő vándorlásokat is. Telepések, katonák, közhivatalnokok vándoroltak tömegesen a gyarmatokra majd vissza az anyaországba. Dolgozatának legnagyobb erénye az volt, hogy megemlített egy újonnan felbukkanó tömeges vándorlási folyamatot, az időskorúak nemzetközi migrációját, melyet jó érzékkel a jó módú észak-európaiak dél felé irányuló mozgásaként írt le. Nagy tudósként vaskosat tévedett viszont azon jövendölésében, hogy a fogadó területeken idegengyűlölő, sőt ellenséges őslakosok várják a beköltöző külföldi nyugdíjasokat (Montanari, 2000).

Az alábbiakban az időskorú vándorok típusait vizsgáljuk tovább. A 12 legjelentősebb küldő államból érkezők motivációs rendszerének aránybecslése alapján – sajátos eljárások kidolgozásával és felhasználásával – kiszámítjuk az egyes migráns típusok relatív súlyait. Lényegében indirekt becslést végzünk el, melynek eredményeként az egyes típusokat, azok mennyiségi jelentőségét egységes és összefüggő rend-

szerben tudjuk elemezni. Adataink a korábbi fejezetekhez hasonlóan a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatalból származnak, melyeket a Központi Statisztikai Hivatal dolgoz fel és tesz közzé. A mennyiségek a 1996 és 2008 évek között az egy évnél hosszabb ideig Magyarországon tartózkodókra vonatkoznak. A haszonelvűség perspektívájából a hét típus közül háromnak megkülönböztetett figyelmet szentelünk. Azt állítjuk, hogy a hét típus közül kettő (jól-létet és kellemet keresők és a visszavándorlók) kifejezett előnyére válik az országnak, egynek (magasabb nyugdíjat keresők vagy erősebb kifejezéssel nyugdíjvadászok) a hasznossága enyhén szólva megkérdőjelezhető, ha haszonelvű nemzetközi migrációs politika kifejlődését tartjuk kívánatosnak. A fejezet migrációs politikai ajánlásokkal zárul a nemzetközi migrációs politika formálói számára, abból a célból, hogy a Magyarország számára hátrányos tényezők felszámolása során minél kisebb feszültség keletkezzen az érintett országok között.

4.5.2. A típusok szakirodalmá

Az időskorúak vándorlásával foglalkozó szakirodalom meglehetősen gyakori következtetése közé tartozik a motivációs rendszer és a típusok összetettségének hangsúlyozása (Attias-Donfut-Wolff, 2005; Oliver 2007; Brown-Glasgow, 2008). Előrebocsátható, hogy a tipizálást mindegyik tudományterület a saját logikája alapján végzi (Ainsaar, 2004). Ezért az időskorúak nemzetközi migrációjának típusok szerinti osztályozása is különféle nézőpontokból és módszerekkel végezhető el (Meyer-Speare, 1985; Withol de Wenden, 2001). A fejezet gerincét kitevő, indirekt becslésen alapuló eljárásunk csak egynek tekinthető a sok lehetséges megoldás közül.

Mértékadó tanulmányok már az 1970-es évektől kezdődően feltárták az időskori nemzetközi vándorlás fő okait és kísérletet tettek a főbb típusok elkülönítésére (Wiseman-Roseman, 1979; Cribier, 1982; Bell-Ward, 2000; Warnes, 2002). Wiseman és Roseman (1979) úttörő munkájukban három jellegzetes csoportot különböztettek meg: családdal kapcsolatos, szülőföldre visszatérő és jólétet kereső időskori migránsokat. Ugyanezeket a lényegi faktorokat azonosította Cribier (1975) tanulmánya, csak kissé más műszavakkal fogta meg azokat: a

családegyesítő, a szülőhazájába visszatérő és a kellemes helyeket kereső típusok.

Litwak és Longino (1987) fejlődéslelektani alapú öregkori átalakulás modellje az idővel (és időben) kirajzolódó életszakaszokra helyezte a hangsúlyt. Az időskori vándorlást három időben egymást követő szakaszra bontotta fel, az egyre változó lakóhellyel, lakással, függetlenséggel és társas kapcsolatokkal kapcsolatos igények következtében, melyeken – legalábbis szerintük – a vándorok motívumai alapulnak. A korai nyugdíjas éveikben a kellemes lakókörnyezetet keresik a vándorok, és a környezeti tényezők minőségére helyeznek nagy hangsúlyt. A második fázisban a sérülékenység fokozódásával és a betegségek szaporodása következtében megnő az igény a külső segítség igénybevételére, különösen akkor, ha a társ elvesztése is bekövetkezik. Vége szakad az egészség biztosította függetlenség aranykorának. A kellemet és a jól-létet biztosító környezeti elemek helyett a családtagokhoz, gyermekekhez közelebb költözésre esik nagyobb hangsúly és a megnövekvő egészségfenntartással kapcsolatos költségek miatt az olcsóbb lakóhely keresése is fontos szempont lesz. Az időskor harmadik szakaszát a függőség, rászorultság olyan foka fémjelzi, melyben az időskorú már rászorul a segítségre, sőt életvitelét külső segítség nélkül nem tudja folytatni. Ebben a fázisban a gyerekekhez, rokonokhoz költözés vagy az intézményi ellátás igénybe vétele céljából történik a költözés.

Karen O'Reilly (1995) típusai szintén az idő múlásán, mint alapvető megkülönböztető jegyen nyugszanak, azonban időfelfogása teljesen különbözik a fentebb bemutatott öregkori átalakulás modelljétől. Az idő jelentőségét ő a küldő és fogadó területen eltöltött idő hosszától és a közöttük történő utazás gyakoriságától tette függővé. E szemlélet alapján ötosztatú tipológiát állított fel az öregkorú vándorokra: áttelepülő, helybenlakó, szezon tölto tulajdonos vagy bérlő, rendszeresen visszajáró, turista.

King (2002) tanulmányában egy a szakirodalomban eddig mellőzött típus is kibontakozik, nevezetesen a krízishelyzetek sodorta időskori vándorok típusa.

Warnes és munkatársai (2004) egy újabb specifikus nézőponttal bíró tipológiát alkottak, amikor az időskorú migránsok jóléti pozícióját

az ezredforduló Európai Unió kontextusába helyezték. Érdekes módon, ebből a perspektívából is hasonló típusok bukkantak elő az elemző számára: rámutattak, hogy a családdal kapcsolatos, a származási hely (ország) vezérelte, a jól-létet és kellemet kereső és a munkás élettel összefüggő formák jellemezték az öregkorú migránsokat.

Konklúzióként levonható, hogy az időskori migráció jelenségének mélyebb megértésére törekedve egyik formát sem tüntethetjük ki megkülönböztetett figyelmünkkel, hiszen vélhetően mindegyik típusnak más jelentősége van a helytől, időtől és nézőponttól függően.

4.5.3. Az ideáltípusok magyarországi megjelenési formái

Tisztán gondolati úton közelítve a magyar sajátosságok feltárásához – fogalmazhatnánk úgy is, hogy spekulatív úton –, nem tévedhetünk nagyot, ha ismerjük a nemzetközi szakirodalom kardinális megállapításait. Ezen felül a jelenkori magyar valóság, a közelmúlt vándorlástörténetének általános ismerete, továbbá a 2003-ban végrehajtott empirikus felvételünk a Balaton-felvidéken hozzásegített bennünket ahhoz, hogy a sajátosságaink feltárására tegyünk kísérletet (Kuus, 2004; Dövényi, 2012). Ennek eredménye a 7 típus, melyek közül 5 darab az ideáltípusok legáltalánosabb értelemben felfogható magyarországi megjelenése: családorientált, munkával kapcsolatos, visszavándorló, jól-létet és kellemet kereső, kríziskényszerítette. Érdekes módon a szakirodalomban rendre megemlítették az etnikai hovatartozás nem mellőzhető jelentőségét. Mérésére, jelentőségének a felbecsülésére, azonban nem került sor a kutatások során. A típusokba sorolásnak nem csak elméleti, hanem gyakorlati jelentősége is lesz, hiszen a fogadó országra gyakorolt hatás iránya ennek alapján lesz felbecsülhető. A típusok egymáshoz viszonyított súlyának koherens rendszerben történő meghatározását követően már az is megbecsülhető, hogy a fogadó ország szempontjából mekkora mértékűek az időskorú migránsok okozta pozitív és negatív hatások. A módszer további hozadéka, hogy eredményeinket összevethetjük a nemzetközi szinten feltárt hasonló kutatási eredményekkel.

4.7. táblázat: Magyarországon tartózkodó bevándorlók száma korcsoportok és az állampolgárság országa szerint, 2008. I. 1.

Ország	0–14	15–59	60–X	Együtt
Románia	4 378	53 732	7 726	65 836
Ukrajna	1 173	13 860	2 256	17 289
Németország	436	9 252	4 748	14 436
Szerbia	1 427	12 988	2 771	17 186
Bulgária	52	631	445	1 128
Oroszország	227	2 073	487	2 787
Lengyelország	82	2 184	379	2 645
USA	336	1 653	354	2 343
Ausztria	134	1 488	949	2 571
Horvátország	73	660	119	852
Svájc	15	260	312	587
Szlovákia	280	4 547	117	4 944
Együtt ¹²	8 613	103 328	20 663	132 604
Európa egyéb	1 295	11 996	2 593	15 884
Európa együtt	9 572	113 671	22 902	146 145
Föld egyéb	4 206	23 041	1 305	28 552
Összesen	13 778	136 712	24 207	174 697

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal.

Az időskorú vándorok *nyugdíj-vadász* típusa első hallásra talán furcsának, sőt sértőnek is tűnhet. Nagyszámú, Romániából és Ukrajnából érkező időskorú esik bele ebbe a kategóriába. 2008. január elsején 7726 öregkorú vándor Romániából, 2256 időskorú migráns Ukrajnából és 487 hatvan év feletti bevándorló státussal bíró a távoli Oroszországból érkezett hazánkba. Az előbbi számok kontrasztjaként, mindössze 117 öregkorú vándor tartózkodott Magyarországon a szomszédos Szlovákiából, ahol az országhatár mentén jelentős számú magyar kisebbség él. A változás dinamikáját is figyelembe véve le kell szőgezni, hogy a Magyarországon tartózkodó ukrán és orosz állampolgárok száma kétszeresére és négyszeresére nőtt 1996 óta. Ennek a két országnak és Romániának területi alapon kötött kétoldalú szociálpolitikai egyezményei vannak (voltak) Magyarországgal, melyek még az 1960-as évek elején a szocialista érában kötettek (Lukács, 2000). A nyugdíj összegét annak az államnak a társadalombiztosítási szervei számolják ki és folyósítják, ahol a nyugdíjért folyamodó szokásos lakóhelye van. A nyugdíj összegét a szolgálati éveknél, a munkapiaci státusoknak és a

fogadó ország megfelelő átlagbéreinek figyelembevételével számítják ki. Nincs tehermegosztás, az egyik ország (a szokásos lakóhely szerinti) fizet, a másik (ahol állampolgársággal rendelkezik) az nem. A Romániából, Ukrajnából és Oroszországból érkező nyugdíjas korú bevándorlók önérdéken és a lehetőség felismerésén nyugvó racionális és jogi szempontból törvényszerűnek minősíthető döntést hoztak, amikor Magyarországi bevándorlásukat követően magyar nyugdíjért folyamodtak. Ezen országok polgárai esetében a magyarországi jogszabályok nominálisan és a vásárlóerő szempontjából is magasabb nyugdíjat biztosítottak számukra (Illés, 2006). A fenti gondolatmenet alapján véljük úgy, hogy a magasabb nyugdíj megszerzésének lehetősége nagy valószínűséggel motiváló tényezőként hatott a három ország polgárai esetében.

4.8. táblázat: A Magyarországon tartózkodó bevándorlók megoszlása korcsoportok és az állampolgárság országa szerint, 2008. I. 1. (%)

Ország	0–14	15–59	60–X	Együtt
Románia	31,8	39,3	31,9	37,7
Ukrajna	8,5	10,1	9,3	9,9
Németország	3,2	6,8	19,6	8,3
Szerbia	10,4	9,5	11,4	9,8
Bulgária	0,4	0,5	1,8	0,6
Oroszország	1,6	1,5	2,0	1,6
Lengyelország	0,6	1,6	1,6	1,5
USA	2,4	1,2	1,5	1,3
Ausztria	1,0	1,1	3,9	1,5
Horvátország	0,5	0,5	0,5	0,5
Svájc	0,1	0,2	1,3	0,3
Szlovákia	2,0	3,3	0,5	2,8
Együtt ¹²	62,5	75,6	85,4	75,9
Európa egyéb	9,4	8,8	10,7	9,1
Európa együtt	69,5	83,1	94,6	83,7
Föld egyéb	30,5	16,9	5,4	16,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: KSH adatok alapján a szerző saját számításai.

A *családdal kapcsolatos* típus magába olvasztja a családalakítással, családtagokhoz közelebb költözéssel kapcsolatos bevándorlási motivációval érkezőket. Az időskorúak legvalószínűbb bevándorlási indoka a családhoz kapcsolódás, főleg a keletről érkezők

esetében. Még pontosabban, a korábban már bevándorolt hozzátartozók szinte rögtön hozzákezdenek a szüleik importálásához, amint a beilleszkedésük minimális szinten megtörténik, továbbá ha a visszavándorlásukat már középtávon sem fontolgatják. A családorientációjú mozgás jelentőségét megerősíti az a tény, ha a hatvan évesnél idősebbek kibocsátó országok szerinti szerkezete nagyban hasonlított a tizennégy éven aluliak eredetországbeli összetételéhez a 2008. év kezdetén Magyarországon tartózkodó bevándorlók körében. (Lásd 4.8. táblázat). A Romániából érkezők fentebb jelzett arányai 31,9%, 31,8% voltak; az Ukrajnából jövőké 9,3%, 8,5% volt; a Szerbiából Magyarországra kivándorlóké 11,4%, 10,4%; az Oroszországból érkezőké 2,0%, 1,6% és végül a Horvátországból származóké 0,5%, 0,5%. Az elméleti lehetősége fennállt annak a vándorlási mintázatnak is, hogy nem az idősek, hanem a gyerekek követték a szüleiket. Valamint akár velük együtt is érkezhettek. Bármelyik verzió dominált is (történt meg) az egyedi esetekben, annak a témánk szempontjából nincs jelentősége, mert a családi vándorlás típusa összekapcsolja őket. (Alább a 4.10. táblázat Öregek indexe 2 a 60–X évesek arányát veti össze a 0–14 évesek arányaival országonként a 4.9. táblázat adatai alapján. Az volt a feltételezésünk, hogy ha az országonkénti indexértékek az átlag 2,4 közelében voltak, akkor a családgyejesítés súlya sokkal jelentősebb lehetett abban az országban, mint a nála jelentősen alacsonyabb vagy magasabb értékkel rendelkező országokban.)

A vendégmunkás eredetű családgyejesítésnek, vagyis amikor a gyermekek követik a szüleiket kicsi a valószínűsége a Magyarországra bevándorlók körében. A német állampolgárságú időskorú bevándorlók között, a családdal kapcsolatos motivációknak kicsi jelentősége lehetett, mert a 4.10. táblázatban levő indexek óriási távolságban voltak az átlagtól.

4.9. táblázat: A Magyarországon tartózkodó bevándorlók megoszlása korcsoportok és az állampolgárság országa szerint, 2008. I. 1. (%)

Ország	0–14	15–59	60–X	Együtt
Románia	6,6	81,6	11,7	100,0
Ukrajna	6,8	80,2	13,0	100,0
Németország	3,0	64,1	32,9	100,0
Szerbia	8,3	75,6	16,1	100,0
Bulgária	4,6	55,9	39,5	100,0
Oroszország	8,1	74,4	17,5	100,0
Lengyelország	3,1	82,6	14,3	100,0
USA	14,3	70,6	15,1	100,0
Ausztria	5,2	57,9	36,9	100,0
Horvátország	8,6	77,5	14,0	100,0
Svájc	2,6	44,3	53,2	100,0
Szlovákia	5,7	92,0	2,4	100,0
Együtt ¹²	6,5	77,9	15,6	100,0
Európa egyéb	8,2	75,5	16,3	100,0
Európa együtt	6,5	77,8	15,7	100,0
Föld egyéb	14,7	80,7	4,6	100,0
Összesen	7,9	78,3	13,9	100,0

Forrás: KSH adatok alapján a szerző saját számításai

2008 elején 4748 hatvan évesnél idősebb német állampolgárságú bevándorló tartózkodott Magyarországon. További 949 fő volt Ausztriai illetőségű, 312 fő pedig Svájcból származott (lásd 4.7. táblázat). Az egyes országokból származók indexeinek eltérését az átlagtól a generációs távolság növekedéseként fogjuk fel (lásd 4.10. táblázat). A vizsgált 12 ország viszonylatában rendkívül magas százalékban mért különbségeket kapunk a németeknél (4,7; 8,6), az osztrákoknál (2,5; 4,7), a svájciaknál (11,6; 17,7) és a bolgároknál (3,1; 6,2). E négy legnagyobb érték a generációs kapcsolatok hiányára utal, ami következtében az adott országok esetében kevéssé feltételezhetjük a családdal kapcsolatos motivációkat, a generációk kapcsolódásának hiánya miatt. Talán nem véletlen, hogy a fenn említett országok közül Németországgal, Ausztriával és Svájccal új típusú kétoldalú szociális biztonsági egyezményeink vannak, melyek az ezredforduló környékén kötöttek és egyértelműen EU-konformnak tekinthetők. (Bulgária esete sajátos, amit a későbbiekben fejtjük ki részleteiben.)

Ebben a konstrukcióban, a két országban töltött szolgálati éveket összeszámították és az országoként külön-külön kiszámított járandóságot lehetőség volt átutalni a partnerországba, ha a nyugdíjas átvándorolt oda. A fentiekből következik, hogy a nyugatról érkező nyugdíjasok esetében a nyugdíjukat utánuk küldték, és ők többnyire saját tulajdonú lakóházakat vettek és tartottak fenn Magyarországon (Illés–Michalkó, 2008). Tartózkodásuk során itt helyben fogyasztottak, ugyanakkor egészségügyi és szociális költségeiket saját forrásból fedezték, így nem jelentettek terhet a fogadó ország számára, sőt egyértelmű és nyilvánvaló hasznára voltak Magyarországnak (Szőke 2005; Balogi 2010). Ugyanakkor, az érme másik oldalán levő keletről érkező időskorúak nyugdíjterhei, egészségügyi és szociális ellátásuk költségei tisztán a magyar államot terheltek annak ellenére, hogy érkezésüket megelőzően az államkasszába nem vagy csak nagyon kis mértékben fizettek be. A részükre kifizetendő járandóságot némileg ellensúlyozhatja a tőkeimport, melyet Magyarországon fektetnek be, a napi fogyasztásuk és az általában vett aktivitásuk, mellyel elsősorban saját gyermekeik, illetve rokonaik, barátaik javára szolgálnak. A keletiek esetében azonban az egyenleg közel sem látszik annyira pozitívnak, mint a nyugatról érkezők mérlegében – a haszonelvű megközelítéséből következő migrációs politika perspektívájából.

4.10. táblázat: A Magyarországon tartózkodó bevándorlók néhány indexe az állampolgárság országa szerint, 2008. I. 1.

Ország	Öregek indexe 1	Öregek indexe 2	Generációk távolsága indexei
Románia	1,0	1,7	0,4; 0,7
Ukrajna	1,1	1,9	0,3; 0,5
Németország	6,1	11,0	4,7; 8,6
Szerbia	1,1	1,9	0,3; 0,5
Bulgária	4,5	8,6	3,1; 6,2
Oroszország	1,3	2,2	0,1; 0,2
Lengyelország	2,7	4,6	1,3; 2,2
USA	0,6	1,1	0,8; 1,3
Ausztria	3,9	7,1	2,5; 4,7
Horvátország	1,0	1,6	0,4; 0,8
Svájc	13,0	20,1	11,6; 17,7
Szlovákia	0,3	0,4	1,1; 1,0
Együtt12	1,4	2,4	

Forrás: KSH adatok alapján a szerző saját számításai

Az időskorú bevándorlók *munkavégzéssel* kapcsolatos típusa két részre osztható. Egyik felük 60 évet átlépve gazdasági aktivitást végez jelenleg is. A másik felük Magyarországon dolgozva érte el a nyugdíjkorhatárt és nem vándorolt vissza az állampolgársága országába. Lengyel és bolgár időskorú bevándorlók estek bele ebbe a speciális típusba leginkább, annak is a második felébe. Eredetük nagyrészt az 1988 előtti szocialista blokkon belüli igen ritkán előforduló munkaerő-áramlással kapcsolatos, mely keretében a magyarországi ágazati munkaerőhiányt voltak hivatottak pótolni (Igllicka, 2001). A bányákban dolgozó lengyel férfiak és a mezőgazdaság kertészeti ágazatában dolgozó bolgárok mellett, többnyire bilaterális egyezmények keretében kubai, vietnami és mongol nők is dolgoztak a könnyűiparban (Hárs, 2002). A lengyel és bolgár időskorú vándor státusban levők volumene stagnált a szocialista gazdasági rendszer összeomlását követően, valamint a kelet-közép-európai térség dezintegrációját követően, hiszen az utánpótlásuk megszűnt. Az egykori munkavégzéssel kapcsolatos bevándorlók Magyarországon maradhettek. Továbbá ide térhettek vissza a Szovjetunió megszálló hadseregének kötelékéből kikerülők is, akiknek magyar családtagjaik voltak. Nagy valószínűséggel feltételezhetjük, hogy a vegyes házasságok közvetíthették ezt a fajta időskori vándormozgalmat. Az aktívak és az időskorúak aránya hasonló volt két ország állampolgárai esetében, nevezetesen a lengyeleknél (1,6%, 1,6%) és az oroszoknál (1,5%, 2,0%). A bolgár állampolgárok kivételes esetet mutatnak, hiszen náluk az időskorúak aránya többszöröse volt 2008-ban a nem időskorúakénak (1,8% és 0,5%) (lásd a 4.8. táblázatot.). A generációk távolsága indexek értékei mennél nagyobbak, annál inkább kifejezik a családi okoktól való távolságot. A bolgár érték (3,1; 6,2) a harmadik legmagasabb volt a Svájc és Németország képviselte értékektől (lásd 4.10. táblázat). Tehát a bolgárok magas értéke egyértelműen a családdal kapcsolatos motivációk gyengeségét jelzi. További jellegzetesség, hogy a bolgár bevándorlók korösszetétele a második legöregebb volt a vizsgált tizenkét ország körében. A főleg kertészkedéssel foglalkozó bolgár állampolgárok helyben öregedtek meg, mivel a rendszerválást követően nem érkeztek újabb bevándorlási hullámok, melyek megfiatalíthatták volna korösszetételüket (Mód, 2003). A mun-

kával kapcsolatos folyamatok tárgyalása során nem feledkezhetünk meg az egykori Német Demokratikus Köztársaságban dolgozó magyar férfi vendégmunkások kinti családalapítása következményeiről sem. Az orosz esethez hasonlóan az ő vegyes házasságuk is egyik motiváló faktora lett házastársuk bevándorlásának. A különbség csupán annyi volt, hogy a német területekről főleg nők érkeztek. Ugyanakkor a német állampolgárságot szerzett férfiak motivációjában nyilvánvalóan benne foglaltatott a gazdasági aktivitás, azonban ők már részesei lehetnek a következő bekezdésekben részletesen kifejtendő visszavándorlásnak, vagy másképpen fogalmazva hazatérésnek is.

A hazatérés felfogható úgy is, mint az egykori elvándorlás ellenáramlása. Vagyis a visszavándorlás tekinthető a legegyszerűbb vándorlási rendszernek, mely szükségszerűen két összekapcsolódó vándorlási elemből áll. Sokan ezért az elvándorlás végeként fogják fel a hazatérést (Altamirano, 1995; Rodríguez et al., 2002, 239.). Ezzel a gondolatmenettel e sorok szerzője nem ért egyet azon okból kifolyólag, hogy a vándorlás emberi akaratból eredő ismétlődő folyamat, tehát az egykori elvándorlás helyére is visszatérhet a migráns, és ezzel újabb típusú vándorlási rendszer alapjait rakja le, nevezetesen a cirkulációt (Illés–Kincses, 2009). A hazatérés kismértékben hasonlít a jól-létet és kellemet kereső időskori vándorlás típusához, ahol általában nem szakadnak el teljesen a hátrahagyott helytől, otthonként tekintenek rá, sőt különböző periodicitással haza is térnek oda. A jelenkori Magyarországra visszatérő migráció a második világháborút követő kivándorlások (menekülések) egyfajta következményeként fogható fel a keleti és nyugati tömb elkülönülését követően. A politikai viszonyok miatt nem volt reális lehetőség a visszavándorlásra. A két világrendszer között nem alakult ki munkaerő-áramlás és ezért az egykori Jugoszlávia állampolgárainak kivételével, a keleti tömb országainak polgárai nem kapcsolódhattak be az 1960-as évektől kezdődő Nyugat-Európába tartó tömeges munkaerő-vándorlásba, legalábbis legális módon nem teheték ezt (Hárs, 2002). A XX. század második felében a nyugatra kivándorlás összesen körülbelül 400 ezer embert érintett. A közel fél évszázadnyi idő alatt ez a nagyságrend nem tekinthető magasnak. A probléma az volt, hogy nem egyenletesen, hanem hullámokban való-

sult meg a kivándorlás, továbbá hogy a visszatérés lehetőségei meglehetősen korlátozottak voltak (Hablicsek–Illés, 2007). A vasfüggöny összeomlását követően az időszerű hazatérése rögtön megkezdődött a politikai rendszerváltás idején. A hazatérő migrációs típus igen gyors megjelenése egyfajta megkülönböztető jegyként is feljegyezhető a családdal kapcsolatos, illetve a jól-létet és kellemet kereső típusokhoz képest, melyek csak fél évtizeddel később, az 1990-es évektől váltak gyakoribbá. A Németországból induló visszavándorlás különböző forrásokból eredt. A történelmi logikát követve az első szegmens a második világháború következményeként kitelepítettek első és második generációjából, illetve az ő családtagjaiból rekrutálódhatott (Czibulka et al. 2004). A Németországból hazatérő nyugdíjasok második jelentős forrása az 1956-os forradalom menekültjeiből került ki, akiket annak idején a Német Szövetségi Köztársaság fogadott be a legnagyobb számban az európai országok közül. 1957-től a rendszerváltásig évente átlagosan 3–4 ezer ember hagyta el az országot illegálisan, akik számára az NSZK közeli és kiemelt célpont volt. Ők alkották a Németországból hazatérő nyugdíjasok harmadik forrását. Igaz, hogy Németország lett az 1988–1992 közötti exodus fő befogadó állama, de a kivándorlók fiatalos korstruktúrája, valamint az azóta eltelt idő rövidsége miatt még ritkán jelenhettek meg nyugdíjas hazatérők ebből a negyediknek tekinthető forrásból. Nem nehéz előre jelezni, hogy az új évezred második és harmadik évtizedének hazatérőit javarészt már ők szolgáltatják.

A második világháborút megelőzően az Amerikai Egyesült Államok volt a magyarokat legjelentősebb számban fogadó állam az Újvilágban. Az amerikai magyarok második és harmadik generációjának is a rendszerváltás után nyílt meg a lehetősége, hogy nyugdíjasként hazatérjen a gyökerekhez. E folyamatot támasztja alá Warnes (2001, 382.) tanulmánya, amelyben adatokat közöl az USA nyugdíjasainak tengerentúli vándorlásairól. Ebben a listában Magyarország igen előkelő helyen szerepel az 1997 és 1999 közötti évek 12,7 %-os növekedési rátájával. Megállapíthatjuk, hogy a Magyarországra tartó öregkorú vándorlás egyre intenzívebbé válását támasztották alá az Amerikai Egyesült Államokból származó adatok. A folyamat másik oldalán, a magyarországi bevándorlási adatok is megerősítették a trend létét. Az

Eurostat 2006 évi adatai szerint hozzávetőlegesen 86 ezer magyar állampolgársággal bíró kivándorló élt 30 európai országban. Közel háromnegyedük három országba koncentrálódott. 57%-uk élt Németországban, 19%-uk Ausztriában és 4%-uk Svájcban. A fentebb említett időskori hazatérő migráció típusainak fő forrásvidéke nyilvánvalóan ebből a három országból eredt, bár nem szabad lebecsülnünk az Amerikai Egyesült Államokból érkezők abszolút nagyságrendjét sem.

A nemzetközi időskori vándorlás új formája a *jól-létet és kellemet kereső* lett. Ez az új típus hatalmas és földrajzilag rendkívül kiterjedt szakirodalommal rendelkezik (King et al., 2000; O'Reilly, 2000; Williams et al., 2000; Casado-Díaz et al., 2004; Oliver, 2007; Balogi, 2010). A nyugdíjas migráció e formája hihetetlenül gyorsan növekszik az időskori vándorlás többi formáihoz képest (Warnes, 2001). A típus lényegéhez tartozik, hogy karakterisztikusan eltér a munkával és bárminemű krízisekkel kapcsolatos vándorlási formáktól. Nem hasonlít továbbá a családi motívációk vezérelte időskori migrációhoz sem (King et al., 1998, 101., 106.). Többé-kevésbé visszatérést jelent abba az országba, ahol megelőző pozitív tapasztalatokat szereztek turisztikai vagy más élmények formájában. Egy kivételével összes ország beleértendő ebbe a körbe, kivéve az állampolgársága országát. A kivételt az indokolja, hogy ebben az esetben „egyszerű” hazatérő migrációról lenne szó mindössze. A jól-létet és kellemet kereső időskori migráció nem más, mint környezeti előnyöket előtérbe helyező, újfajta életstílust kipróbáló időskori migráció, melyet korábbi turista-migráns tapasztalatok alakítottak ki az érintett fogadó terület vonatkozásában. További megkülönböztető jegyei közé tartozik a többes lakóhely, a többes identitás gyakori előfordulása és a mobil életstílus (King et al., 2000). Ebben az esetben a migráció nem egyszerű lakóhely-változtatás, hanem egy olyan térbeli mobilitási rendszer kiindulópontja, amelyben többszörös és gyakran eltérő jellegű térbeli mobilitások követi egymást. King és munkatársai (1998, 93.) mutattak rá arra, hogy a nemzetközi nyugdíjas áramlás nem szükségszerűen végső fázisa az egyéni migrációs életútnak. Gyakran újabb migráció kezdő állomása, gondolva itt egyrészt az érintett egyén továbbvándorlására vagy a hazatérésére is. Továbbá a sikeres migránsokat meglátogató családtagjaik, barátaik és ismerőseik körében is fel-

merült a kitaposott út követésének vágya, mely gyakran realizálódott is az odavándorlással. (Casado-Díaz et al., 2004, 373.). Magyar nézőpontból megoldásra váró elméleti kihívásnak tekinthető, vajon hogyan konceptualizáljuk a jól-létet és kellemet kereső nyugdíjas migrációt, melynek kialakulása egyértelműen a mediterrán tengerpartokhoz kötődött. Ehhez képest Magyarország klímája nagyrészt száraz kontinentális és nemhogy mediterrán tengerparttal, de egyáltalán tengerparttal sem rendelkezik. Továbbá a turizmusának fejlődése is megkésett volt és teljesen más utakon járt, mint a Földközi-tenger térségének országában. Melyek lehetnek Magyarország vonzó tényezői? E kérdésre a válaszlehetőségek az alábbiak lehetnek (Csordás, 2007; Michalkó, 2007; Rátz–Michalkó, 2008):

- Magyarország fő vonzerejét továbbra is Budapest, a túlsúfolt világváros képviseli (nem);
- az 1990-es évek végéig Balaton volt a második legjelentősebb vonzerő (lehet vagy már nem);
- nagy hagyományokkal bíró és újonnan épült gyógyfürdők (igen);
- Balatonhoz vagy gyógyfürdőkhez közeli ingatlanok (igen);
- olcsó falusi házak a kistelepüléseken vagy tanyák a Nagyalföldön (igen);
- természetközeli és biztonságos környezet, csend, nyugalom, olcsó szolgáltatások, különös tekintettel az egészségügyi ellátásokra (igen);

A lehetséges vonzó tényezők skáláját a szakirodalom alapos tanulmányozása és specifikus empirikus felvételek következtetéseinek összevetéséből, ütköztetéséből vázoltuk fel. Tudatában vagyunk annak, hogy a fentebb felvázolt tényezők magyarázó ereje nehezen igazolható tisztán országos szinten operáló makroadatok segítségével. Mindazonáltal létezik három egyszerű statisztikai módszer, melyek segítségével részleges bepillantást nyerhetünk a jól-létet és kellemet kereső migráns típus természetébe. Az első módszerrel a mennyiségek változásának dinamikáját vesszük górcső alá a tehetős küldő országok állampolgárai körében. Ezt kombináljuk azon küldő országok keresésével, ahonnan származók között a nyugdíjas korúak felülreprezentáltak a Magyarországon tartózkodó nyugdíjas bevándorlók átlagos életkor szerinti megoszlásához képest. A Központi Statisztikai Hivatal adataiból

kalkulált német és svájci dinamika mellbevágóan nagymértékű volt a 13,6 és 6,6-os növekedési rátával a 1996 és 2008 közötti tizenkét évre vonatkozóan. Ugyanebben az időszakban az osztrák mennyiség csak kismértékben növekedett, az Amerikai Egyesült Államok polgárainak száma változatlan maradt. Második módszerünk lényege, hogy összehasonlítjuk az egyes eredetországokból származó 60 év felettiek és 14 év alattiak arányát (lásd 4.9. táblázat). Kutatásunk záró időszakára két ország polgárai körében találjuk a legnagyobb differenciát, nevesítve Ausztriáról (36,9%, illetve 5,2%) és Svájcra (53,2% és 2,6%) van szó. A két országhoz hasonlóan a Németországból érkezők körében a gyermekkorúak aránya (3,0%), viszont az öregkorúak aránya (32,9%) kicsit alacsonyabb. Harmadik közelítésben a családi típusú vándorlástól való eltérés mértékével operálunk (generációk távolsága indexek). E módszer eredményeképpen négy ország esetében állapíthattuk meg a legnagyobb generációs szakadékot. Másképpen fogalmazva, a generációs távolság indexénél magas értékek a Svájcban, Németországból és Ausztriából származók körében voltak (lásd 4.10. táblázat). A fenti három módszerből származó eredményeket összegyűrve azt feltételezzük, hogy a jól-létet és kellemet keresők típusába tartozók magas arányban fordulnak elő a svájci, osztrák és német állampolgárok esetén. Hozzájuk képest jóval kisebb arányban található meg ez a típus az amerikaiak körében.

A társadalmi krízisekkel és természeti katasztrófákkal kapcsolatos a hatodik típusunk. Ezt a típust Russel King (2002) nyomán alkottuk meg, mert a társadalmi krízisekhez tartozó menekülthullámokhoz képest, a természet erői is elvándorlásra kényszerítik az újukba kerülő embereket. (King, 2002: 96-97; Sirkeci, 2005). Vizsgálati időszakunkban és területünkön, mindössze a jugoszláv polgárháború jöhetett számításba e típust generáló erőként.

4.5.4. Hipotetikus motivációs rendszer – valóságos típusok

A következő alfejezetben abból indulunk ki, hogy a tisztán egyfajta motiváción alapuló nemzetközi időskori vándorlási típus nem létezik a valóságban, hiszen a domináns motiváció mögött mindig meghúzódnak a többiek, igaz gyakran nagyságrendekkel kisebb jelentőséggel. A több-

szörös motivációk miatt függenek össze a vándorlási típusok is. Az egyén több típusba is besorolható. Ebben az elméleti kontextusban, az előző alfejezetben történő kalkulációkkal az egyes típusok egymáshoz viszonyított jelentőségét próbáltuk megállapítani a küldő országok szerint. Az országok szerinti tipológiák rendjéből az alábbiakban sajátos módszerek felhasználásával összefüggő motivációs rendszert alakítottunk ki. Tesszük ezt abból a célból, hogy a magyarországi folyamatokat és jellegzetességeket, össze tudjuk hasonlítani a nemzetközi porondon történtekkel.

Az indirekt becslés módszeréhez folyamodunk, hogy teszteljük minden egyes korábban nevesített típus relatív súlyát, vagyis Magyarországon betöltött jelentőségét. Ennek birtokában nyílik meg számunkra a lehetőség a már fentebb is hivatkozott külföldi kutatások eredményeivel való összehasonlításra. Felépítünk egy hierarchikus motivációs modellt, melyben a 12 legjelentősebb küldő állam polgárait helyezük el. Ez a Magyarországon tartózkodó időskorú nemzetközi vándorok négyötödére terjed ki. Ebben a modellben minden egyes ország bevándorlóira jellemző három legfontosabb típus között oszlik meg az érintett sokaság. A magyar sajátosságok miatt egy állandót is be kellett építeni a modellünkbe, nevezetesen az etnikai faktort (Kocsis et al., 2006; Gödri, 2010a), mert feltételezésünk szerint ez az összes küldő országot érinti. Más szavakkal úgy fogalmazható meg ez az eljárás, hogy az elsődleges, másodlagos és harmadlagos jelentőségű időskori nemzetközi típusokat állapítottunk meg Magyarországon a migránsok között, melyek kiegészültek a konstansnak és egyben negyedlegesnek ítélt magyar etnikai háttér tényezőjével. Azt feltételeztük, hogy minden egyes vándorlási típusban a migránsok összetett, de elkülöníthető motivációs rendszere fonódik egybe. Azonban néhány motiváció kiemelkedő jelentőséggel bír a többiekhez képest, tehát jellegadóvá válik. A jellegadó motívum elkülönítése sok nézőpontból történhetett volna. Jelen kutatás ezek közül egyet emelt ki, nevezetesen, hogy a típust alkotó személyek bevándorlásának következményei milyen hatást gyakoroltak a fogadó országra. Tehát a haszonelvű migrációs politika szemszögéből tekintettünk a típusok reprezentánsaira. A jól megkülönböztethető hatások fényében meg tudtuk ítélni az egyes

típusok hasznosságát (potenciális értékteremtő képességét). A szintetikus jellegű 4.11. táblázatba préseltük össze a fentebb kifejtett tényeket az általunk kreált hipotézisekkel. Ennek eredményeképpen az időskori vándorlási típusok komplex és koherens rendszerét hoztuk létre, mely kizárólag az 1996 és 2008 közötti magyar viszonyokra érvényes. Rendszerünk rugalmasságát és más országokra történő alkalmazhatóságát a relatív súlyok megállapítása biztosítja azzal a megszorítással, hogy a típusokat standardként kell elfogadni és tartalmuk nem változtatható tetszőlegesen.

4.11. táblázat: Az időskorú nemzetközi migránsok típusai Magyarországon állampolgárság szerint

Állampolgárság	1. motívum	2. motívum	3. motívum	4. motívum
Román	Családi	Munkával kapcsolatos	Nyugdíj-vadász	Etnikai vonatkozású
Ukrán	Munkával kapcsolatos	Családi	Nyugdíj-vadász	Etnikai vonatkozású
Német	Hazatérő	Családi	Jól-létet kereső	Etnikai vonatkozású
Szerb	Krízissel kapcsolatos	Családi	Munkával kapcsolatos	Etnikai vonatkozású
Bulgár	Munkával kapcsolatos	Családi	Hazatérő	Etnikai vonatkozású
Orosz	Munkával kapcsolatos	Nyugdíj-vadász	Családi	Etnikai vonatkozású
Lengyel	Munkával kapcsolatos	Családi	Hazatérő	Etnikai vonatkozású
Amerikai (USA)	Hazatérő	Családi	Jól-létet kereső	Etnikai vonatkozású
Osztrák	Hazatérő	Jól-létet kereső	Családi	Etnikai vonatkozású
Horvát	Krízissel kapcsolatos	Családi	Hazatérő	Etnikai vonatkozású
Svájci	Hazatérő	Jól-létet kereső	Családi	Etnikai vonatkozású
Szlovák	Családi	Munkával kapcsolatos	Hazatérő	Etnikai vonatkozású

Forrás: KSH adatok alapján a szerző saját becslése

Az indirekt becslésből felállt motivációs modellünket csak akkor tudjuk egybevetni más országok kutatóinak eredményeivel, ha valamiféle számszerűséget (statisztikai szaknyelven szólva súlyt) rendelünk az

elsődleges, másodlagos, harmadlagos és negyedlegesnek ítélt motívumokhoz, tekintet nélkül a küldő országra. Az elsődleges motiváció súlya 4 lett. Ezt a négyet szoroztuk meg aztán az érintett államok Magyarországon 2008. január elsején tartózkodó időskorú migránsainak számával. A másodlagos motiváció súlya 3 lett. Ahogy fentebb és alább is tesszük, ezt a hármat szoroztuk meg azután az érintett államok Magyarországon 2008. január elsején tartózkodó időskorú migránsainak számával. A rend kedvéért megjegyezzük, hogy a harmadlagos motiváció súly a 2 lett, a negyedlegeseké pedig 1 (vagyis a konstans). Az eljárás lényegét összefoglalva, a motívumok számszerűsítése során kettős súlyozást alkalmaztunk (egyszer az általunk adott szubjektív súly, másodszer a migránsok objektív, mért száma). Így a motívumok motivátorokká transzformálódtak át.

4.12. táblázat: Az időskorú nemzetközi migránsok típusainak relatív súlyai állampolgárság szerint

Állampolgárság	Első motivátor	Második motivátor	Harmadik motivátor	Negyedik motivátor
Román	Családi (4)	Munkával kapcsolatos (3)	Nyugdíjvadász (2)	Etnikai vonatkozású (1)
Ukrán	Munkával kapcsolatos (4)	Családi (3)	Nyugdíjvadász (2)	Etnikai vonatkozású (1)
Német	Hazatérő (4)	Családi (3)	Jól-létet kereső (2)	Etnikai vonatkozású (1)
Szerb	Krízissel kapcsolatos (4)	Családi (3)	Munkával kapcsolatos (2)	Etnikai vonatkozású (1)
Bulgár	Munkával kapcsolatos (4)	Családi (3)	Hazatérő (2)	Etnikai vonatkozású (1)
Orosz	Munkával kapcsolatos (4)	Nyugdíjvadász (3)	Családi (2)	Etnikai vonatkozású (1)
Lengyel	Munkával kapcsolatos (4)	Családi (3)	Hazatérő (2)	Etnikai vonatkozású (1)
Amerikai (USA)	Hazatérő (4)	Családi (3)	Jól-létet kereső (2)	Etnikai vonatkozású (1)
Osztrák	Hazatérő (4)	Jól-létet kereső (3)	Családi (2)	Etnikai vonatkozású (1)
Horvát	Krízissel kapcsolatos (4)	Családi (3)	Hazatérő (2)	Etnikai vonatkozású (1)
Svájci	Hazatérő (4)	Jól-létet kereső (3)	Családi (2)	Etnikai vonatkozású (1)
Szlovák	Családi (4)	Munkával kapcsolatos (3)	Hazatérő (2)	Etnikai vonatkozású (1)

Forrás: KSH adatok alapján a szerző saját becslése

A 4.12. táblázat összeállítása során azzal a hallgatólagos feltételezéssel éltünk, hogy a típusok egymástól való relatív távolsága egységnyi, vagyis ugyanakkora. Ezáltal még nem építettük be az abszolút számokban megnyilvánuló nagyságrendbeli különbségeket a 2008. évi állampolgárság szerinti megoszlások szerint (lásd 4.13. táblázat). Ezt a megoldást azért választottuk, mert az állomány változása öt tényező függvénye. A bevándorlás és kivándorlás számának különbsége adja a nemzetközi vándorlási egyenleget. Ezen kívül a magyar állampolgárság megszerzése és az időskorúak halálozásai csökkenést idéznek elő. Ötödik faktorként pedig az öregkor küszöbén álló nemzetközi vándor státusúak természetes öregedése (60. életévbe kerülésük), az állomány növekedésének irányába hat (Attias-Donfut et al., 2005). Becslési módszerünk kialakításánál ragaszkodtunk az egyének szintjéhez, bár tudatában voltunk annak, hogy léteznek olyan vándorlási egységek is, melyek több tagból állnak és esetükben a motívumok kölcsönösen függenek egymástól, vagyis jelentős hasonlóságok és átfedések vannak. Az együtt vándorló személyek hatásától azonban eltekintettünk.

Következő lépésként, oly módon fejlesztettük tovább a 4.12. táblázatban foglaltakat, hogy az állampolgárság szerinti sajátosságokat feloldottuk a típusokban és kizárólag a relatív súlyokra és az abszolút számokra koncentráltunk. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a gyakorisági megoszlások elemeit (x) cellánként összeszoroztuk a motivátorok súlyaival (f), melyek nem voltak mások, mint az érintett országok időskorú állampolgárainak összegei (lásd 4.13. táblázat). A szorzatokat soronként összeadva megkaptuk az Összesen (T) oszlopot, mely nem más, mint a Magyarországon tartózkodó időskorú vándorok súlyozott relatív gyakorisága a vándorok típusai szerint. A 4.13. táblázat utolsó oszlopa pedig nem más, mint a T oszlop értékeinek gyakorisági arányszám szerinti megoszlása, mely az Olvasó számára első pillantásra is tükrözi a becslési rendszerünk végeredményét, vagyis az egyes típusok magyarországi előfordulásának mértékét.

4.13. táblázat: Az időskorú nemzetközi vándorok motivációinak rendszere, típusok és arányok szerinti becslés

Típusok (X)	Motivátorok (F)				Összesen (T)	Részarány (%)
	1. f ₁	2. f ₂	3. f ₃	4. f ₄		
Családi	4*7843=31372	3*11072=33216	2*1748=3496	1*0=0	68084	32,9
Hazatérő	4*6363=25452	3*0=0	2*1060=2120	1*0=0	27572	13,3
Munkával kapcsolatos	4*3567=14268	3*7843=23529	2*2771=5542	1*0=0	43339	21,0
Etnikai vonatkozású	4*0=0	3*0=0	2*0=0	1*20663=20663	20663	10,0
Jól-létet kereső	4*0=0	31261=3783	2*5102=10204	1*0=0	13987	6,8
Krízissel kapcsolatos	4*2890=11560	3*0=0	2*0=0	1*0=0	11560	5,6
Nyugdíj-vadász	4*0=0	3*487=1461	2*9982=19964	1*0=0	21425	10,4
Összesen	82652	61989	41326	20663	206630	100,0

Forrás: KSH adatok alapján a szerző saját becslése.

Ha a típusok gyakoriságait csökkenő sorba rendezzük, akkor a következő eredményt kapjuk: 32,9% családdal összefüggő típus; 21,0% munkával kapcsolatos. 13,3% a becsült jelentősége a sajátosan magyarországi nyugdíj-vadász típusnak. 10,4% a relatív súlya az önmagában összetett (elemzésünkben már tovább nem analizálható) etnikai faktornak. 6,8%-al ötödik helyen szerepelnek a jól-létet és kellemet keresők, akik legnagyobb súlyt képviselték a mediterrán térségekbe vándorlók között. Az időskorú vándorok 5,6%-a krízishelyzetekhez kapcsolódóan menekült el hazájából és maradt Magyarországon a konfliktus megoldódása után. Ha ezt a motivációs struktúrát összehasonlítjuk King és munkatársai (2000, 94.) négy dél-európai országban (Olaszország, Franciaország, Spanyolország és Portugália) végzett kutatásának eredményeivel, akkor nem teszünk mást, mint eredményeinket nemzetközi kontextusba helyezzük. Az első pillanatban arra a talán furcsának tűnő kérdésre is választ kapunk, hogy milyen motivációs különbségek létezhetnek az időskorú vándorok között, amikor célterületnek egyszer egy száraz kontinentális klímával jellemezhető, tengerpart nélküli országot választanak, a Földközi-tenger menti mediterrán országok helyett. A családdal kapcsolatos tényezők szerepe nagyságrenddel magasabb volt Magyarországon (32,9%), mint a tengerparti területeken (7,5%). A munkával és üzlettel kapcsolatos motí-

vumok súlya szintén jóval jelentősebb volt nálunk (21,0%), mint a négy dél-európai ország összességében (3,3%). Azonban a jól-léttel kapcsolatos motívumok, mint a klíma, természeti környezet, életstílus, egészség, alacsonyabb megélhetési költségek, társadalmi vonzerők (hasonló etnikai közösségek jelenléte, barátok, élénk társadalmi élet, rokonok, barátok meglátogatásának lehetősége, barátságos helyi emberek) dominált az angol nyugdíjasoknál. Meglepő módon a fogadó ország iránt érzett csodálat és tisztelet magasabb aránya is jellemezte a délre tartó brit nyugdíjasokat. Ezek a motívumok összesen 76,9%-ot tettek ki. A Magyarországra érkező időskorú vándorok között a jól-léttel kapcsolatos motívumok aránya mindössze 6,8% volt. Bár nem emelték ki, de etnikummal kapcsolatos motivációkat rejtettek el a társadalmi előnyök motivációs kategóriában (brit közösség jelenléte) és a praktikus előnyök kategóriában (az angol nyelv széleskörű használata). Ezek százalékos arányait összeadva 5 százaléknyi részesedése lett az etnikai jellemző motívumoknak a brit nyugdíjasok között is. Ez pontosan fele a magyarországi 10,0%-os részarányának, mely a szakérői becslésünkből ered.

Walters (2000, 149.) kutatási eredményei az összehasonlítás újabb lehetőségét adják. Ő az Egyesült Államokon belüli nagy földrajzi távolságokat átívelő időskori vándorlás típusait vizsgálta az 1985 és 1990 közötti időszakban. Az egyes államok közötti mozgások 46 százalékát a gazdasági tehetőség-függetlenség és a jellegzetes mozgási célpontok miatt a jól-létet és kellemet kereső típusba sorolta. A vándorok 28 százalékát azonban már nem a függetlenség és a célterületek szabad kiválasztása jellemezte, hanem az anyagi lehetőségeik korlátozottsága miatt, illetve a családtagjaik közelségét keresve már külső támogatást kerestek és „segítséget kereső vándorok” (assistance migrant) lettek. Az özvegy sorba kerülés és az alacsony jövedelmi csoportokba tartozás jellemezte ezt a második típust. Sokan közülük felnőtt gyermekekkel laktak együtt vagy olcsó szállásokon éltek. Az időskori vándorok harmadik jellegzetes csoportja már külső segítségre szorult és reprezentánsai az időotthonokban laktak. Az intézményi ellátást a vándorok 26 százaléka vette igénybe, illetve kényszerült oda. Walters munkájában nem nehéz észre vennünk Litwak és Longino (1987) hármas

felosztásának hatását. Munkájának vitathatatlan eredménye, hogy az életút szemléletben alkotott elméleti modellt a gyakorlatban is alkalmazni tudta, bizonyítva ezzel annak érvényességét, és megint csak felhívta a figyelmet arra, hogy az időskori migránsokat nem lehet egységes csoportként kezelni.

Eddig a pontig már három kutatás is azt sugallta, hogy a rászorultság okozta időskori migránsok ritkán lépik át az országok határait. Ha nem a kellemes környezeti tényezők, hanem inkább a családi kapcsolatok vezérlik az időskori nemzetközi migrációt, akkor a csoport aránya ritkán szökik az egynegyed fölé. Megjegyezzük, hogy magyarországi kutatásunkban a jól-létet és kellemet keresők részarányát mindössze 6,8 százalékra becsültük az összes bevándorló között. A hasonló amerikai érték 46 százalék volt, amit jóval felülmúlt a Földközi-tenger medencéjében tartózkodó brit nyugdíjasoké (76,9%). A spanyolországi egyik legnépszerűbb célterületre, a Costa del Solra koncentrálva, Rodríguez és munkatársai (1998, 189.) a háromnegyednél is magasabb arányt mutattak ki a jól-létet és kellemet keresők esetén az európai eredetű nyugdíjasok között.

A könyvnek ebben a részében jelentős strukturális és motivációs különbségeket tártunk fel a szárazföldi (Kulcsar et al., 2008) és a tengerparti időskori migrációs folyamatokban. Azt feltételezzük, hogy a magyarországi Balaton partjára, illetve közelébe irányuló öregkori vándorlás egy sajátos átmeneti típust képez a tengerparti és a szárazföldi célterületek között. A sajátos édesvízi motiváció létét erősíti a mexikói Lake Chapala esete is, mely az USA területéről délre tartóknak egyik kedvenc célterülete lett az 1980-as évtizedtől (Truly, 2002). Magyarországnak, mint fogadóterületnek a jellegzetességeit a családdal, a munkával és a visszatéréssel kapcsolatos motivációk dominanciája adja. Ezen felül, mi két sajátos típust is azonosítottunk a kutatásaink során. Egyik a humanitárius krízisekhez kötött volt, a másik pedig a nyugdíj-vadász típus. A hasonló típusok eltérő súlyai, valamint a két utóbbi sajátosság kimutatása is rávilágít Magyarország földrajzi helyzetéből eredő másságra is (Williams–Baláz 1999; Kovács 2000; Nemes Nagy 2000; Kuus 2004). Nevezetesen kelet-közép-európai elhelyezkedésünknel fogva az újszerű, modernnek tekintett jelenségek időbeli

késéssel érik el ezt a nagyrégiót, azonban működésük során, jelentős belső átalakulásokon mennek keresztül. A komplex motivációs rendszert nem csak a makrostruktúrából eredő különbözőségek alakítják (Nell, 2004), hanem az individuális szinten működő aktorok cselekvései is (Ley, 2004).

JEGYZETEK

Előre kell bocsátanunk, hogy ebben a fejezetben alkalmazott indirekt becslési módszer gondolati alapjai a demográfiában kifejlesztett táblamódszerekre épülnek. Ezek közül a legrégebbi és egyben a legszélesebb körben ismert a halandósági tábla (Valkovics, 2001). Az alábbiakban az indirekt becslési módszerünk 5. táblázatban összefoglalt lépéseit matematikailag korrekt módon formalizáltuk, megerősítve annak általános alkalmazhatóságát.

Az X mátrix az időskori nemzetközi migráció típusait (melyből hét van) jelöli.

$$X = \begin{pmatrix} x_{11} & x_{12} & x_{13} & x_{14} \\ x_{21} & \dots & \dots & \dots \\ \dots & & & \dots \\ \dots & & & \dots \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{71} & x_{72} & x_{73} & x_{74} \end{pmatrix}$$

Az F mátrix a motivátorok súlyait adja meg (mindössze négyet alkalmaztunk), melyeket a 2008-ban Magyarországon tartózkodó időskori migránsok számaival szorzunk meg a vizsgált küldő országok szerint.

$$F = \begin{pmatrix} f_1 \\ f_2 \\ f_3 \\ f_4 \end{pmatrix}$$

T mátrix lényegében az 5. tábla összesen oszlopát adja, hiszen az nem más, mint az X és F mátrixok szorzata.

$$T = X \cdot F = \begin{pmatrix} x_{11} & x_{12} & x_{13} & x_{14} \\ x_{21} & \dots & \dots & \dots \\ \dots & & & \dots \\ \dots & & & \dots \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{71} & x_{72} & x_{73} & x_{74} \end{pmatrix} \cdot \begin{pmatrix} f_1 \\ f_2 \\ f_3 \\ f_4 \end{pmatrix} =$$

$$\left(\sum_{i=1}^4 x_{1i} \cdot f_i \quad \sum_{i=1}^4 x_{2i} \cdot f_i \quad \sum_{i=1}^4 x_{3i} \cdot f_i \quad \sum_{i=1}^4 x_{4i} \cdot f_i \quad \sum_{i=1}^4 x_{5i} \cdot f_i \quad \sum_{i=1}^4 x_{6i} \cdot f_i \quad \sum_{i=1}^4 x_{7i} \cdot f_i \right)$$

A végeredménynek számító D oszlop lényegében a végső T érték megosztási arányszámait adja a hét jellegzetes típus szerint.

D =

$$\left(\frac{\sum_{i=1}^4 x_{1i} \cdot f_i}{\sum_{k=1}^7 \sum_{i=1}^4 x_{ki} \cdot f_i} \quad \frac{\sum_{i=1}^4 x_{2i} \cdot f_i}{\sum_{k=1}^7 \sum_{i=1}^4 x_{ki} \cdot f_i} \quad \frac{\sum_{i=1}^4 x_{3i} \cdot f_i}{\sum_{k=1}^7 \sum_{i=1}^4 x_{ki} \cdot f_i} \quad \frac{\sum_{i=1}^4 x_{4i} \cdot f_i}{\sum_{k=1}^7 \sum_{i=1}^4 x_{ki} \cdot f_i} \quad \frac{\sum_{i=1}^4 x_{5i} \cdot f_i}{\sum_{k=1}^7 \sum_{i=1}^4 x_{ki} \cdot f_i} \quad \frac{\sum_{i=1}^4 x_{6i} \cdot f_i}{\sum_{k=1}^7 \sum_{i=1}^4 x_{ki} \cdot f_i} \quad \frac{\sum_{i=1}^4 x_{7i} \cdot f_i}{\sum_{k=1}^7 \sum_{i=1}^4 x_{ki} \cdot f_i} \right)$$

4.6. Magyar nyugdíjasok a nagyvilágban

Az idősök vándorlása a Földet behálózó folyamattá válik ugyan, de méreteiben nem hasonlítható az aktív korú népesség nemzetközi migrációjához vagy az urbanizáció egyes ciklusaihoz kötődő belföldi népességmozgásokhoz (Warnes, 2001). Ez részben azzal magyarázható, hogy Föld országai között nagyon sok olyan található, ahol a nyugdíjas kort is csak kevesen érik meg, a társadalombiztosítási rendszer kevésbé fejlett, illetve teljesen hiányzik. Tehát eleve kisebb a bázis, mint az aktívak vándorlása esetében (Schirmacher, 2007).

A nyugdíjasok áramlását és annak növekedését több makro-folyamat egyidejű zajlásából származó szinergia segíti elő. Ezek a következők: hosszabbélettéség (az egészségesen megélt életevek növekedésével); zsugorodó világ tünetegyüttese (integrálódás, globalizálódás); nyugdíjrendszerek létrejötte és működése; technikai-technológiai fejlődés; tömegturizmus jelensége; az elérhetőség könnyebbé válása (időben, pénzben, virtuálisan); az angol de facto közvetítő világnyelv-

vé válása. Az öregkori vándorlásokat erősíti, hogy a gazdasági integrálódás és általában a globalizálódás következtében a korábbiakhoz képest sokkal kevesebb adminisztratív, kulturális és egyéb akadályt kell leküzdeniük az egyes államok polgárainak, ha aktív vagy inaktív körükben el akarják hagyni az országot. Új jelenségnek tekinthető, bár az általános demográfiai és az európai társadalmi-gazdasági folyamatokat figyelembe véve nem lehet meglepő a migránsok korösszetételének jelentős eltolódása az idősebbek felé. Ezt nyilván elősegítette a nyugdíj után várható életevek számának növekedése, az egészségi állapot általános javulása, a nyelvi akadályok háttérbe szorulása, az angol világnyelvvé válása miatt. A turizmus térhódítása a legkedveltebb befogadó országokban kialakította a lakosok között azt az idegen nyelvtudási szintet, ami lehetővé teszi a mindennapos kommunikációt. Valamint a motorizáció és a tömegközlekedés színvonalának emelkedése, illetve főleg az európai, az amerikai útvonalhálózatok (Erdősi, 2000) egységszerű rendszere is az időskorúak növekvő mobilitását segítette elő.

Az alább tárgyalandó magyar nyugdíjban részesülők nemzetközi vándorlása esetében másról van szó. Nem általában az idősek vándorlását vizsgáljuk meg, hanem csakis a Magyarországról külföldre folyósított nyugdíjszerű ellátásokban részesülőkre összpontosítunk, mivel ők egy sajátos sokaságot képviselnek. Meg kell jegyezni, hogy az ország határain túl magyar nyugdíjat kapók, csak egy szelete a külföldön élő, nyugdíjaskorú magyar emigránsok egészének. Nagy részük az 1956-os exodust követően feltehetően az 1960-as, 1970-es és különösen az 1980-as évtizedben legális (turista) útlevelemel távozók közül kerül ki, akik között már nagy számban voltak középkorúak. Tehát 10–15 év időtartamú aktív magyarországi munkavégzés után kivándorolt személyekről van szó. Alább a 2000. és 2008. közötti nagyságrendjüket, demográfiai összetételüket, földrajzi elhelyezkedésüket vizsgáljuk meg, valamint azt a terhet, melyet a magyar nyugdíjfinanszírozás számára jelentenek.

4.6.1. A magyar nyugdíjasok nemek, kor és átlagnyugdíj szerinti összetétele

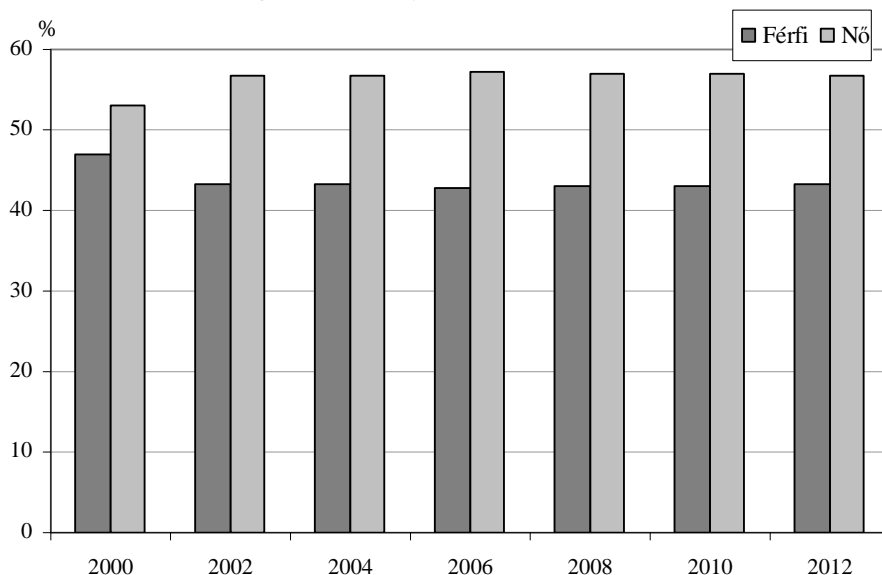
Az Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság adatai szerint, a magyar nyugdíjban részesülők száma a 2002. év kezdetén 14 885 fő volt, ami több mint kétezer fős növekedést jelentett az ezredforduló idején mérthez képest (Marosi–Miltényi, 2002). A hozzávetőlegesen 15 ezer fős tömeg elenyésző hányada az 1953 után Magyarországról kivándorolt több mint 400 ezer külföldön élő emigránsnak (3–4%) (Illés-Hablicsek, 1996; Kovács, 1999; Rédei, 2007). Továbbá 2002-ben igen kicsi részét alkotta a 3,1 millió fő magyarországi nyugdíjasnak (0,5%). A külföldön élő magyar állami nyugdíjasok száma a következő négy évben töretlenül tovább emelkedett és 2008-ban már elérte a 21 541 főt. Az egész vizsgált időszakot figyelembe véve a legintenzívebb változás 2000 és 2002 között történt, amikor 17 százalékos növekedést regisztráltak. 2002 és 2004 között mérséklődött a növekedési ütem (10 százalék), majd 2004 és 2006 között újra nekilendült a folyamat (15 százalék). A záró periódusban, 2006 és 2008 között a növekedési ráta állandóságát figyelhettük meg 15,5 százalékkal.

4.6.1. táblázat: Külföldön élő magyar állami nyugdíjasok nemek szerint, 2000–2012

Év	Összesen	Férfi	%	Nő	%
2000	12 652	5 942	47,0	6 710	53,0
2002	14 855	6 432	43,3	8 423	56,7
2004	16 280	7 048	43,3	9 232	56,7
2006	18 655	7 980	42,8	10 675	57,2
2008	21 541	9 241	43,0	12 300	57,0
2010	25 133	10 803	43,0	14 330	57,0
2012	27 912	12 049	43,2	15 863	56,8

Forrás: Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság.

4.6.1. ábra: A külföldön élő magyar állami nyugdíjasok nemek szerinti megoszlási arányszámai, 2000–2012

Forrás: Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság.

Bár a kivándorlók nemek szerinti összetételében folyamatosan a férfiak voltak többen, mégis a két nem közötti – általánosan megfigyelt – eltérő élettartamokból következően, a külföldön élő magyar állami nyugdíjasok között az idős hölgyek részaránya magasabb volt. A nemi arány 2000-ben 53% volt a nők javára, ami, 2002-re 56,7%-ra ugrott fel, majd két év stagnálás után 2006-ban 57,2% lett. A záró időszakban a stagnálás folytatódott és 2008-ban 57,0 százalék lett. A nyolc évvel korábbi állapothoz képest, ez 4,0 százalékpontos növekedést jelentett. Meg kell említenünk, hogy hasonló megoszlást regisztráltak az összes magyar nyugdíjas nemek szerinti összetételében is. A nők aránya 2002 után néhány tizeddel 60 százalék fölé került Magyarországon és azóta is folyamatosan növekszik. Tehát a női többlet még jelentősebb a Magyarországon maradt nyugdíjasoknál, a külföldön élőkhez viszonyítva. Igaz a külföldön élő nők dinamikusabb aránynövekedésének folytatódása esetén a különbség egyre csökkenni fog. Azonban még így is tetten érhető a kivándorlók fiatalosabb korösszetételének az évtizedekkel későbbi nemi összetételre gyakorolt hatása

A külföldi állampolgárság megszerzésének vagy meg nem szerzésének nincs jelentősége a témánk szempontjából, hiszen állampolgárságtól független a magyar nyugdíj odaítélése. Vélhetően csekély szerepe lehet annak a tényezőnek, hogy a hajdani magyarországi munkavállalást, az alacsonyabb iskolai végzettségüknél fogva a nők fiatalabb életkorokban kezdhették meg mint a férfiak, következésképpen hosszabb szolgálati idő megszerzésére nyílt módjuk. Ennél jelentősebb tényező lehetett a családegyesítés jelensége, mely folyamán a korábban kivándorolt vőlegényt (férjet), a társa, a fészekrakást követően egy későbbi időpontban követte. Végezetül nem feledkezhetünk el a kivándorlási előzmények nélküli külföldi házasságkötések szerepéről sem. A legjelentősebb tényezőt azonban már felvázolta Marosi és Miltényi (2002) úttörő jellegű tanulmánya. Eszerint a külföldön élő magyar nyugdíjat kapó nők magasabb aránya nyilvánvalóan összefügg a nők hosszabb élettartamával. Az összefüggés a kibocsátó országra és a fogadó államokra egyaránt igaz.¹⁶ A férfiaknál a kivándorlás gyakran fiatal korban történt, a húszas életévek elején (az 1956-os kivándorlók kétharmada férfi volt és az összes kivándorló több mint a fele 25 éven aluli), ami következtében esélyük sem volt a tíz év magyarországi szolgálati idő megszerzésére. Vélelmezhető az is, hogy a fogadó országokban alacsonyabb női munkabérek, a bevándorlókat sújtó magasabb munkanélküliség, a háztartásbeli családi állásban leélt hosszabb életévek következtében jóval alacsonyabb a kinti nyugdíjuk a fogadó ország átlagához képest. Emiatt a nők inkább rászorultak arra, hogy a magyar nyugdíjat is megigényeljék. A rászorultságukra egy további érv, hogy a nem saját jogú (hozzátartozói) ellátásokat is inkább ők veszik igénybe. Ellenpótlusként szórványosan az is előfordulhatott, hogy a sikeres és nagy jövedelemmel járó kinti életpályát befutó férfiak jogosultságuk ellenére sem kértek magyar nyugdíjat.

2002-ben a magyarországi nyugdíjasok 25 százaléka 1945-ben és azután született, míg a nem magyarországiaknál ez az arány 4 százalék, tehát kevesebb, mint az összes magyarországi arány hatoda. Ez a

¹⁶ További kutatást igényelne, hogy mekkora is valójában az emigránsok nemek szerinti élettartam-különbsége. Alapkutatási probléma lehetne, hogy ebből mekkora rész származik a kibocsátó országban élés következtében és mennyi írható a fogadó ország(ok), ill. más tényezők számlájára.

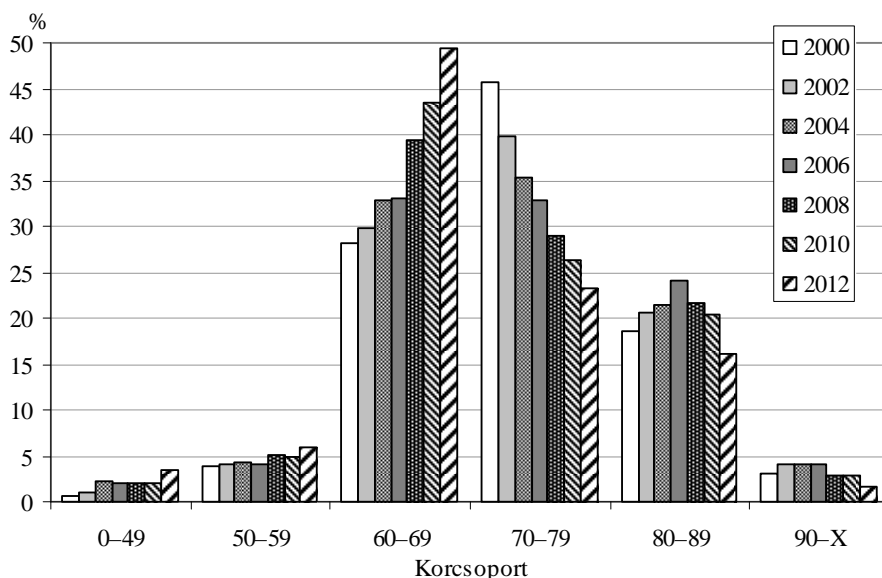
megoszlás már sejteti, hogy a külföldi magyar nyugdíjasok korösszetétele lényegesen idősebb a hazaiakénál. A jelenség érvényességét támasztja alá, hogy az 1914-ben és előtte született külföldi magyar nyugdíjasok aránya két és félszerese a magyarországiakénak (6,7%, ill. 2,7%). Hasonló viszont, hogy mind a hazai mind a külföldi magyar nyugdíjasoknál is az 1915–1944 között születettek kohorsza dominál. A magyarországiaknál ez 72%-os arányt jelent, a külföldiekénél pedig 89%-ot. Az öt éves születési évjáratok szerinti megoszlásokban azonban jelentősek a különbségek. A legfiatalabb 1940–1944-es születési kohorszban még a magyarországiak aránya magasabb (15,9%, ill. 9,4%). A megelőző két öt éves születési évjáratban az arányok kísértetiesen hasonlóak (16,1%, 15%, ill. 16,1%, 16,4%). Az 1929 és azt megelőzően születettek között a megoszlási arányszámok tekintetében már jóval magasabb értékekkel bírnak a külföldi magyar nyugdíjasok (1925–1929 között születetteknél 21,2%, ill. 12,7%; 1920–1924 között születetteknél 18,8%, ill. 9,3%; 1915–1919 között születetteknél 7,5%, ill. 3,4%). A fentebb bemutatott 2002. évi állapotokat tükröző korszpecifikus arányszámok egyértelműen igazolják, hogy a külföldi magyar nyugdíjasok korösszetétele lényegesen idősebb, mint a magyarországiaké. Másképpen fogalmazva, a magyarországi nyugdíjasok korstruktúrája jóval fiatalabb, mint a külföldre folyósított nyugdíjat élvezőké. Folytassuk ezek után a külföldön élő magyar nyugdíjasok korösszetételének közvetlen vizsgálatát, hiszen annak módosulásait elemezve következtethetünk a változás irányára, nevezetesen hogy a magyarországi folyamatokkal összevetve konvergencia vagy divergencia érvényesült.

4.6.2. táblázat: A külföldön élő magyar állami nyugdíjasok száma és megoszlása korcsoportok szerint, 2000–2012

Korcsoport	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012
0–49	85	275	372	384	430	1 759	2 656
50–59	488	615	687	752	1 109	6 620	6 506
60–69	3 559	4 412	5 352	6 163	8 464	10 935	13 808
70–79	5 791	5 894	5 742	6 120	6 221	6 620	6 506
80–89	2 352	3 067	3 480	4 482	4 685	5 124	4 492
90–X	377	592	647	751	632	695	450
Összesen	12 652	14 855	16 280	18 655	21 541	25 133	27 912
	%						
0–49	0,7	1,9	2,3	2,1	2,0	7,0	9,5
50–59	3,9	4,1	4,2	4,0	5,1	26,3	23,3
60–69	28,1	29,7	32,9	33,0	39,3	43,5	49,5
70–79	45,8	39,7	35,3	32,8	28,9	20,4	16,1
80–89	18,6	20,6	21,4	24,0	21,7	2,8	1,6
90–X	3,0	4,0	4,0	4,0	2,9	2,8	1,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság.

4.6.2. ábra: A külföldön élő magyar állami nyugdíjasok korcsoportok szerinti megoszlási arányszámai, 2000–2012

Forrás: Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság.

Az öregkorúaknak nem számító 60 évnél fiatalabbak részaránya 4,6%-ról 7,1%-ra növekedett a vizsgált időszak alatt. Igazán figyelemreméltó

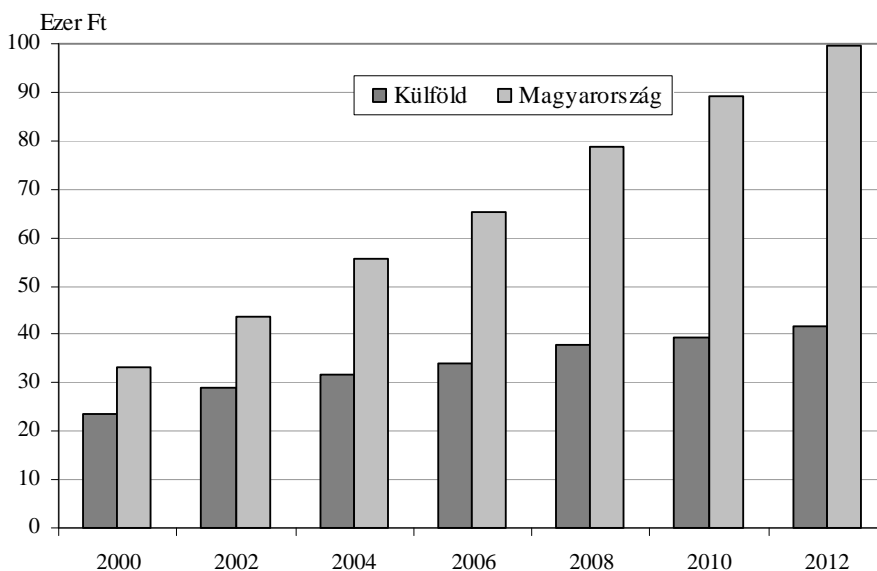
jelenség, hogy az 2,5 százalékpontos növekedést a 49 évesek és fiatalabbak, valamint az 50–59 évesek szinte azonos mértékben okozták. Tehát a korhatár előtti nyugdíjazás jelensége nem csak Magyarországon virágzik (Monostori, 2007), hanem külföldön is terjed a magyar állami nyugdíjasok körében. Igen érdekes változás továbbá, hogy a viszonylag legfiatalabb öregkorú korcsoport, a 60–69 évesek részaránya is növekedett 28,1%-ról 39,3%-ra. Ez arra utal, hogy a külföldön nyugdíjas korukat éppen elért egykori emigránsok nem tértek vissza Magyarországra, hanem egyre növekvő arányban, külföldön igényelték meg magyar állami nyugdíjukat. 2000-ben az összes külföldön élő magyar állami nyugdíjas közel felerészben (45,8%) 70–79 éves volt, tehát 1920 és 1929 között született. A korcsoport dominanciáját nagy valószínűséggel az 1956-os forradalmat követő exodus azon kivándorlói okozhatták, akik már akkor rendelkeztek tíz év vagy annál hosszabb szolgálati idővel. Az utánpótlás hiánya, a magasabb korcsoportba kerülés, a hazatelepülés és nem utolsósorban a halandóság következtében részarányuk fokozatosan erodálódott és 2008-ban egyharmadhoz és egynegyedhez egyaránt közeli aránnyal (28,9%) már csak a második legnépesebb korcsoportot alkották. Figyelemre méltó a 80–89 évesek 5,4 százalékpontos növekedése is, ami eredményeképpen 2006-ban már a külföldön élő összes magyar állami nyugdíjas közel egynegyedét tették ki (24%), de 2008-ra a tízéves korcsoport részaránya 21,7 százalékra esett vissza. Nyilvánvalóan 1956-osok is beleidősödtek ebbe a korosztályba, azonban nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy a nemzetközi migráció szelekciós hatása is szerepet játszott abban, hogy az emigránsok ilyen nagymértékben érhatték el nyolcvanas éveiket. Az utóbb említett második tényező kiegészülve a külföldön eltöltött évtizedekkel okozhatta azt, hogy a 90 évesek és idősebbek részaránya 2000 és 2002 között 3%-ról 4%-ra emelkedett, majd a mennyiségi növekedés ellenére ezen a szinten stabilizálódott 2006-ig. 2008-ra azonban ennek a korcsoportnak a súlya is megfogyatkozott és 2,9 százalékra csökkent le.

4.6.3. táblázat: Az átlagos havi magyar állami nyugdíj összege külföldön és Magyarországon (Ft), 2000–2006

	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012
Külföld (1)	23 726	28 822	31 681	34 121	37 684	39 305	41 588
Magyarország (2)	33 212	43 603	55 432	65 306	78 916	89 065	99 717
Arány (1/2)	0,71	0,66	0,57	0,52	0,48	0,44	0,42

Forrás: Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság.

4.6.3. ábra: A külföldre utalt magyar állami nyugdíjak átlagos havi összege (Ft), 2000–2008

Forrás: Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság.

A külföldre folyósított magyar állami nyugdíjak átlagos összegei minden egyes vizsgált időpontban alacsonyabbak voltak a Magyarországon kifizetettekénél. A változás iránya is meglehetősen egyértelmű, hiszen a divergencia fokozódásával a nominálértékben növekvő átlagos külföldre utalt nyugdíj havi összege egyre inkább elmaradt a magyarországitól, és 2008-ban annak durván már csak a felét tette ki. Ennek kialakulásában nyilvánvalóan a jelentősen rövidebb átlagos szolgálati idő, az egyre régebben megszerzett magyarországi munkával töltött évek és a nyugdíjszámítás módozatában beállott változások kölcsönhatása játszhatott szerepet. Ezek az összefüggések is egyértelműen illusztrálják, hogy a külföldön magyar állami nyugdíjat kapók

vélhetően igen kis mértékben tartozhatnak a „jól-létet és kellemet kereső nyugdíjasok” táborába. Nagy valószínűséggel inkább a helyben megőregedés mechanizmusa dominálhatott a csoport kialakulásában.

4.6.2. A nyugdíjasok térbeli eloszlása

A magyar nyugdíjasban részesülők földrajzi megoszlása első megközelítésben rendkívül változatos képet mutat. A hátsó fedélen található Föld térkép alapján megállapítható, hogy nincs olyan tömegesen lakott kontinense a bolygónknak, ahol egyáltalán nem élnének magyar nyugdíjasok. Csak Ázsia és Fekete-Afrika nem tartozott a magyar emigránsok célterületei közé, ahol rendkívül alacsony számú magyar nyugdíjat kapó telepedett le (vagy tért vissza eredetországába). Ugyanakkor az is igaz, hogy bizonyos kontinenseken és országokban a szomszédos területekhez képest jelentősebb számban tartózkodnak. A térképre rátekintve nem nehéz levonni azt a következtetést, hogy a vándorlók tömegeit hagyományosan fogadó országokban (Rédei, 2007) találhatóak meg nagy számban a magyar nyugdíjasok. Vagyis Észak-Amerikán belül Kanadában és az Egyesült Államokban egyaránt, Dél-Amerikában Brazíliában és Argentínában, Afrikában a Dél-Afrikai Köztársaságban, a Közel-Keleten főleg Izraelben és végül Ausztráliában az Ausztrál Államszövetségben és Új-Zélandon található jelentős mennyiségben magyar nyugdíjasok. Az összes magyar nyugdíjat élvező több mint 40 százaléka Észak-Amerika két országában az Egyesült Államokban (22,3%) és Kanadában (19,1%), egyharmada az EU-15 tagállamaiban (33,4%) élt 2002 elején. Az Európai Unión belül Németországban (11,9%), Svédországban (6,3%), Ausztriában (5,0%), Görögországban (3,2%), és az Egyesült Királyságban (2,6%) telepedtek le. Franciaország, Belgium és Hollandia értékei 1–2% között mozogtak. Az Unión kívüli, de az Európai Gazdasági Térséghez tartozó Svájcban 5,5 százalék volt az arány, és ami meglepő a szomszédos Szlovákiában 6,6 százaléka élt a magyar nyugdíjasoknak 2002-ben (lásd az első fedélen található Európa térképet). Az első benyomásunk az volt a relatíve magas szlovákiai értékről, hogy egyszerűen adathibáról van szó. Ezt a hipotézist támasztotta alá az a tény, hogy a szomszédos országokban túlnyomó-

részt a kárpótlásból (kártalanításokból) származó járadékok domináltak és ténylegesen nagyon kevés nyugdíjszerű ellátás irányult ezekben az utódállamokba. Miért lenne kivétel Szlovákia? A 2000. évi érték is ezt a hipotézist támasztotta alá. Az ezredfordulón mindössze hat főnek folyósítottak oda nyugdíjat. Két év alatt hogyan növekedhetett a 6 főből az eredeti érték több mint 150-szerese? (Újabb négy év elteltével nem tapasztaltunk további jelentős emelkedést. 2006. január elsején 1 036 főnek folyósítottak magyar állami nyugdíjat Szlovákiába. 2008-ra annyiban változott a helyzet, hogy a stagnáló tendencia enyhén növekvőbe csapott át és 2008 elején már 1 178 főnek utaltak magyar nyugdíjat.) Legnagyobb meglepetésünkre az Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóságon végzett adatellenőrzés megerősítette ezt a nagyságrendet. Tehát el kellett fogadni a 979 fő valóságértékét. Felmerült az is, hogy valamiféle jogi kiskaput sikerült felfedezni a felvidéki atyafiaknak és azt tömegesen ki is használták. Hosszas kutatás után sem sikerült azonban ez irányú megerősítést találnunk. Harmadik feltételezésünk az volt, hogy esetleg valamikori csehszlovák vendégmunkásokról és/vagy azok magyar feleségeiről lehet esetleg szó. Ezt a feltételezést azonban gyorsan elvetettük, hiszen a szocialista korszakban inkább magyarok dolgoztak Csehszlovákiában, akik közül néhányan ott is maradhattak. Ha a baráti országok közötti munkaerő-csereegyezmények égése alatt voltak is hazánkban vendégmunkások, azok miért kerültek volna kapcsolatba magyar társadalombiztosítással. Nem valószínű, hogy az államközi szerződések keretében nálunk dolgozókra is kiterjesztették volna a magyar nyugdíjjogosultságot. A rendszerváltozást követően egyre nagyobb számban Magyarországon foglalkoztatott többségében napi ingázók közül is igen kevesen tölthették le a minimum 10 év szolgálat időt. Tehát máshol kellett keresnünk a magyarázatot. Fel is leltünk egy hihetőnek látszó megoldást, méghozzá a második világháborút követő nagyarányú népességmozgások utóhatásai között. Nevezetesen, hipotézisünk a csehszlovák–magyar lakosságcsere-re vonatkozik, amikor mindkét irányban emberek tízezrei hagyták el szülőföldjüket baráti és rokon kapcsolataik egy részével együtt. Szakirodalmi becslések szerint, több mint 70 ezer szlovák távozott el Magyarországról (Vadkert, 1999, 166.). Ennél a nagyságrendnél már nem

lehetetlen az a feltételezés, miszerint minden századik távozóból egy a legkülönbélebb okok miatt megszerezhetette Magyarországon a nyugdíjfolyósításhoz szükséges tíz év szolgálati időt. Az is elképzelhető még, hogy a jelentős kétirányú fluktuáció következtében, az ötvenes évektől a kilencvenes évekig, az etnikai alapú házasságkötések is szerepet játszhattak az első látásra hihetetlenül magasnak tűnő szlovákiai magyar nyugdíjasok genezisében.

A másik méreteinél fogva különlegesnek tetsző és ezért magyarázatra szoruló náció európai viszonylatban a görögöké. Ez esetben már egyértelműen egy történelmi eseményben kell keresnünk a rejtély megoldásának kulcsát. A negyvenes évek végének görög polgárháborúja után hozzávetőlegesen háromezer, túlnyomórészt az északi területekről (a történelmi Macedóniából) származó görög menekültet fogadtak be Magyarországra. Utódaik közül legalább 474-en (3,2%) Görögországba tértek haza és vélhetően 182-en (1,2%) a függetlenné vált Macedóniába vándoroltak 2002. január elsejéig. (Ez utóbbi csoportnak a Jugoszlávia széthullása utáni Macedóniában [FYRM] még a nyomát sem lehetett megtalálni 2000-ben.) Utánpótlás hiányában 2008-ig Macedóniában (FYRM) folyamatosan csökkent a magyar nyugdíjat kapók részaránya. Görögországban a számuk 2006-ig csökkent, majd 2006-2008 között stagnálásba ment át. Ez a folyamat valószínűleg folytatódni fog, hacsak meg nem indul a görögországi turista élményekkel felvértezett tehetős magyar nyugdíjasok délre áramlása.

Izrael 3 százalékos részaránya 2002-ben nem szorul különösebb magyarázatra, mint ahogy a hagyományosan bevándorlókat fogadó kontinens, vagyis Ausztrália 4,7 százaléka sem. A további tengerentúli célterületek közül a Dél-Afrikai Köztársaság, valamint Brazília, Argentína és Venezuela méltó az említésre. Igen érdekes, hogy ezen közepes befogadó államok közül a Dél-Afrikai Köztársaságban, Brazíliában és Új-Zélandon stagnálás, Argentínában és Venezuelában pedig mennyiségi csökkenés következett be a vizsgált időszakban. Különösen az Izraelben élő magyar nyugdíjasok száma esett jelentős mértékben. A 2000. évi 457 főről 2008-ra, 307 főre esett vissza. Ezzel ellentétben a három Európán kívüli nagybefogadó állam mindegyikében enyhe mennyiségi növekedés történt 2000 és 2002 között. Ettől kezdve 2008-

ig azonban csak az Ausztrál Államszövetségben folytatódott a magyar állami nyugdíjat élvezők számának növekedése. 2008-ban már 799 fő kapott ott magyar állami nyugdíjat. Kanadában a fluktuációkkal tarkított stagnáló trend a jellemző, az ausztrál mennyiségek három-négyszeresével. A 2002-ig a világviszonylatban legnagyobb volument felmutató Amerikai Egyesült Államokban mérsékelt dinamikájú csökkenés kezdődött meg, majd 3000 fő felett stagnálásba ment át 2004-2008 között.

2000 és 2008 között radikális átalakulás következett be a magyar nyugdíjat kapók területi megoszlásában. Németországban közel négyszeresére növekedett számuk 2006-ra (5 042 fő), és ezzel rögtön a legnagyobb fogadó országgá vált, maga mögé utasítva az Egyesült Államokat és Kanadát. 2008-ra tovább növekedett a Németországban magyar nyugdíjat kapók száma. A 6 697 fő az összes külföldön magyar nyugdíjat kapó 31 százalékét tette ki. A vizsgált időszak egészében mért mennyiségi növekedés több mint fele tehát a Németországban élők produkálták. 2008-ban az Amerikai Egyesült Államok részaránya 14%-ra, Kanadáé pedig 13%-ra esett vissza. A második legjelentősebb átalakulás Ausztria térnyerése volt. 2000-ben még csak a külföldön magyar nyugdíjat kapók 5,5%-a élt ott kevesebben, mint Svédországban és Svájcban. Azonban 2008-ra, megszakítatlan növekedés mellett már az összes külföldön élő nyugdíjas 8,5%-a tartózkodott ott, az abszolút számuk pedig két és félszeresére nőtt.

Svédország és Svájc hagyományos fogadó országnak számított a második világháborút követően a magyar emigránsok célterületei között. 2002-ig a két ország a második és a negyedik hely között szerepelt az európai mennyiségi sorban, azonban Ausztria és Szlovákia felfutása letaszította őket a képzeletbeli dobogóról. Bár 2000 és 2008 között folyamatos mennyiségi növekedés volt megfigyelhető mind a két országnál, részarányukat még sem tudták növelni. 2008-ban Svédországban a magyar nyugdíjat kapók 6,3 százaléka, Svájcban pedig 4,4 százaléka élt. A két ország meglehetősen erős vonzereje jelentős kivándorlási hullámot indukált a 2000-es évtized második felében (Gellérné Lukács, 2011). Nagy kérdés, hogy hozzávetőlegesen húsz-harminc év múlva lesz-e annyi magyarországi szolgálati ideje az ott

letelepedőknek, hogy magyar nyugdíjat kaphassanak? Esetleg a cirkulációval járó transznacionális életforma jellemzi majd őket az ottani zord klíma miatt (Illés–Kincses, 2012)? Az Egyesült Királyságban, Franciaországban, Belgiumban és Hollandiában éltek még számottevő mennyiségben magyar nyugdíjasok 2008-ban.

Az EU-15 tagállamaiban, 2000-ben a magyar nyugdíjasok kicsit több mint egyharmada élt (34,9%-ot jelentett a 4 412 fő). Elsősorban a dinamikus német növekedés miatt a részarányuk 2006-ban már megközelítette az összes magyar nyugdíjas felét (48,7% 9 083 fővel). 2008-ra tovább növekedett az EU-15 ország csoport súlya, mind mennyiségi értelemben 11 603 fővel, mind részesedését tekintve 54 százalékkal. Ha a további kettő bővítési körön átesett Európai Uniót vizsgáljuk, akkor az integráció még nagyobb mértékű dominanciája bontakozik ki, elsősorban Szlovákia hozzáadódása következtében (60,8%). (A 2007-től tagállammá vált Romániában és Bulgáriában mindössze 99 fő magyar nyugdíjas élt egy évvel később, 2008-ban.)

Magyarország ez idáig részletesen ki nem értékelt szomszédai közül, a szinte hihetetlenül alacsony értékekkel rendelkező Romániát és Ukrajnát kell megemlítenünk. A milliós nagyságrendű magyar nemzetiséggel bíró Romániában mindössze 10 fő magyar nyugdíjas élt 2006-ban. Igaz számuk duplázódott 2008-ra, de az alacsony bázisérték miatt így is csak 23 főt tett ki. A százezres nagyságrendű magyar kisebbséggel rendelkező Ukrajnában (Kincses, 2011) 4 fő magyar állami nyugdíjas tartózkodott életvitelszerűen 2006-ban. Ez 3 főre csökkent 2008-ra. Ahelyett, hogy a magyarázó tényezők részletes feltárásába fognánk, inkább csak visszautalunk a dolgozatunk korábbi fejezetében kifejtett területi alapon kötött szociálpolitikai egyezmények következményeire, hiszen az alacsony értékek magyarázata ott nagyrészt megtalálható. Gondolunk itt a nyugdíjasok Magyarországra történő beáramlásának egy jellegzetes szeletére, nevezetesen a nyugdíj-vadász típusként megkülönböztetett időskorúak bevándorlóira. Ha rápillantunk a 2006-ban Oroszországban élő 3 fő nyugdíjasra, mely 2008-ra szintén lecsökkent 1 főre, akkor megtaláltuk a Magyarországra érkező nyugdíjas korúak harmadik dinamikusan növekvő küldő országát is, ahol viszont Romániához és Ukrajnához hasonlóan alig él magyar nyugdíjas. Az sem

valószínű, hogy a Szlovéniában, továbbá Horvátországban tartózkodó magyar nyugdíjasok egésze a „jól-létet és kellemet keresők” táborába tartozna. Egy részük, valószínűleg a korábbi politikai és gazdasági elit közül, tartozhat a „jól-létet és kellemet keresők” közé, hiszen a médiában elvétve hallani róluk. Sem a nagyságrend, sem a dinamika nem utal azonban jelentős növekedésükre. Szerbiában viszont igen nagy szükség lehet a kisösszegű magyar nyugdíjakra is, mert 2000-hez képest 2008-ra majdnem megduplázódott a számuk. Igaz, az ottani jelentős diaszpórához képest (Kincses, 2012) 2008-ban mindössze 118 főnek utaltak ki magyar nyugdíjat. Az alacsony mennyiség magyarázatai között jelentős súlya van a jugoszláv polgárháború és etnikai konfliktusok miatt áttelepült jelentős számú időskorúnak, továbbá hogy a szocialista érában Jugoszlávia elszigetelt volt Magyarországtól és a jugoszláv vendégmunkások nyugaton dolgoztak, valamint annak a tényezőnek is, hogy Jugoszlávia utódállamaival mind a mai napig modern, kölcsönös teherviselésen nyugvó nyugdíjgyezményeink vannak.

A fogadó országok arányaira tekintve általános következtetésként az kristályosodik ki, hogy a XX. század első felének emigránsai körében a közeli Európa közel sem játszott domináns szerepet. Észak-Amerikának önmagában és a többi tengerentúli hagyományos vándorlási célállamnak együttvéve nagyobb vonzereje volt a magyar emigránsokra, mint az öreg kontinensnek – világlott ki a 2000-es adatokból. Ha pedig azt feltételezzük, hogy a nyugdíjasoknál mért, fentebb vázolt arányok érvényesek a magyar kivándorlók egészére is, akkor az ezredforduló környékén a világon összesen 100–120 ezerre taksálható magyarok számát (Tóth, 2002) magasabbra kell tennünk, hiszen körülbelül 70–75 ezer magyar állampolgár élt 2000-ben az Európai Unióban. Ha feltesszük azt, hogy ez a mennyiség az összes Magyarországról kivándorló egyharmada, akkor az elsőgenerációs magyar emigránsok összlétszáma a Földön 210–225 ezer fő közé tehető a 2000. évi magyar nyugdíjasok területi megoszlását alapul véve. A XX. század második felének emigránsait viszont már ugyanakkora mértékben vonzotta a vén Európa, mint az Újvilág. Ha viszont a 2005 utáni nemzetközi vándormozgalmi adatokból indulunk ki, mely szerint 85–90 ezer fő ma-

gyar bevándorló él az EU-15 tagállamaiban, és a magyar nyugdíjasok közel fele az EU régi tagállamaiban kapja nyugdíját, akkor egyszerű aránybecslést alkalmazva a Földön az elsőgenerációs magyar bevándorlók száma 170–180 ezer fő között lehetett az új évezred első évtizedének közepén, ami megint csak magasabb az ezredforduló idején becsülnél.

5. Magyar hallgatók elképzelései saját sikeres öregedésükről

5.1. Bevezetés

Az öregségről mint állapotról és öregedéssel mint folyamatról való gondolkodást alapjaiban kell felülvizsgálni a fejlett országokhoz hasonlóan Magyarországon is. Az egy évszázaddal ezelőtti életviszonyokhoz képest igen nagy változásnak lehetünk szemtanúi, hiszen manapság egy 60 év feletti magyar állampolgár a szó hétköznapi értelmében még nem öreg. A 70 évnél idősebbek sem olyan öregek, akikről kizárólag mint magatehetetlen „eltartottakról” kellene beszélni és gondolkodni. A mai idősebb generációk tovább élnek és sok szempontból egészségesebbek, mint felmenőik nemzedékei. E megállapítást bizonyítják az egészségesen megélt élettartamok egyre növekedő mutatói a nagyvilágban és hazánkban egyaránt (Faragó, 2008). Az idős ember, aki érzi és megéli, hogy tud tenni önmagáért és másokért, aki aktívabb életet élhet a munkaerőpiacokon, a társadalmi életben, a magánéletben (például az unokák nevelésében), aki egészségesebb, tovább él, az a társadalom számára is hasznosan járul hozzá az általános jóléthez.

Aki ma megéli a nyugdíjba vonulást – annak igen jó életésélyei vannak arra, hogy európai léptékkal mérve is tisztességes élettartamot éljen meg. Az egyén és a közösség elsődleges feladata az egészségkockázatok csökkentése, az egészséges életévek meghosszabbítása (Róbert, 2010). Életmódot alakítani, nevezetesen rendszeres testmozgást folytatni és egészséges táplálkozási szokásokat kialakítani és mindennappossá tenni, leginkább a gyermekek, és fiatalok körében lehet. Ha csupán az idősebb generációkat megcélzó programokon keresztül próbálják végrehajtani a kockázatok enyhítését (Chow–Bai, 2011), az már késő. Az egészséges életmód és az egészségtudatos életforma rutinjait és technikáit a fiatalabb korosztályoknak kell elsajátítani és életük részévé tenni.

Az élettartam állandó emelkedése nem tekinthető problémának, hanem örömteli, üdvözlendő, sőt támogatandó folyamatként kell érté-

kelni (Józan, 2008). A flexibilis időgazdálkodású nyugdíjasként megélendő közel negyedszázados életszakasz olyan kihívást jelent a fejlett országokban, mely tömegméretekben eddig nem fordult elő az emberiség története során. Következésképpen az idősödés megélésének módozatairól, kevés releváns elképzelés vagy követhető gyakorlat lelhető fel a történeti forrásokban. Az öregedés globálissá váló folyamatára a legkülönbözőbb területi és társadalmi szférákban szükséges adekvát válaszokat adni. Ezek közül csak egy az alapvetően pszichológiai indíttatású sikeres öregedés koncepciója.

5.2. Sikeres öregedés – aktív öregedés

Első látásra furcsának, sőt paradoxonnak tűnik a sikeres öregedés szókapcsolat. Hogyan lehet sikeres az elmúlás felé vezető utolsó életszakasz? Valami újfajta téveszme felbukkanásáról lehet szó? Az első kérdésre adandó válaszunk a következő: az ember az élete első pillanatától fogva az elmúlás felé halad, tehát a halál felé vezet minden egyes leélt életszakasz. Továbbá az időskor is egyre több fázisra bomlik szét. A második kérdésre adandó válaszunk egyértelműen tagadó. A sikeres öregedésnek, mint a figyelemre méltó gondolatok többségének ókori gyökerei vannak. Terjedelmi okokból eltekintünk a történeti előzmények részletes bemutatásától, e helyen mindössze a sztoikus bölcssekre utalunk (Róbert, 2010).

A koncepció aktualitását az adja meg, hogy az öregedés általános folyamattá vált a Földön (Iván, 2002) és a siker újabb és újabb dimenzióira lel az ember. Igen érdekes, hogy bolygónk gazdagabb országaiiban mennyire eltérő hangsúlyokkal tárgyalják ugyanazt a jelenséget, továbbá a fogalomhasználat is gyökeresen eltér egymástól (Halmos 2002). A sikeres öregedés koncepciója amerikai eredetű, és az individuum előtérbe helyezése miatt ott virágzik igazán (Baltes–Baltes, 1990; Gingold, 1999; Kendig, 2004; Litwin, 2005). Az aktív öregedés koncepciója Európában és egyes nemzetközi szervezetekben elfogadottabb. Az aktív öregedési koncepció a mikroszintű megközelítés helyett a makroszintre fókuszál, tehát nem elsősorban egyéni, hanem társadalmi méretekben és léptékben próbál operálni (WHO, 2002; Avramov–

Maskova, 2003). E helyen nincs mód a két konstrukció elemeit részletesen kifejteni és összevetni. Csak néhány gondolattörredékkel illusztráljuk a jellegzetességeket.

A sikeres öregedés teoretikusai szerint az öregedés nem fogható fel a szaporodó veszteségekkel (betegség, fogyatékoság) szembeni *küzdelemként*. Az elképzeléstől meglehetősen távol áll a megváltoztathatatlanba való *belenyugvás* attitűdje is. Az öregedést sokkal inkább a szükségyszerűen bekövetkező változásokhoz való *alkalmazkodásként*, más szavakkal, a szaporodó veszteségekkel való *együttélésként* fogják fel. Az aktív öregedés képviselői a nagy ellátó rendszerekre, nevezetesen a nyugdíjbiztosításra, az egészségbiztosításra és egyéb szociális rendszerekre gyakorolt hatások előtérbe helyezése miatt, elsősorban a populáció aktivitási szintjének fenntartására, esetleg növelésére fektetik a hangsúlyt. Az adott népesség versenyképessége, jóléte és szociális biztonsága megőrzését tekintik fő céljuknak. Magyarországon nem a földrajzi elhelyezkedése miatt vált ismertebb megközelítéssé az aktív öregedés európai koncepciója, hanem azért, mert a rendszerváltást követően kezdődött el a mai napig tartó élénk vitákkal kísért társadalombiztosítási reformsorozat (Simonovits, 2008; Prskawetz, 2005). A sikeres öregedés koncepciója csak a tudományos berkekben váltott ki érdeklődést (Baltes et al., 2000; Cziegler, 2000; Kinsella–Phillips, 2005). Érdekes módon ez idáig a téma nem lett divatos a magyar médiában sem, bár a 2010-es években elmozdulás érzékelhető e téren.

5.2.1. *Fiatalok és a sikeres öregedés*

Időskorúakat megkérdezni saját sikeres öregedésük megtervezéséről elkésett és eleve kudarcra ítélt kutatás lenne, hiszen a sikeres öregkor egyik alapvetése az arra való felkészülés (Ádám, 2002; Tate et al., 2003; Semsei, 2004). Nagy valószínűséggel az utólagos öngigazolásokat nem tudnánk leválasztani a megvalósult tervekről. Kudarcokról pedig senki sem szeret beszámolni. A fiatalokhoz képest, a középkorúakat már egyre aktuálisabb és hűsbavágóbb kérdésként érdekli saját öregkoruk. Nagy valószínűséggel feltételezhetjük, hogy értékes információkhoz jutottunk volna a középkorúak körében végzett kutatással. Azonban a pénzügyi források szűkössége miatt, sajnos ki kellett hagyni ezt az

életkori csoportot a vizsgálatunkból. Így kutatási célcsoportként maradtak azok a diákok, akiket felsőfokú tanulmányaik keretében tananyagyszerű csomagba burkoltan ismerkedtek meg a sikeres öregedés koncepciójával. A diák státusúak jelenleg már negyedszázadnyi tanúlással készülnek fel „aktív életünkre”. Ugyanakkor ezek a pallérozott elmék miért esnének bele folyamatos felkészülés nélkül a saját időskorukba? Alapfeltevésünk az volt, hogy a sikeres öregedés egyfajta tanulási folyamat részeként (végeredményeként) is felfogható, amire, mint egy számonkérésre, fel kell készülni. A felkészülést pedig az aktuális ismeretek elsajátításával kezdődik.

5.3. A kutatás helyszínei, módszerei és kontextusa

Két felsőfokú tanintézményben, nevezetesen az ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolai Karon és a Kodolányi János Főiskolán végeztük a kutatást a 2006/2007-es tanévtől kezdve, majd 2011/2012-es tanévtől fogva az adatgyűjtést kiterjesztettük az ELTE Természettudományi Karára is. Az első intézményben az elsőéves, levelező szociális munkás hallgatók voltak a válaszadók. A másik intézményben másodéves nappali tagozatos idegenforgalmi szakmenedzser hallgatók fejtették ki a véleményüket. Mindkét csoportban, a félév eleji órák egyikén, amikor az öregedés jelenségét tárgyaltuk a „Demográfia” című kurzus, illetve az „Idegenforgalmi földrajz II.” tantárgy keretében, 45 perces előadást hallgathattak a sikeres öregedés koncepciójának amerikai eredetű gyökereiről, az egymással konfrontáló nézetekről és praxisokról. A szemeszter vége felé haladva történt a szigorúan saját vélemények írásba foglalása, esszé formájában. Az eredeti kérdés így hangzott: „Hogyan képzeli el a saját sikeres öregkorát?” Az írásművek – előzetes reményeinket beváltva – nagyrészt nem az előadás anyagán, az általuk hallgatott szakmaspecifikus ismereteken, hanem a formálódó saját véleményen alapultak.

Módszertani szempontból – az eredményeink helyes értelmezése végett – meg kell jegyeznünk, hogy a vizsgaszituáció görcse miatt nem biztos, hogy felszínre került minden érlelődő elképzelés. Viszont az időkorlátok szűkössége (maximum 20 percet fordíthattak a válasz-

adásra az írásbeli dolgozat beadását követően) nem igazán tette lehetővé azt sem, hogy egy szép hosszú mesét eszeljenek ki a hallgatók, ott helyben. A vélemény írásba foglalása nem volt kötelező. Elmaradása tehát nem hozta abszolút hátrányba azt a diákot, akinek sem ideje, sem kedve nem volt válaszolni. Azonban a plusz 5 százalékpontnyi többlet beígérése mindenképpen csábítónak számított, hiszen a válaszolók relatív előnyt élveztek az érdemjegyért folytatott erőfeszítéseik során. Végeredményben tehát enyhe presszió és mérsékelt ösztönzés mellett történt meg az információgyűjtés. Fő elemzési módszernek pedig a tartalomelemzést választottuk (Krippendorff, 1995).

5.4. A hallgatók vélekedései

A válaszadóknak a kutatás jelenlegi fázisában feldolgozott 129 fős köre, a Kodolányi János Főiskolán megkérdezettek közül kikerülő 97 nő és 32 férfi volt. A nemek szerinti megoszlásban kialakult nőtöbbletet a hallgatóknak az adott oktatási intézményben levő nemi aránya magyarázza. Nem törekedtünk arra, hogy a lányok sokkal nagyobb száma hozzávetőlegesen megfeleljen a recens vagy éppen a fél évszázad múlva kialakuló időskori nemi arányoknak. Nem törekedtünk reprezentativitásra vagy bármi másféle, eredményeink általánosíthatóságának növelésére szolgáló technika kialakítására, alkalmazására sem. Másképpen fogalmazva, az 50% férfi és 50% női válaszadó elemzéshez való kiválasztása legalább annyira torzította volna következtetéseink érvényességét, mintha például a 2060-ra előrejelzett magyarországi nemi arányokkal dolgoztunk volna. Nem volt nagymértékű az együttműködést megtagadók száma, hiszen a 129 fő közül 28 hallgató gondolta úgy, hogy nem válaszol. Tehették ezt az ellenérték kicsinységének értékeléséből kifolyólag, esetleg már nem volt idejük a plusz feladat kidolgozására vagy bármi más indokból. A hitelesség kedvéért meg kell említenünk, hogy a 28 válaszmegtagadó közül 26 lány és 2 fő fiú volt, tehát a nők egyértelműen felülreprezentáltak voltak a választ megtagadók között. Az együttműködés hiányának motivációit tudakolva meglehetősen szűkszavú válaszokat kaptunk. Egy példa az indokolások közül: „Életidegen ez a probléma!” – mondta egy modellként kiegészítő jövedelemhez jutó, egyébként ragyogó szépségű leány-

zó. A 129 főből további 27 fő, részben tudásvisszaadásként fogta fel a feladatot. Azonban az ismeretanyag reprodukálása mellett, saját véleményét is sikerült papírra vetniük. Ezek közül 24 nő és 3 férfi volt. Végeredményben tehát 74 főnek sikerült az elvárásoknak teljes mértékben megfelelő esszét írni. A kis elemszám miatt nem csak a 74 fő válaszait elemzem az alábbiakban, hanem az összes releváns információt produkáló egyént, vagyis 101 főt, amelyek közül 71 nő és 30 férfi volt.

5.1. táblázat: Hallgatók elképzelésegységeinek száma a saját sikeres öregedésükről az időskorig és azt követően, a négy fő dimenzió szerint

	<i>Kivel</i>	<i>Hol</i>	<i>Hogyan</i>	<i>Egyéb</i>	<i>Együtt</i>
Időskorig	6	2	75	4	87
Időskor után	182	61	254	122	619
Összesen	188	63	329	126	706

Forrás: Saját adatgyűjtés.

Az elképzelésegységek kialakítása volt az elemzési módszer kulcskérdése, hiszen meg kellett találni azt az elemi egységet, ami már nem bontható tovább. Ugyanakkor egymást is ki kell zárniuk az egységeknek, mert az elemző csak ilyen feltételekkel tudja egyértelműen valamelyik osztályba sorolni a szöveges információkat. A valóságban a motivációs tényezők egymással összefonódva jelentkeznek, ami természetesen megnehezítette a dimenziókba sorolást, továbbá az elemzők dolgát is. Tudjuk, hogy sokszor jelentősége van a papírra vetett mondatok mögött felsejlő gondolatoknak, továbbá az esetleges állítások ellentétpárjainak is, vagyis a rejtett tartalmaknak. A „hogyan”, a „kivel” és a „hol” kérdőszavakkal összefogható elképzelésegységeket az 5.3., 5.4. és az 5.5. táblázatokban részletesen analizáljuk. E helyen eltekintünk a kifejtésüktől. Mérési és elemzési szempontból is érdekes a válaszok átlagos száma. A 706 elképzelésegységet produkáló 101 fő átlagosan 7 választ adott. Az átlagosan 7 elem nagyságrendjének megítélése, tehát hogy ez kevésnek vagy soknak tekinthető, az nem egyszerű feladat. Meg kell jegyezni, hogy jóval kisebb feldolgozottsági szintnél is hasonló értéket kaptunk (Illés, 2008). Azonban mivel, mind a kutatásunk, mind annak feldolgozása nemzetközi szinten is egyedülálló, ezért nem tudunk hazai vagy külföldi összehasonlításra szol-

gáló mértékeket találni. Feltételezésünk szerint a 7-es elképzelésegység szám meglehetősen magas érték, ami már nagyságrendjénél fogva utal az időskori tervek sokrétegűségére.

Az időskor határáig elképzelt történések sem irrelevánsak a sikeres öregedés szempontjából, hiszen sikeresen megöregedni csak az tud, aki egyáltalán eljut odáig. Továbbá az sem mindegy, hogy milyen fizikai, szellemi, lelki és egyéb kondíciókkal érkezik idős életszakasza határáig az egyén. Összességében egészségesnek tekinthető-e vagy annak érzi magát, és fenn tudta-e tartani az újdonságok iránti kíváncsiságát? Ilyen és hasonló kérdések merülhetnek fel az öregkor kezdetén. Az elképzelésegységek 12%-a vonatkozott az időskor előtti életre, a 88%-ot kitevő időskori tervekkel szemben. Tehát végeredményben az elképzelésegységek majdnem kilenctizede a megélendő öregkorra vonatkozott.

5.2. táblázat: A hallgatók elképzelésegységeinek száma a saját sikeres öregedésükről az időskorig és azt követően, a négy fő dimenzió és nemek szerint

	Kivel		Hol		Hogyan		Egyéb		Együtt	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő
Időskorig	3	3	2	0	21	54	3	1	29	58
Időskor után	38	144	14	47	49	205	34	88	135	484
Összesen	41	147	16	47	70	259	37	89	164	542

Forrás: Saját adatgyűjtés.

Igen érdekes és egyáltalán nem meglepő, hogy nemi differenciákat találtunk a hallgatók saját sikeres öregedésükről szóló átlagos elképzelésegységeiben. A 164 gondolatot produkáló 30 férfire eső 5,5 átlagos férfi elképzelésegységhez képest az 542 elképzelést kialakító 71 nő átlagos elképzelésegysége 7,6 lett. Tehát a saját öregkorukkal kapcsolatban a megkérdezett nappali tagozatos főiskolás lányok fantáziája gazdagabb a fiúkénál. Mindkét nemnél azonos volt azonban az, hogy a „hogyan” kérdőszócskára válaszoló elképzelésegységek domináltak. Második helyre a „kivel” kérdőszóra válaszoló elképzelésegységek kerültek, és a mennyiségek szempontjából csak harmadik helyre sorolódtak, a „hol”-ra válaszoló térspecifikus elemekre fókuszáló elképzelések. Az osztályozást az „egyéb” kategória alkalmazása tette kimerí-

tővé. Ide az egyedi, a három fentebb említett kérdőszó alá egyértelműen nem sorolható elképzelések kerültek.

Az alábbiakban a „hogyan”, a „kivel” és a „hol” csoportosító ismervekkel (kérdőszavakkal) megfogható, elképzelésegységeket elemezzük. Tehát a további vizsgálódásokba beletartoznak az időskor eléréséig tartó elképzelésegységeket tartalmazó szövegek is.

5.4.1. Hogyan?

5.3. táblázat: A hallgatók elképzelésegységei sikeres öregkoruk módozatairól, nemek szerint

Elképzelésegység	Férfi	Nő	Együtt
	Hogyan		
Egészség	10	56	66
Aktivitás	10	45	55
Anyagi biztonság	12	31	43
Tovább dolgozni	10	32	42
Élvezni a nyugalmat	8	22	30
Harmóniára törekvés	3	23	26
Hobby	5	13	18
Programok barátokkal	1	11	12
Új dolgokkal foglalkozni	5	7	12
Karitatív tevékenység	2	9	11
Pihenés	2	5	7
Függetlenség	2	5	7
Összesen	70	259	329

Forrás: Saját adatgyűjtés.

A sikeres öregedés módjait 329 elképzelésegységben érhattük tetten, ami közel a felét (46,6%-át) jelentette az összes elképzelésegységnek. Az egészségesen élés vágya, az aktivitás megőrzése és fenntartása elképzelésegységek emelkedtek ki a többi, hogyan kérdéssel csokorba gyűjtött elképzelésegység közül. Az anyagi biztonságra törekvés és a tovább dolgozni motívumok alkotják a mennyiségi szempontból elkülöníthető második klasztert. Élvezni a nyugalmat és a harmóniára törekedni típusú válaszok szintén egy újabb lépcsőfokot jelentenek. Az egészséghez és az aktivitáshoz képest kisebb mértékű, de a hobby üzéséhez és kiéléséhez képest nagyobb méretű lépcsőfokát jelentették a válaszoknak. Az időskori továbbdolgozás vágya a mennyiségi sorban

a negyedik szinten szerepel. Ez a mérték és ez az érték továbbgondolkodásra serkenti az elemzőt, hiszen az aktív öregedés európai koncepciója kimondottan az időskorúaknak a minél hosszabb ideig a munkaerőpiacon tartásával, mint az öregedés negatív hatásait mérséklő megoldási módozattal operál (Mészáros, 2009). Ezen elképzelés a hallgatók körében is felütötte a fejét, hiszen az élethossziglani munkát meglehetősen sokan helyezték az időskorig tartó és magának az időskori tevékenységüknek a centrumába. A megnövekvő szabadidő (Michalkó 2010) eltöltésének módozatai között a passzív pihenésnek (élvezni a nyugalmat, pihenés) jóval kisebb jelentőséget szánnak, mint a tevékenységekkel teli napoknak.

A hogyanokban rejülő nemi differenciák már ennél a 329 elképzelésegységet produkáló 101 fős elemszámnál is kibontakoztak. Az anyagi biztonságra törekvésnek a férfiaknál jóval nagyobb szerepe volt, mint a nőknél. Ez nagy valószínűséggel a hagyományos nemi szerepek továbbélésével magyarázható, hiszen – relatív értelemben – a továbbdolgozás motívuma is jellemzőbb volt a férfiakra. A hobby üzése és különösen az új dolgokkal foglalkozás elképzelése szintén a férfiaknál fordult elő nagyobb mértékben, tehát a kreatív tevékenységekre irányultság mintha a férfiak sajátja volna. Kiugró érték továbbá a férfiak körében tapasztalható rendkívül alacsony egészségtudatosság. A férfiak alacsony egészségtudatosságával kapcsolatban megjegyezhető, hogy a magyarországi várható élettartamokban jelenleg mért nagy nemek szerinti differencia, vagyis a nyolc évvel kedvezőbb női születéskor várható átlagos élettartam (Kovács–Őri, 2009) jövőbeli mérséklődéséhez, vajmi kevés reményt lehet fűzni ezen férfiúi hozzáállás látán. Érdekes még az időskori karitatív tevékenység igényének felbukkanása is. A karitatív tevékenységekkel való időskori foglalkozás vágya szintén nem jellemző a férfiakra. Lehetséges, hogy a másoknak segítő, ugyanakkor ellenszolgáltatást nem váró tevékenység nemi különbségei, a társadalmi nem (gender) koncepciójának elterjedésével halványulni fognak (Széman–Harsányi, 2008)?

5.4.2. Kivel?

5.4. táblázat: Hallgatók elképzelésegységei sikeres öregkoruk társas kapcsolatairól, nemek szerint

Elképzelésegység	Férfi	Nő	Együtt
	Kivel		
Család (nagy; szerető)	18	40	58
Unoka	4	39	43
Házastárs	10	32	42
Gyerek	5	15	20
Barátok	2	14	16
Háziállatok	2	7	9
Összesen	41	147	188

Forrás: Saját adatgyűjtés

A 188 kifejezetten a társas kapcsolatok létre irányuló elképzelésegység, több mint egynegyedét (26,6%-át) tette ki az összes időskori tervnek. A család iránti vágy, az unoka és a házastárs kíváncsi teljesen elnyomták a többi kategóriát. A családdal kapcsolatosan a „nagy” és a „szerető” szavak szinte állandó jelzőként szerepeltek. Az unoka utáni vágy mindenképpen feltételezi a társ jelenlétének szükségességét, továbbá a termékeny kapcsolatból születő saját gyermeket is. Nyilván ezen egymást feltételező és egymásból következő tényezők miatt fordultak elő kismértékben a gyerekekkel kapcsolatos elképzelésegységek. A családi-rokoni kapcsolatok dominanciája mellett megvan a barátok létének igénye is. Velük nagy valószínűséggel, a szabadidős programjaikat tölténék el (lásd 5.3. táblázat). Végül megállapíthatjuk azt, hogy a mai fiatalok számára a jövőbeli elképzelések közé került a háziállatok kiemelt helyen való szerepeltetése, társként kezelése. Megválaszolható kérdésként merül fel, hogy mi lesz a funkciója a háziállatoknak: kiegészítik és/vagy helyettesítik a társas emberi kapcsolatokat?

Ha a kivel kérdésszóval elkülönített elképzelésegységek nemi arányának jellegzetességeit összevetjük az összes elképzelésegységben foglaltakkal, akkor joggal feltételezhetjük, hogy a társas kapcsolatok tervezése inkább a nők számára fontos. Az unoka említése, illetve a barátokkal körülvettség kifejezetten a nőkre volt jellemző. A férfiak

mintha elfelejtkeztek volna a barátokról, az unokát pedig a nagy és szerető család elképzelésegységbe rejtették el.

5.4.3. Hol?

5.5. táblázat: Hallgatók elképzelésegységei sikeres öregkoruk helyeiről és tereiről, nemek szerint

Hol?	Férfi	Nő	Együtt
Családi házban (kerttel)	2	8	10
Külföldön	2	7	9
Generációk különélésével (de közel)	2	6	8
Vidéken	1	5	6
Kisvárosban	2	2	4
Balatonnál kis nyaralóban	2	2	4
Egészséges környezetben élés	1	2	3
Egy más országban, ahol mindig süt a nap	0	3	3
Kis házban, távol a civilizációtól	1	2	3
Csendes helyen, Magyarországon	1	2	3
Generációk együttélésével	1	2	3
Idősek otthonában	0	3	3
Magyarországi hegyvidéken	1	1	2
Faluban	0	1	1
Lakóhelyen	0	1	1
Összesen	16	47	63

Forrás: Saját adatgyűjtés

A hol kérdéssel elkülönített és egyben össze is vont elképzelésegységek a hallgatók tervezett sikeres öregkorának helyeire és tereire vonatkoztak. Az összes elképzelésegységen belül a lét keretétül szolgáló, ezért nélkülözhetetlennek tekinthető helyszínekre irányuló elképzelések a legkisebb súllyal bírtak a kevesebb mint egytizednyi részarányval (8,9%). Amennyiben konkrét helyek és az elvont terek szerint különítjük el az elképzelésegységeket, akkor a 63 elképzelésből mindössze 5 darab vonatkozott konkrét helyszínre. Négy személy válaszaiban fordult elő a Balatonnál kis nyaralóban elképzelésegység, és mindössze egy hallgató szeretne a jelenlegi lakóhelyén sikeresen megöregedni. A hol kérdéssel elkülöníthető elképzelésegységek több mint kilenc-tizede, nem kristályosodott ki földrajzi helyekre, hanem a társadalmi tér fogalmával (Nemes Nagy, 2009) leírható absztrakt terekre vonat-

koztak. A konkrét helyekre vonatkozó elképzelések nyilván az életút során bejárt vagy bejárni vágyott helyek adják majd, ahogy ezt a mediterrán tengerpartok nyugdíjas vándorai esetén, illetve a magyar tenger környezetében mutatták ki (King et al., 2000; Illés, 2007). Nem véletlen, hogy a lakások minőségi hierarchiájában legmagasabbra értékelt kertes családi ház kategóriát említették meg a diákok igen magas számban, jövőbeli képzeletbeli otthonuk formájaként. Ez az attitűd egyfajta továbbvezetése, jövőbe vetítése, a magyar társadalomban jelenleg is első helyre tett lakáskategóriának.

A specifikáció nélküli külföldön élés vágya 8 esetben fordult elő. Ha azonban hozzáadjuk a jellemzővel felruházott 3 esetet (nevezetesen: egy más országban, ahol mindig süt a nap), akkor már 12 válaszadónk tervezte a külföldi nyugdíjas éveket. Ez a mennyiség az összes válaszoló több mint egytizedét jelentette. A nagyságrend annyiban érdekes, hogy az elmúlt két évtized Magyarországra bevándorlói között 10% körüli volt a 60 évesek és annál idősebbek részaránya. A hallgatók egyötöde körében fellelhető időskori külföldön élés vágya többszöröse a felnőtt korúak körében Magyarországon mért emigrációs potenciálnak. Hipotézisként fogalmazható meg, hogy a jelenlegi hallgatók nemzetközi migrációra való hajlandósága jelentősen magasabb, szüleik korosztályához viszonyítva. Középtávon valószínűsíthető, hogy az időskori nemzetközi migráció jelensége tömegméretekben üti fel a fejét a magyar társadalomban is.

A generációk térbeli elhelyezkedésével kapcsolatos elképzelésegyiségeket megfogalmazó 11 fő is jelentős, egytizednyi súlyt képvisel az összes válaszoló között. Nyolc fő egyértelműen a felmenőktől (és lemenőktől) való különélés mellett teszi le a voksát. Mindössze három fő preferálná a generációk együttélését. Érdekes azonban az, hogy a generációs különélést preferálók között igen gyakran szerepelt az egymáshoz közel lakás kívánalma is, vélhetően az intergenerációs transferek kiaknázásának lehetősége érdekében. A külön, de mégis egymás közelében élés jelensége, úgy tűnik, fel fog erősödni a jövőben. Ha ez a magyar társadalom egytizedére jellemző lesz, az már a belföldi vándormozgalom mennyiségi növekedésében is kimutathatóan nyilvánul meg, oldva a magyarországi lakosságra oly jellemző, lokalitás iránti

túlzott ragaszkodást. Három hallgató a generációk együttélését preferálta. Ez továbbgondolásra ösztönzi az elemzőt (Hideg, 2007). Milyen lakásforma, házforma lesz alkalmas a többgenerációs háztartások együttlakásának és eközben a családok különélésének keretében szolgálni? Ezen innovatív megoldásokat igénylő probléma már mindenképpen az egyén hatókörén túlmutató építészeti és finanszírozási kihívás is egyben.

Ha a jelenlegi hallgatók elképzelései realizálódnak az életükben és mintául szolgálnak az alacsonyabban végzeteknek is, akkor tömegessé válhatnak a saját korosztályuk körében, majd esetleg azon túl is. Az urbanizációs folyamatok vonatkozásában a jelenlegi hallgatói beállítódások az ellenurbanizációt (dezurbanizáció, szuburbanizáció) fogják táplálni. A 63 fő közül 23 említett olyan tereket, melyek nem azonosíthatóak a nagyvárosi jellemzőkkel. 6 fő vidéken szeretne élni, 4 fő kisvárosban, 4 fő Balatonnál kis nyaralóban, 3 fő kis házban távol a civilizációtól, 3 fő csendes helyen, Magyarországon, 2 fő magyarországi hegyvidéken és 1 fő faluban. Ezek az elképzelések megerősítik a korábbi fejezetben bemutatott *Andei Rogers* időkori vándorlási átmenet elmélete negyedik szakasza bekövetkezésének valószínűségét, és ezáltal az elmélet validitását is. A nagyvárosok kerülése azonban felveti azt a problémát, hogy az időszerű egészségügyi szakellátása, illetve klinikai ellátása, hogyan oldható meg ezen centrumoktól fizikai értelemben távol? Az idősödés folyamatával együtt szükségszerűen növekszik a szakellátásra és a klinikai ellátásra vonatkozó igény. Úgy tűnik, hogy ezen újabb kihívás megoldása a közeljövő feladatai közé fog tartozni. A válaszolók döntő többsége saját házban-lakásban kíván nyugdíjas korában élni (Széman–Pottyondi, 2006), mindössze 3 fő választott intézményi ellátást, nevezetesen az idősek otthonában kíván megőregedni. További 3 fő számára csak egyetlen, mindent felülíró térparaméter volt fontos: az egészséges környezetben élés.

A kis esetszám miatt óvatosnak kell lennünk a nemi differenciák megfogalmazásában. Mennyiségi nézőpontból, a helyekre és terekre vonatkozó elképzelésekben nem találtunk nemi jellegzetességet az összes elképzelésegység nemi megoszlásához képest. Tehát a helyek és terek azonos mértékben voltak benne a férfiak és a nők gondol-

latvilágában. Talán annyi kockáztatható meg (Nováky, 2006), hogy az idősök otthonában élés elfogadása, a külföldre vándorlás szándéka, továbbá a kertes családi házban élés kívánalma, a nők körében hangsúlyosabb lehet a férfiakhoz képest.

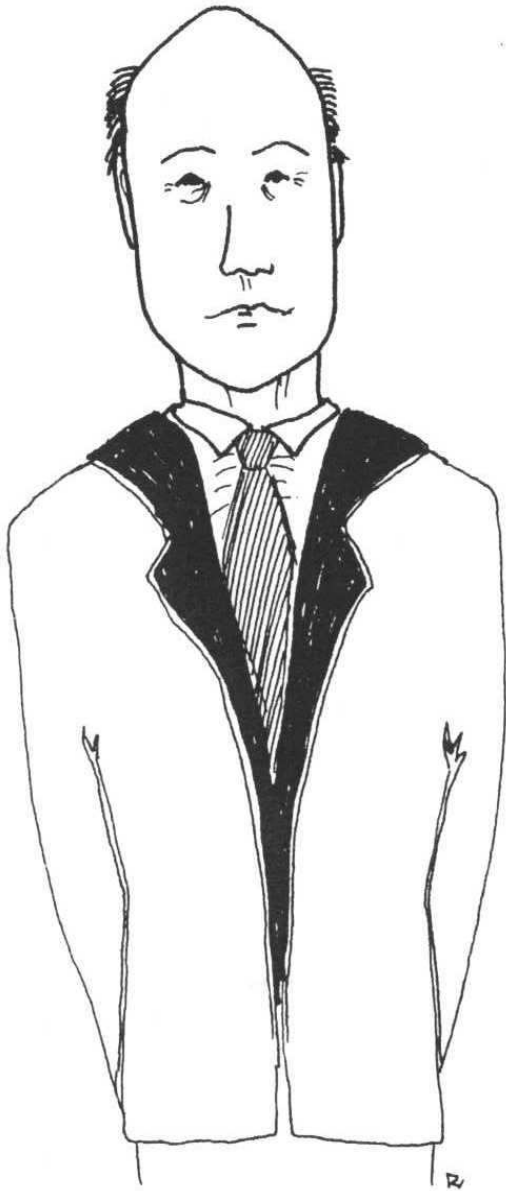
5.4.4. Egyebek

Az „egyéb” dimenzióba beleeső (lásd 5.2. táblázat) maradék elképzelésegyeségeket, melyek az összes elképzelésegyeség 17,9%-át adták, nagyfokú változatosság jellemezte. Egyetlen elképzelésegyeség viszont kitűnt a tömegből. Ez az „utazgatni és világot látni” volt, mely az egyéb kategóriába sorolt elképzelésegyeségek közel felét adta. Ez a rendkívül jelentős súly következhetett a hallgatók érdeklődéséből és tanulmányaikból is, hiszen részben turizmus-vendéglátás szakos hallgatók voltak. Jövőbeli szakmájuk is inspirálhatta őket a nagyfokú mobilitási terveik kialakításában.

Az ebbe a kategóriába eső válaszolók több mint tizede, a megnövekvő szabadidejében „regényt szeretne írni”. Többségük életrajzi (ön-életrajzi) indíttatású műre gondolt, de szociográfia és szépirodalmi műfajok sem maradtak ki a sorból. Kicsit kevesebb, mint egytizedük a „természet szeretetének megélésében” mint kontextusban látta saját sikeres öregedését, mely gondolat a felvilágosodás koráig nyúlik vissza, és a romlatlan természet ideájában gyökerezik. Felmerülhet az Olvasóban, hogy ezt az elképzelésegyeséget miért nem soroltuk a hol kérdésre tartozók alá. A természet fogalma azonban olyannyira absztraktnak tűnt elő a szövegekből, hogy azokat sem a konkrét helyekre, sem az elvont terekre nem tudtuk értelmezni, így került ez az elképzelésegyeség az egyebek gyűjtőkategóriába. A pusztán „hosszú életet élni” ősi óhaját szintén az egyéb kategóriába soroltak közel egytizede fejezte ki. Közel öt százalékuk a képzőművészetekkel kapcsolatos jártasságát, készségeit kívánta növelni például a rajztudásának fejlesztésével. Volt, aki lovardába, és volt, aki konditerembe szeretne járni, tehát valami olyat csinálni, amire manapság vélhetően nincs ideje vagy módja. Egy újabb egytizednyi a tapasztalatok átadásával kapcsolatos rész kerülhetett volna a hogyan és a kivel kategóriákba is, de az alábbi példák ékesen bizonyítják, hogy valójában a kettő határterületére tehe-

tők: gyermekeit anyagilag támogatná, lelki háttérrel nyújtana gyermekeinek, tapasztalatait át szeretné adni a fiataloknak.

Zárásképp az individualizmus kissé extrém példáival fejezzük be ezt a bekezdést, melyek átgondolása után nem maradhatunk közömbösek a sikeres öregedés iránt: többet törődne saját magával, bátran viselné a ráncosodást, keresné a megfelelő hajfestéket, újramezdené a dohányzást!

6. Migrációs elméletek és politikák időskori vonatkozásai

Az 1990-es évtizedben általánossá váltak a bevándorlást korlátozó kormányzati politikák a gazdag országokban. Ez annak ellenére történt meg, hogy az életviszonyok szabályozásában a dereguláció (az ellenőrzések, szabályozások csökkentése) volt a világtrend (Sutcliffe, 2001). A fenti állítást elfogadva a nemzetközi migrációs szabályozás restriktívvé válása tehát kivételesnek, a megatrendek ellenében hatónak értékelhető. Egymástól jelentősen eltérő fejlettségi fokú, fejlődési ütemű, munkapiacú, munkanélküliségi rátájú, társadalmi és politikai berendezkedésű, más történelmi utat bejáró, eltérő migrációs hagyományokkal és külföldi eredetű népességarányal jellemezhető államok, valamiféle, ez idáig tisztázatlan mechanizmusok által vezérelve ugyanabba az irányba mutató lépéseket tettek.¹⁷ Nem kívántak több külföldi bevándorlót fogadni az országukba. Ezen konvergens folyamatá összeálló egyedi lépések a hazai lakosság egyértelmű támogatásával zajlottak, a vélt belső érdekek nyilvánvaló érvényesítésével, különösen a parlamenti és önkormányzati választásokat megelőző időszakokban. A nemzetközi migrációval foglalkozó tudományos szakirodalomban azonban folyamatosan rámutattak a restriktív politikák-ból származó hátrányokra és annak hosszú távú tarthatatlanságára (Ghosh, 2000; Montanari, 2012). Az enyhítés mellet érvelők a nemzetközi szervezetekben találtak a legbefolyásosabb támogatókra.

¹⁷ Az okokat keresve két egymástól független tényezőcsoportra szeretnénk ráirányítani a figyelmet. Az elsőben pozitív visszacsatolási mechanizmusokkal láncreakció-szerű folyamatok indultak be a nemzetközi migráció szabályozása terén. A restriktív irányvonalat, módszereket vagy azok egyikét elég volt talán egy országnak elkezdni. Mivel a restriktív eltérítette a meglévő nemzetközi migrációs áramlásokat, ezért a módszert nem alkalmazó országokra hirtelen növekvő migrációs nyomás nehezedett. Ezen országok, mivel nem látták szükségesnek, vélhetően elsőként nem kezdeményeztek volna visszatartó/visszafogó lépéseket. Tehát ha eredetileg nem is állt volna szándékukban megszorító intézkedéseket tenni a nemzetközi interakciók következtében, mégis rákényszerültek. A második tényezőcsoportnak megítélésünk szerint a politikai szférában történt radikalizálódás tekinthető. Az idegenellenességet nyíltan zászlajukra tűző szélsőjobboldali és nacionalista pártok választási sikerei legitímálták az elképzeléseiket is. A mérsékeltnek tekinthető pártoknak és tömörüléseknek nem volt más lehetőségük kifogni a riválisok vitorlájából a szelet, minthogy a retorikájukat és néhány javaslatukat egyszerűen magukévá tették és átvették (Weiner–Teitelbaum, 2001).

A restriktív irányba mutató konvergencia okait kutatva az alábbiakban megvizsgáljuk a XX. század utolsó harmadában keletkezett migrációs elméleteket (gondolati rendszereket) és az ezekből logikusan következő, illetve az elméletek által sugallt vándorlási politikai eszköz-tárakat. Első megközelítésben azt tanulmányozzuk, hogy a bevándor-lásokkal és kivándorlásokkal kapcsolatban visszautasító (visszatartó), semleges vagy ösztönző jellegű politika alátámasztására szolgálnak-e az elméletek konnotációi alapján a politikaformálók számára megfogalmazható javaslatok. Analízisünk második aspektusa az elméletek alapján alkalmazandó-alkalmazható beavatkozási módszer típusának megjelölése. Tehát a beavatkozás direkt vagy inkább indirekt eszkö-zökkel valósítható meg. Harmadik nézőpontból azt vizsgáljuk meg, hogy a kormányzatok mellett milyen más migrációs politikát formáló szereplőkkel számolnak az elméletek. Negyedik aspektusból azt vizs-gáljuk, milyen jellegzetes migráns csoportokat különítenek el az elmé-letek, illetve mely jellegzetes migrációs típusok kerülnek a vándorlási politikák célkeresztjébe, különös tekintettel az időskorú vándorlásra.

6.1. Migrációs elméletek vándorláspolitikai vonatkozásai

Mindenekelőtt egy divatos, a migrációs szakirodalomban sokszor előforduló téveszmére szeretnénk felhívni a figyelmet. A téveszme önmagában a migráció iránt érzelmileg elkötelezett, tetszetős csomagolásban előadott és első olvasásra hihetőnek tűnő gondolati konstrukció. Szabó Éva Eszter (2004) is csatlakozott azon nézetet vallók köréhez, miszerint ha egy vándorlási folyamat egyszer beindul, akkor azt szinte lehetetlen leállítani. Ha egyáltalán létezik migrációs törvényszerűség, akkor az nem lehet más, mint a migrációs folyamat önfenntartóvá válása (Sik, 2007). Ezen az egyedi migrációs folyamatok kifulladását és megszűnését elképzelni sem tudó tételből az következik a politikaformálók számára, hogy a migrációs folyamatokat szinte lehetetlen leállítani, az esetleges beavatkozás nagy valószínűséggel kudarcra van ítélve. Mivel igen nehéz kontrol alá vonni (hasonlóan a törvények vezérelte természeti folyamatokhoz), ezért nem érdemes beavatkozni a

„spontán” folyamatokba, hiszen az intervenció csak kis határfokú lehet. A spontán szót azért tettük idézőjelbe az előző mondatban, hiszen a migrációs folyamatok spontaneitása enyhén szólva megkérdőjelezhető. Gyakran emberi tényezők váltják ki és vezérlik, példaként e helyütt csak a schopenhaueri akaratot említve (Nagy, 2002). Tehát emberi érdekeket, racionális és irracionális magatartást egyaránt kell keresnünk a háttérben. Másik gyengesége ezen elképzelésnek, hogy az önfenntartó jelleg kialakulásáig önmagát megsokszorozó, tehát pozitív visszacsatolási folyamatok hatnak, melyek nyilvánvalóan időben korlátozott ideig tarthatnak csak. Mi jelzi a végüket? Milyen egyensúlyi szinten áll be az önmagát fenntartó folyamat? Mikor, mitől kezdve indulhatnak új folyamatok? Ezek mind kifejtésre váró kérdések, melyek megválaszolása a törvényszerűséget (tételt) vallókra hárul. Azt a kérdést, hogy kinek az érdeke ezen elképzelés széleskörű ismerete és elfogadottsága, azt viszont nem nehéz megválaszolni: a liberális eszmekört vallóké, illetve az országoknál szélesebb hatókörben dolgozó nemzetközi szervezeteké. Nem az összes nemzetközi szervezet tartozik ide, hanem csakis azok, melyek tevékenységéhez kapcsolható a nemzetközi migráció.¹⁸ Közismert példa a multinacionális cégek vállalaton belüli munkaerő-áthelyezési gyakorlata, melynek útjában gyakran ott állnak a nemzetállami szabályozások. (A tárgyilagosság kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy más jellegű nemzetközi szervezeteknek is érdekükben áll bizonyos nemzetközi vándorlási folyamatok fenntartása.)

¹⁸ A migrációval foglalkozó nemzetközi szervezetek közül Sutcliffe (2001) erőseket és erőtlenekeket különböztet meg. Saját hatókörükön belül az EU és az IOM tekinthető erősnek. Az ENSZ, az UNHCR tevékenységén kívül, nem tölti be a hivatását, és nem játsza be a rendelkezésére álló globális teret. Az integráción belüli szabad mozgás joga aspektusából a NAFTA nem is tekinthető egységes térségnek, hiszen a szabad kereskedelem során megnyilvánuló tényezőáramlásokba a természetes személyek nem tartoznak bele. Az államhatárok elzáró és szűrő szerepe a mexikói határon teljes egészében érvényesül. Az ILO valahol az erősek és a gyengék között félúton helyezkedik el, mert az Egyesült Nemzetek Szervezetével egyetemben kifejtett aktivitásukat nem koronázza átütő siker. Az OECD helyét és szerepét igen nehéz meghatározni, mert az általuk finanszírozott kutatásokat és helyzetértékeléseket ez idáig tudomásunk szerint nem követték valamiféle migrációs politikai egységesítést szolgáló javaslatok. Ez azonban nem jelenti azt, hogy indirekt jellegű hatást ne gyakorolhatnának.

6.1.1. Elméletek és az azokból következő gyakorlatok

A fenti szándékosan vitára ingerlő bevezető után a migrációs elméletek szisztematikus tárgyalására térünk át. A gondolati konstrukciók elemzését először a pusztán számbavételükkel kezdjük meg. Hangsúlyozzuk, hogy a felsorolás közel sem teljes és joggal megkérdőjelezhető, vajon miért csak az alábbiak kerültek vizsgálati körünkbe és miért maradtak ki más elméletek és/vagy figyelemre méltó gondolatok. Mentségünkre szolgál, hogy az alábbiak a szakirodalomban leggyakrabban szereplő, következésképpen legelfogadottabbnak tekinthető elméleteket vesszük górcső alá:

1. Klasszikus (vonzáson és taszításon alapuló) elméletek.
2. Modernizációs fejlesztések elmélete.
3. Demográfiai erők elmélete.
4. Migrációs átmenet elmélete.
5. Neoklasszikus makroökonómiai elmélet.
6. Neoklasszikus mikroökonómiai elmélet.
7. A migráció új közgazdaságtana.
8. A kettős munkaerőpiac elmélete.
9. A világrendszerek elmélete.
10. A migrációs hálózatok elmélete.
11. Migrációs intézmények elmélete.
12. A kumulatív okság elmélete.
13. A migrációs rendszer elmélete.
14. A migráció politikai elméletei.
15. Marxista teóriák.

A legnagyobb pozitív hivatkozottságú elméletleírást és csoportosítást Massey és munkatársai (1993) publikálták egy eredetinek tekinthető csoportosításban, melyet tovább is fejlesztettek (Massey et al., 1998). A nemzetközi migrációs folyamatok kiváltásának és megindulásának magyarázatában szerintük a fenti felsorolás 5–9. elméletei játszanak szerepet. A folyamat fennmaradásában és állandósulásában pedig a 10–13. elméletek relevánsak.¹⁹ Szabó Éva Eszter (2004) elfogadta és kiegészítette a Massey és munkatársai (1993) által felsorolt elméleteket,

¹⁹ Érzékelhető, hogy a migrációs folyamatok lecsendesedésére és befejeződésére vonatkozó elméletek logikus lezárásai lehetnek volna ezen osztályozási szisztémának, azonban vélhetően ilyenek még nem születtek (vagy kívül estek a szerzők látókörén. (Íme, egy újabb feltáratlan terület a migráció kutatói számára!)

nem tekintve mérföldkönek a Brettel és Hollifield (2000) szerkesztette kötetet. Véleményünk szerint azonban – a fentebb említett hiányosságtól eltekintve – a migrációkutatás multidiszciplináris jellegének megfelelően járt el akkor, amikor a tudományágak szerint csoportosította azokat. A gazdasági migrációelméletekhez sorolta az 5–8. és a 2. elméleteket.²⁰ A történeti-strukturális elmélet a 9. sorszámú lett a felsorolásban. Megjegyezzük, hogy a 2. sorszámú modernizációs fejlesztések elmélete legalább annyira sorolható lenne ide, mint a migráció gazdasági elméletei közé. A szociológiai migrációelméletek közé kerültek a 10–13. tételek. Nem feledkezett meg a klasszikus migrációelméletekről (1.; 15. sorszámok), csak éppen egyértelmű tudományrendszertani helyüket nem találta meg. Erre azonban nem is volt szükség, hiszen általa is elismerten az interdiszciplinaritás jellemezte a korai elméleteket. Csoportosításának erényévé vált, hogy egyik tudományág korlátai közé sem szorította be a klasszikus migrációelméleteket. A 14. tételt (A migráció politikai elméletei) a kutatás fentebb vázolt négy aspektusán túlmenően további két megközelítésben is megvizsgáljuk. Egyikben a migrációs politika formálódására ható tényezőket tárgyaljuk, a másodikban pedig a migrációs politikák létének vagy hiányának hatásaira próbáljuk felhívni a figyelmet.

Weiner és Teitelbaum (2001) szerint a társadalomtudományok közül a közgazdaságtan, a demográfia, a szociológia és a geográfia művelői alkottak jelentős elméleteket. A közgazdasági és szociológiai elméletek bemutatása során követték Massey és munkatársai (1993) szisztémáját. Érdekes módon a 9. sorszámú világrendszerek elméletét a közgazdasági elméletek közé tették. (Igaz, hogy gazdaságtörténeti alapvetésen nyugszik az elmélet, tehát mindkét osztályozás mellett és ellen lehet érveket sorakoztatni.) Újdonság a demográfiai erők elméletének (3. sorszámmal) kifejtése volt a művükben. Az elmélet lényege, hogy jelentős méretű demográfiai egyensúlytalanságok népességmozgásokat idézhetnek elő. A folyamat fenntartásában a demográfiai erők

²⁰ A modernizációs vagy fejlesztési teória elkülönítése és a gazdasági migrációelméletekhez való sorolása Szabónál (2004) vitatható. Véleményünk szerint a világrendszerek elméleti keretébe tartozik, tehát annak része csupán. Viszont a későbbiekben látni fogjuk, hogy elkülönítésének indoka a szoros migrációs politikai vonatkozások lehetnek.

már nem játszhatnak jelentős szerepet, hiszen minden egyes elmozdulás mérsékli a kiinduló helyzetkori feszültséget (a jelentős egyensúlytalanságot). Melyek lehetnek ezek az egyensúlytalanságok? Weiner és Teitelbaum (2001, 87.) felsorolását kissé módosítva és kiegészítve az alábbi hatótényezőket azonosíthatjuk:

1. Magas termékenység és/vagy gyors népességnövekedés a küldő országban.
2. Alacsony termékenység és/vagy stagnáló-csökkenő népesség a fogadó országban.
3. Nagy eltérés a fertilitási, mortalitási, nupcialitási és nemzetközi migrációs mutatókban a küldő és fogadó ország között.
4. Jelentős differencia a két ország népességének korösszetételében, vagy jelentős létszámbeli ingadozások az egyes korcsoportok (generációk között).
5. Demográfiai struktúrák és folyamatok, továbbá belföldi vándorlás miatt kialakuló feszültségek az urbanizációs folyamatokban, az agrár-jellegű területek népsűrűségében, a városi munkanélküliségben, a környezetterhelésben... stb.

Talán az egyik szerző, nevezetesen Myron Weiner sajnálatos halála okozhatta, hogy az eredetileg a földrajztudomány berkein belül született elméletet, nevezetesen a vándorlási átmenet elméletét (4. sorszám) – bár megemlítették, hogy létezik ilyen – nem fejtették ki a könyvükben. Véltetően a tudományos életben legnagyobb hatást kiváltott Wilbur Zelinsky (1971) kreálta migrációs átmenet elméletére gondoltak, melyben az alkotó a demográfiai átmenet mintájára korszakokat lát elkülönülni az emberiség vándorlástörténetében. A premodern társadalmakban a vándorlás csekély mértékű és cirkuláris jellegű, vagyis az oda- és elvándorlók nagy területi egységeket figyelembe véve hozzávetőlegesen kiegyenlítették egymást. A modernizálódás kezdeti szakaszában felerősödik az ellenáramlások nélküli falvakból városokba irányuló vándorlás, és a gyéren lakott, benépesítésre váró határterületekre irányuló mozgás. A fejlett ipari társadalmakat eredményező modernizálódás második szakaszában ugyan kisebb intenzitással, de maradnak a falvakból városokba és a ritka népsűrűségű területekre irányuló vándorlások, azonban kialakulnak az ellentétes irányú áramlások is. A fejlett magas urbanizáltsági fokú társadalmakban megnő a városok közötti cirkuláris vándorlás. Mobilitási akadályok hiányában,

a legmegfelelőbb munka- és lakóhely keresése válik elsődlegessé az egyének számára. A posztindusztriális társadalomban a feltételezések szerint az információáramlás akkora mértékű és olyan gyors lesz, amely a területileg egyenletesen elosztó magas fokú szolgáltatásokkal egyetemben, csökkenteni fogja az emberek térbeli mobilitásának mértékét. Más igen gyors tényezőáramlások (tőke, áru, szolgáltatások és információáramlás) helyettesítik az emberek mozgását a Földön belül.

A posztindusztriális társadalmakban a migráció volumene csökkenésének hipotézise vitatható, hiszen ha az évszázados trendeket szemléljük, akkor azt tapasztalhatjuk, hogy ez idáig a technikai fejlődés egyértelműen a térbeli mobilitás növekedésének irányába hatott a közlekedésre gyakorolt hatásával (King, 2008). Nem biztos, hogy meg fogja állni a helyét az a feltételezés, hogy a távközlés és a telekommunikáció fejlődése a migráció csökkenése felé hat, hiszen a téráthidalási (térlegyőzési) technikák inkább az egyre nagyobb távolságok megtételének lehetőségét növelik, vagyis újabb formájú migrációs áramlások megjelenését teszik lehetővé és esetleg régebbieket feleslegessé (Jakobi, 2007; Szépvölgyi, 2007). Visszatérve a fentebb vitatott migrációs áramlatok önfenntartó jellegének és feltartóztathatatlanságának hipotéziséhez, a vándorlási átmenet elmélete újabb bizonyítékát adja annak, hogy a migrációs folyamatoknak is van vége. Tehát az önfenntartó jelleg nem általános és időtlen, hanem specifikus vonása lehet a vándorlási folyamatoknak egy adott időszakban és egy adott migrációs rendszer keretein belül.

6.1.2. Migrációs elméletek az állami szerepvállalás és az időskori migráció fényében

Áttérve az egyes elméletek migrációs politikai szempontból vizsgálható elemeire és következményeire megállapítható, hogy a klasszikus elméletek mind a restriktív mind az ösztönző vándorlási politika számára nyújtanak általános támpontokat. A restriktív bevándorlási politika akkor lehet igazán hatásos, ha a politikacsináló, a küldő országban a marasztaló erők növelése (lásd fentebb a 2. sorszámú modernizációs fejlesztések elméletét), a tranzitországokon átjutás nehezítése és a fogadó országbeli taszító (elrettentő) erők növelése érdekében tesz egy-

idejű lépéseket. Ugyanezen logikát követve a bevándorlást ösztönző politika akkor lehet hatékony, ha már a kibocsátó országban elkezd kioltani a maradásra bíró erőket, megkönnyíti a tranzitországokon átjutást és növeli a fogadó ország vonzó képességét. A kibocsátó és tranzitországokkal kapcsolatban az indirekt módszerek érvényesíthetők, a saját területén pedig az indirekt és direkt beavatkozások egyaránt alkalmazhatók. A vándorlásokkal való foglalkozás hatástalanságát (alacsony hatásfokát), vagyis a semleges jellegű be nem avatkozás álláspontját alátámasztó érvek nem nyerhetők ki a klasszikus elméletekből. Sem a vándorlási formákra, sem a vándorlási szereplőkre vonatkozó preferenciák nem következtethetők ki. A klasszikus elméletekben a tereken és az erőkn van a hangsúly. A vándorlókat pedig racionális aktoroknak tekintik, akik észlelik az erőket, reagálnak rájuk és használják a fizikai, földrajzi és a társadalmi tereket.

A modernizációs fejlesztések elméletének háttérben egy eredendően restriktív felfogás ismerhető fel, hiszen az eredetországbeli direkt fejlesztések (akár segélyek, támogatások formájában) az ottani emigrációs potenciál csökkentését szolgálják. Migrációs formákra és szereplőre utaló nyomok nincsenek az elméletben, viszont a fejlesztési elmélet egy adott migrációs rendszerben képzelhető el csupán a kibocsátó fejletlen és a fogadó fejlettek között. Egy adott migrációs rendszeren kívülre, migrációs politikai háttérfeltevésekkel is rendelkező akcióorozatot, értelmetlen lenne kezdeményezni és véghez vinni.

A demográfiai átmenet mintájára készült – a fentebb részletesen kifejtett – migrációs átmenet elmélete döntően a jellegzetes migrációs mennyiségekre, formákra és kevésbé a szereplőkre koncentrál. Az innovációk gyors térbeli diffúziójával és későbbi egyenletes területi eloszlásával kapcsolatos feltételezése kissé naivnak tűnik, és így következtetése is megkérdőjelezhető a területi mobilitás általános csökkenéséről a posztindusztriális korszakban. Elméletében figyelemre méltó elem a domináns migrációs formák változásának hangsúlyozása és a humán migráció és a többi tényezőáramlás (a szerző eredetileg az információáramlás hatását emelte ki) közötti kapcsolat felismerése.

A neoklasszikus makroökonómiai elmélet – a többi közgazdasági elmülethez hasonlóan – a migrációs folyamatok szereplői közül a gaz-

daságilag aktívakra, a formák közül pedig az egyirányú munkaerő-áramlásra koncentrál (Iredale, 2001). Sem a kapcsolódó formák (például családdegyesítés), sem az egyéb migrációs szereplők (gyermekek, diákok, házasságkötési célból vándorlók, nyugdíjasok) nem tartoznak a vizsgálódás körébe. Az elméletből következően nincs kitüntetett szerepe sem a restriktív, sem a be nem avatkozáspárti, sem az ösztönző politikáknak. A munkaerő-piaci keresletet és kínálatot egyensúlyban tartó beavatkozások, a turbulens időszakokat kivéve, többségében indirekt jellegűek, és az általános gazdaságpolitika keretébe ágyazódnak. Direkt kormányzati beavatkozásokra csak a munkaerőpiac jelentős zavarainak kialakulása, illetve annak veszélyeztetése esetén lehet szükség. Külföldi munkaerő toborzás esetén a hiánnyal küzdő állam hatókörét saját territóriumán kívülre terjeszti ki, tehát egyfajta expanziót valósít meg. Addig nincs is feszültség az érintett államok között, amíg a munkaerő felesleget csapolják le a küldő államban. Azonban előfordulhat olyan konstelláció a gazdasági folyamatok, a népességi szerkezet és a hosszútávon ható demográfiai folyamatok következtében, hogy a helyben foglalkoztatásra is lehetőség, sőt szükség van, nem is beszélve az agyelszívás (brain drain) jelenségköréről. Tehát az emigrációs folyamatokat szabályozó beavatkozásokat is lehet tenni, melyek azonban csakis indirekt jellegűek lehetnek. Ez a megállapítás különösen érvényes lehet a fogadó országok agresszív, a foglalkoztatottak egyes szegmenseit megcélzó toborzó kampányai idején. A makroökonómiai elmélet számos ország bevándorlási politikájának elméleti alapjául szolgál, hiszen a munkavállalóktól, a munkaadóktól és az érdekképviselői szervezetektől függetlenül a recept úgy szól, hogy gazdasági prosperitás és/vagy alacsony munkanélküliség idején az ösztönzés eszköztárát kell használni, gazdasági recesszió idején pedig a restriktív eszköztár elemeiből kell válogatni. Ezen elméletből következő beavatkozások mechanikus alkalmazása során alapvető problémák akkor keletkezhetnek, amikor a munkaerő-piaci egyensúlytalanságokból eredő feszültségek enyhítésére a valóban releváns foglalkoztatottakon túli népességi csoportokra is kiterjesztik a restriktív, vagy annak ellentétét alkalmazzák: szélesre tárják a kapukat.

A neoklasszikus közgazdaságtan mikroelméletéből a semleges állami magatartás dominanciája következik, hiszen a gazdaságilag racionális egyén maga dönt a mozgásáról. Kormányzati részről abban bízunk, hogy az egyén helyzetértékelésében a reálfolyamatok mellett figyelembe veszi a migrációs politikák sugalmazta szándékokat is.²¹ Ezen elmélet felhívja a vándorláspolitikai menedzserek és mediátorok figyelmét az egyértelmű, világos kommunikációra (a migráció anyagi és egyéb költségeinek növekedése vagy csökkenése várható) és annak széles körben való terjesztése utáni köztudatba kerülésének fontosságára. A szereplők nem korlátozhatók az aktív személyekre és a forma sem a munkaerő-áramlásra magára, hiszen a gazdasági racionalitás az életút egyéb fázisaiban lévőkre is jellemző, gondolva itt a diákok és az időskorúak áramlására. Az előző fejezetekben bemutattuk, hogy az időskorú nemzetközi vándorok is gazdaságilag racionális szereplőként viselkednek. A „jól-létet és kellemet keresők” nem egyszerűen csak a hedonisztikus élvezetek maximalizálására törekednek vagyonuk felélésével, hanem megtakarításaikat megőrizve vagy kissé növelve magasabb életszínvonalat próbálnak biztosítani önmaguknak a fogadó országban, az egyébként csökkenő havi jövedelmeikből. A családintegrációval kapcsolatos mozgások következményeképpen nyilván a méretgazdaságossági szempontok játszanak szerepet. A nyugdíjas korba jutó vendégmunkások hazavándorlását sem egyszerűen a gyökerekhez visszatérés motiválja, hanem az alacsonyabb ingatlanáraknak és az alacsonyabb árszínvonalnak is van visszahúzó ereje. Ha pedig magasabb nyugdíjhoz lehet jutni a fogadó országban, akkor abból egyenesen következik az oda bevándorlás intenzitásának növekedése.

A migráció új közgazdaságtanának elméletében a vándorlási szereplők továbbra is az individuumok, azonban a migráció, mint túlélési és/vagy jólétnövelő stratégia, már nem az egyén, hanem annak szűkebb környezete érdekében történik. Nem az egyén jövedelmének a maximalizálása az elsődleges cél, hanem a gazdasági közösség (háztartás vagy annál nagyobb) megélhetési kockázatainak a minimalizálása. Mivel a közösség bocsátja ki magából a migránst és az elmélet hallga-

²¹ Ha nem az állami szándék szerint zajlanak a migrációs folyamatok, akkor az elmélet szelleméből következően indirekt módszerekkel, visszafogással vagy ösztönzéssel terelik (befolyásolják) a migráns mindenek felett álló egyéni döntését.

tólagos feltevése a fogadó országokba bevándorlókra irányuló állandó kereslet, ezért ezen elmélet érvényességi tartománya – a migrációs politika felől tekintve – kizárólag a kibocsátó országokra terjed ki. A kibocsátó szegény országokban fejletlenek az árupiacok, pénzpiacok, nincs munkanélküli segélyezés, hiányzik a rászorulóknak szociális ellátása. Államilag garantált nyugdíjak sem léteznek, ezért a háztartás funkciói a fejlett országokhoz képest kiterjedtebbek és sokrétűbbek, az állam szerepe viszont csekély. A kibocsátó ország emigrációs politikája a belső feszültségek csillapítása és a hazautalások reményében csak semleges, illetve ösztönző jellegű lehet. A forma szempontjából egyirányú kiáramlásról van szó, amely azonban nem jár végleges áttelepüléssel. Sőt, a szoros kapcsolatok fennmaradásában érdekelt mind a két fél, a háztartás és a migráns is. Az eszközrendszer vonatkozásában az indirektséget a szegény viszonyok adják, politikaként csak a direkt kivándorlásra ösztönző eszközök jöhetnek szóba. Zárójelben meg kell jegyeznünk, hogy az „új közgazdaságtan” megközelítésmódja a migrációs hálózatok elméleti előzményének tekinthető. Közvetve utal arra, hogy a befogadó országok nem csak a munkaerő-piaci politikákon keresztül gyakorolhatnak hatást a bevándorlás és a bevándorlók huzamos tartózkodásának alakulására, hanem a munkanélküli-, szociális-, egészségügyi- és nyugdíjrendszerek migránsokra való kiterjesztésének szabályozásával, esetleg részleges és teljes kiterjesztésével is. E témakörben nem szabad megfélemlenünk az ingatlanpiac külföldiek előtt való részleges vagy teljes felszabadításáról sem. A jogkiterjesztés e téren is nemzetközi migrációt indukáló tényező lehet. A migráció új gazdaságtanának elmélete az időskori nemzetközi migráció tekintetében annyiban releváns, hogy a jól-létet és kellemet keresők típusában a házaspárok felülreprezentáltak az egyénekhez képest. Helyzetük azonban annyiban sajátos, hogy esetükben nem a háztartás egy tagja, hanem a kisközösség egésze vándorol ki. Ők sem égetik fel az eredetországba tartó hidakat, vagyis a visszavándorlás problémamentes lehetőségét. Ők többnyire saját érdekükben és nem a már fészekből kirepült gyermekeik támogatása érdekében hozzák meg gazdasági szempontból is racionális döntéseiket. A fogadó országból hazatérő időskori nemzetközi vándorok típusa esetében az eredetországban

lévő ingatlanjaikkal és szülőföldön történő olcsóbb megélhetésből származó megtakarításaikkal járulhatnak hozzá a lemenőik irányába történő generációs transzferekhez. A munkaerő-áramlással kapcsolatos generációs transzferek iránya tehát éppen ellentétes ezzel. Az időskorúak hazatérése után, nagy valószínűséggel a szegényebb országokból áramlanak a transzferek a gazdagabb országok felé. A címzettek nem az otthon maradt családtagok, hanem a külhonban rekedt gyermekek.

A duális munkaerőpiac elméletéből következően a munka világának van egy meglehetősen instabil része, melyre az alacsony bérek és/vagy az ideiglenes foglalkoztatás és/vagy a gyakran változó munkafeltételek és/vagy az érdekvédelem hiánya, a szakmai előrelépés és felfelé mobilitás szinte áthághatatlan korlátai a jellemzők. Belső forrásból ezt a munkaerő igényt a munkaerőpiacról kiszorultak bevonásával, a felnőttkor előtti gyermekmunkával és a felnőttkori női munkával elégítették ki az ipari korszak kiteljesedéséig. Az alapfokú, majd a közép-, majd a felsőoktatás általánossá válásával és a nők emancipációjával ez a belső pótlólagos munkaerőforrás azonban fokozatosan kiapadt. Időről-időre egyre nagyobb külső munkaerőre lett szükség, melynek kielégítése a vendégmunkás-rendszer keretében történt meg. Döntően tehát a fogadó országok kereslete váltja ki ezt a típusú migrációt. A kereslet befolyásolására az államnak korlátozott eszközei vannak, ezért semleges, illetve ösztönző jellegű vándorlási politika alkalmazása látszik célszerűnek, az egymástól is elszigetelt migránsok jogvédelmének, direkt eszközökkel való biztosításával és az illegális visszaszorításával egyetemben. Az elmélet hallgatóságos előfeltevése, hogy a származási országokban állandó és kimeríthetetlen kínálata lesz az alacsony státusú munkaerőnek, melyet a fogadó országokban folyamatosan felszívnak. Tehát ezen elméletből a nemzetközi egyenlőtlenségek folyamatos fennmaradásának feltételezése következik. A duális munkaerőpiac elméletében alig fedezhetők fel az időskorú vándorokra is érvényes összefüggések. Fogadó országbeli ingatlanjaik fenntartásához többnyire helyi munkaerőt vesznek igénybe igaz a duális munkaerőpiac sérülékenyebb oldaláról merítve. Az eredetországban az állandó személyzet szükségessége valószínűsíti

azt, hogy nem helybeliek, hanem más területekről származók szolgáltatásait veszik igénybe. A fogadó területen viszont kifejezetten előnyös, ha helyi munkaerőt alkalmaznak.

Az eredeti marxista teória, a migráció közgazdasági elméletei, a később tárgyalandó világrendszer elméletek és a politikai elméletek előfutárának tekinthető. Alaptétele szerint a bevándorlási politikát a gazdasági faktorok és a társadalmi osztályok érdekérvényesítő politikája együttesen formálják. A kapitalisták uralta gazdaságnak a hazai bérek alacsonyan tartása érdekében általában szükségük van belső és külső munkaerő-forrásra. Konjunkturális időszakokban a tömeges külső munkaerő szinte nélkülözhetlenné válik. Ezt a migránsok biztosítják (Meyers, 2000). A neomarxista elméletek továbbfejlesztették az eredeti elképzelést az addig egységesnek vélt tőkésosztály differenciálásával, azonban a munkaerő-áramlás keretein nem léptek túl. Az elméletből a tárt kapuk bevándorlási politikája következik a hazai munkáltatók érdekeinek védelme miatt, akár direkt akár indirekt eszközrendszert alkalmazva. Az elméletben még igen távoli analógia sem található az időskorúak nemzetközi vándorlása vonatkozásában.

A világrendszer elmélet kilép a gazdasági tényezőkkel operáló magyarázati keretből és kiemeli, hogy a politikai, katonai, kulturális, vallási, közlekedési, kommunikációs kapcsolatoknak és azok hagyományainak is jelentős szerepe van a migrációs áramlások kialakulásában és fennmaradásában egy egységes világrendszer keretei között. Az elmélet újdonsága, hogy az időtényező jelentőségét emeli ki, és felhívja a figyelmet az emberek migrációján túli tényezők²² áramlására is, melyek útvonalai a térben nagyrészt egybeesnek az emberek áramlásával. A globalizálódó gazdaság gyújtópontjai a világvárosok és egyéb gazdasági és adminisztratív magterületek, ahol a legtisztábban érvényesülnek a duális munkaerőpiac leírta viszonyok. A perifériák felé terjeszkedő modern piacgazdaságok a hagyományos munkamegosztási struktúrákat lebontva gyökerüket vesztett, mobil helyi népességet termelnek, mely folyamatos utánpótlását adja a centrumok specifikus munkaerő-szükségletének. A centrumországok érdekeltek a rendszer

²² A kereskedelem közvetítette áruk, a bankrendszer közvetítette tőkemozgás és a modern kommunikációs technológiák közvetítette információk áramlására gondolva.

fenntartásában, a félperiféria országainak erejét leköti a centrum országokhoz felzárkózás, illetve a periferikus helyzetbe lecsúszás elkerülése. A periferikus országok pedig a helyzetük megváltoztatására irányuló kitörési pontokat keresik, miközben folyamatosan embertömegeket bocsátanak ki. Az adott helyzetből való kitörés nem lehetetlen. Egyes országok sikeres felzárkózásra elég szép számmal találunk példákat az utolsó fél évszázadban. Az időskorú nemzetközi migráció egyik igen karakterisztikus jellegzetessége az, hogy a migrációs áramlás iránya éppen fordítottja a munkaerő áramlásának. A centrumokból, a gazdasági magterületekről a félperifériák és perifériák irányába tart. Egyrészt a nyugdíjas korúvá vált egykori vendégmunkások hazatéréséből származik ez az áramlástípus, másrészt a jól-létet és kellemet keresők nemzetközi vándorlásaiból. Kissé futurisztikus a következő vonatkozás. Az Amerikai Egyesült Államok és Mexikó relációjában már történtek kísérletek az állandó ellátásra szoruló időskorúak nemzetközi migrációjának beindítására a kisebb mexikói ár- és bérszínvonal következtében.

A nemzetállamok hatókörén túlmutató szerveződésekre igazán adekvát nemzetállami migrációs politikát nehéz kreálni. Egyértelműen a nemzetközi szervezetek kompetenciájába tartozna valamiféle globális méretekben gondolkodó, a világgazdasági rendszer elemeinek többsége számára elfogadható és megvalósítható migrációs politikák rendszerének kikísérletezése, az egyéb tényezőáramlásokra vonatkozó politikákkal karöltve. A világrendszer elméletből a jellegre, a vándorlási politikai módozatra vonatkozó preferencia sem következik. A formák közül a centrumok felé irányuló mozgás dominál. A szereplőket nem kizárólag az aktív korúak adják, hanem a gyökerüket vesztettek közé kerülnek a hozzátartozók is. Mint fentebb említettük, igen érdekes, hogy globális méretekben az időskorú nemzetközi vándorok nem a gazdasági erőterek magterületei felé tartanak, hanem éppen az onnan kifelé, a kvázi perifériákra áramlás a jellemző. Ezen áramlási irány következik a formálisan inaktív státusukból. Úgy tűnik a nagyvárosok sem biztosítanak megfelelő életkeretet az időseknek. Az egyes országokon belül a metropoliszokból kiáramlás sokkal jelentősebb a rurális térségekbe, mint az oda beáramlás. E folyamat országhatárokon

átívelése miatt tartják a nyugdíjas vándorokat a nemzetközi dezurbanizáció képviselőinek (Rogers et al. ,1992; Südaş–Mutluer, 2010).

A migrációs hálózatok elmélete korábbi jelentős migrációs áramlat megtörténtét feltételezi. Elég jelentősnek kellett lenni ennek az áramlatnak ahhoz, hogy bevándorlók közül sokan gyökeret eresszenek (közösségek alakuljanak ki) a fogadó országban, de nem volt elég kiterjedt ahhoz, hogy teljesen magával ragadja a pionírok rokonsági és baráti kapcsolatrendszerébe tartozókat. Feltételezi továbbá, hogy az interperszonális kapcsolatok nem szakadtak meg az elvándoroltak és az otthon maradtak között, sőt a kapcsolattartásra irányuló szándék mindkét fél között igen erős. Az elmélet gondolati magva, hogy a vándorlással együtt járó kockázatot jelentősen mérsékli a személyes, illetve intézményes hálózatokon belüli nemzetközi vándorlás (Gödri, 2010b). A kapcsolathálózaton belüli mozgások önfenntartó (terjeszkedő) jellegével kapcsolatos kritikánkat fentebb kifejtettük. Ehelyütt csak azt szeretnénk hozzátenni ehhez, hogy az elmélet kizárólag egyirányú áramlásokkal számol. A vélhetően fejletlenebb kibocsátók mindig küldenek, a fejlett fogadókhöz pedig mindig érkeznek migránsok. Márpedig ezek a hálózatok már középtávon is csak akkor maradhatnak fenn megítélésünk szerint, ha ellenirányú áramlások is zajlanak a hálózaton belül. Ezeknek nem kell szükségszerűen emberek áramlásának lenni. Egyéb tényezőáramlások is lehetnek. Az elméletből következik, hogy a migrációs hálózat egyfajta promigrációs intézményként működik és való igaz, hogy a hálózati formák működése és fejlődése a „mindenható állam” hatókörén kívül esik. Azonban a hálózatokon belül áramló egyénekre már vonatkozik az állami migrációs szabályozás. Ha ezt a szabályozást próbálja kikerülni a migrációs hálózaton belüli mozgás, azzal magát a hálózat létét teszi kockára. Tehát a hálózatok működési mechanizmusaikból és az egyének jól felfogott érdekeiből kifolyólag sem tekinthetők csupán az illegális migráció közvetítő mechanizmusának. Az állami vándorláspolitiká sem tekinti üldözendő képződménynek (intézménynek) a migrációs hálózatokat, hiszen a személyek közötti hálózatokon belüli családegyesítési célzatú nemzetközi vándorlásokat a tiltás hiányával vagy épen egyértelműen ösztönző migrációs politikával teszik lehetővé. Az egyéneknél maga-

sabb egységekben szerveződő hálózatokkal kapcsolatban már teljesen más a helyzet, hiszen azok szabályrendszere és működési mechanizmusa már teljes mértékben kívül eshet az állami szabályozáson, bár ez nem szükségszerű. Az elméletből semleges jellegű állami migrációs politika következik. Jellegzetes földrajzi irányokba tartó áramlások zajlanak, a szereplők demográfiai jellemzőinek háttérben maradásával. A kapcsolathálókból mozgó időskori nemzetközi vándorok legjellegzetesebb típusa a gyermekéhez vagy annak közelébe költöző szülő (családegyesítés). Az elméletben található mechanizmusok alkalmazhatók még a hazatérők típusára, hiszen a szülőföldre visszatérésben is lehet szerepe az otthonélő rokonságnak és a hasonló korú barátoknak. A jó helyeket felfedező időskorú nemzetközi migráns párokat is követhetik barátaik, azonban ez utóbbi a családegyesítéshez és a hazavándorláshoz képest még meglehetősen sporadikus jelenség.

A migrációs intézmények (migrációval foglalkozó intézmények) alkupozícióiból és gyakorlatából levezethető ösztönző, semleges és visszatartó migrációs politika is. Restriktív alkalmazó intézmények fejlődnek ki akkor, ha a migránsok ügyeit az állam az erőszakszervezeteihez utalja, vagy teret enged egyes érdekérvényesítő csoportok (szakszervezetek...) kizárólagos befolyásának. Ekkor a belépés és a tartózkodás jogszerűségét helyezik előtérbe, és kíméletlen harcot folytatnak az illegalitással jellemezhető formák ellen. Ha a migránsok a saját érdekeik védelméért és érdekérvényesítő képességük fokozásáért egyesületeket hoznak létre, ha a migránsokkal foglalkozó nonprofit szervezeteket alapítanak a fogadó országok állampolgárai, ha nemzetközi migrációval és a menekültügygel foglalkozó nemzetközi intézmények működnek az állam területén, akkor a jóindulatúan semleges, illetve a bevándorlást ösztönző állami migrációs politika jelenti a járható utat. A restriktív gyakorló állami erőszakszervezetek irányába a direkt jellegű intézkedések a célravezetőek, hiszen az indirekt jellegű beavatkozások a végrehajtók önkényes értelmezésének és eltérő gyakorlatok kialakulásának a táptalaját adnák. Az indirekt eszközökkel operáló, semleges és ösztönző jellegű migrációs politikai magatartás következik az intézményelméletből, hiszen a széles alapokon nyugvó intézményesedés folyamatát nem szükséges aprólékosan, minden részletre kiter-

jedően szabályozni és ellenőrizni. A profitot termelő migráció fekete-piacát nem kizárólag a bevándorolni szándékozók kínálata, hanem a fogadó országbeli migránsok iránti kereslet is táplálja. Feltehető a kérdés, vajon az állam a bevételei növelése érdekében miért nem törekszik a bevándorlókból közvetlenül nyerhető profitra, kifogva ezzel a szelet a migráció fekete-piacát működtetők vitorlájából? Az időskorú nemzetközi vándorok bizonyos helyek ingatlanpiacának kiemelt szereplői. Külön a nyugdíjas réteget megcélzó területfejlesztési terveket dolgoztak ki egyes gazdag államokbeli önkormányzatok. Profitorientált vállalkozások alakultak elsősorban az Egyesült Államokban, majd onnan elterjedve a jelentősebb fogadó országokban is, a változatos és sokrétű igények kielégítésére törekedve, sőt talán még a meg sem született igények felkeltése céljából is. Az önkormányzatokon túlmenően a nemzetközi ingatlanforgalommal foglalkozó vállalkozások érdekeltek a nyugdíjasok külföldi migrációjának élénkítésében és a nemzetközi vándorlásuk fokozódásában.

A kumulatív okság elmélete valójában nem egy összefüggő, koherens elmélet. Abból a szabályszerűségből indul ki, hogy az egyéni életút során a már vándorlási tapasztalattal rendelkezők nagyobb valószínűséggel kelnek útra a migrációs tapasztalattal nem rendelkező – egyébként ugyanolyan migrációs szempontból releváns paraméterekkel bíró – társaikhoz képest. Nem csak az aktuális vándorlási okok összegződnek, hanem a múltbeli migrációs tapasztalatok is kumulálnak, és pozitív visszacsatolási mechanizmusokat indítanak el a további vándorlások elősegítésében. Az egyéni szinten zajló visszacsatolási folyamat működése kívül esik az állami befolyás körén. Végeredményben a gyakorlati tapasztalatokból leszűrt következtetés a vándorlók egyfajta sajátos erőforrására, a mobilitási készségükre mutat rá. A kumulatív okság elméletének alaptételei igen nagy jelentőséggel bírnak az időskorúak nemzetközi vándorlásai kapcsán. A jól-létet és kellemet kereső időskorú vándorok genezisében bizonyítottan igen jelentős szerepet játszanak a turisztikai desztinációban szerzett élményeik, amit követően a turisztikai célterület bevándorlási fogadó területté vált. A hazavándorló nyugdíjasok esetén is bebizonyosodott, hogy a

korábban vendégmunkás státusban tett gyakori hazalátogatások megnövelték a visszavándorlás valószínűségét.

A migráció belső (hazai) érdekek érvényesítésével operáló – politikatudományi indíttatású – elmélete szerint a migrációs politika alakítására vonatkozó általános állami érdek nem létezik. Az állam az érdekérvényesítő és nyomásgyakorló csoportok csatáinak semleges színtere, és kompromisszumok keresésére rendezkedik be. Az ösztönző jellegű immigrációs politikát és a beilleszkedés elősegítését a munkáltatók és a migránsokból formálódó etnikai csoportok, míg a restriktív immigrációs politikát és a vendégmunkások hazatérésének és továbbvándorlásának elősegítését a munkavállalók szakszervezetei, a nacionalista csoportosulások és a helyi önkormányzatok képviselői tűzték a zászlajukra. A közöttük lévő erőviszonyok döntöek az állami politika kialakítása számára. Az elméletkezdeménnyel kapcsolatban bírálatként fogalmazható meg, hogy az államot, mint önálló migrációs politikai aktort nem ismeri el (Meyers, 2000). Ez nyilvánvaló tévedés. További tévedés az, hogy csak belső nyomásgyakorló csoportok léteznek. Jól tudjuk, hogy a külső nyomásgyakorlásnak is vannak aktív szereplői, és ezeket sem lehet folyamatosan figyelmen kívül hagyni. Az időszerűak nemzetközi migrációja kapcsán sem, a munkaadók sem a munkavállalók érdekképviselői célkitűzéseinek és tevékenységének sincs relevanciája. Az önkormányzatok tiltakozásáról, esetleg az időszerűak bevándorlásának megakadályozásáról eddig nem szóltak tudósítások. A nyugdíjasok integrációja nem kulcskérdés az aktívakéval összevetve. Bizonyos nyugdíjas tömeg felett kialakulnak érdekvédelmi szervezeteik, melyek tevékenységének fő csapásiránya a civil szolidaritás felélesztése, és a fogadó állam hatóságaival való folyamatos kapcsolattartás egyedi ügyekben. Többségük nem törekszik újabb nyugdíjasok tömeges odacsábítására, hiszen az már nem szolgálná az érdekeiket.

A migráció másik politikai elmélete a közpolitikai elmélet elismerően kidolgozatlan terület. Nem tekinthető elméletnek az a kérdésfeltevés, hogy a hatályos törvények és tisztán körülhatárolt politikák léte vagy hiánya hogyan támogatja, gátolja vagy téríti el a migrációs áramlatokat (Szabó, 2004). Pusztán jogszabályokkal szinte lehetetlen migrációs áramlásokat generálni. A harmadik országbeli kutatóknak az Eu-

rópai Unióba (és természetesen Magyarországra) csábításával kapcsolatos kudarcok fényes bizonyítékkul szolgálnak erre (Ács–Gellérné Lukács, 2012). A jövőben a politikatudomány művelői számára jelent feladatot a jogszabályok és politikák kölcsönhatásainak végiggondolása és hatásvizsgálatok végzése. A hatásvizsgálatok után pedig talán lehetőség nyílik az elméleti általánosításra is.

A migrációs rendszer elmélete sem tekinthető kidolgozotttnak, hiszen a rendszerelmélet alaptételeinek migrációs megfelelőit próbálja megtalálni. Véleményünk szerint a migrációs áramlások szempontjából ez a megközelítés fejleszthető leginkább tovább. A rendszer strukturális elemei a küldő és fogadó területek, továbbá a migrációs áramlások, melyek a kapcsolatot biztosítják. A rendszerek lokalizálhatók, határokkal különíthetők el más rendszerektől. A határzónák földrajzi szempontból országnyi méretűek is lehetnek és rendkívül képlékenyek. Tehát az adott ország egynél több migrációs rendszerhez is tartozhat. Az igazi megválaszolásra váró kérdés az, hogy milyen kritériumok szerint különítsünk el a rendszereket. Az áramlás abszolút nagysága, esetleg intenzitása, kibocsátási arányszámok, befogadási arányszámok szerint? Mi lehet a megfelelő idődimenzió: hét, hónap, év, évtized, évszázad? E kérdéseket érdemes lenne a kutatás későbbi fázisában néhány típus-ország és Magyarország példáján megválaszolni, és egyben tesztelnék is a rendszerszerű megközelítésmód alkalmazásának jogosságát.

6.2. Kormányzati vándorlási politikák a nagyvilágban – időskori vonatkozások

Az öregkorúak vándorlásai főleg a családegyesítési politikák keretében zajlottak le az 1960-as évtizedtől, és irányuk a szegény országok felől a gazdag országok felé tartott. A tipikus szituáció az volt, hogy a vendégmunkások gyökeret eresztvén a fogadó országban maguk után hozták családjukat is. Gyakran ez a családegyesítés nem egy, hanem több fázisban zajlott le. Először többnyire a feleség érkezett meg a gyermekekkel, majd az idő múlásával a bevándorlók anyagi helyzete lehetővé, az idős szülő rászorultsága pedig szükségessé tette a felme-

nők nemzetközi vándorlását is (King-Vulnetari, 2006). Mind a nemzetközi jog, mind az egyes országok jogalkalmazása kiemelten támogatta a családegyesítési célú mozgásokat. A humanitárius megfontolások mellett az egyes államok politikai gyakorlatának kialakításában szerepet játszott az is, hogy az időskorúak vándorlása családi burok keretében zajlott le, és közvetlen terhet nem okozott a fogadó ország számára.²³ Nem keletkeztek munkaerő-piaci feszültségek, a szociális ellátórendszerre nem nehezedett újabb nyomás. Az idős migránsok legálisan érkeztek, így az illegális migrációhoz kapcsolódó potenciális veszélyforrások az esetükben fel sem merültek (UN, 1998).

Nem volt jellemző az idősek menekültstátuszért folyamodása sem a gazdag országokban. Egyrészt a több országon átjutó menedékesek és menekültek között rendkívül ritka a 60 év feletti, másrészt a tartózkodási jogcímet a családegyesítés keretében sokkal könnyebb volt megszerezni. Az öregkorúak vándorlásának folyamata viszonylag szabályozott keretek között volt tartható, és a vendégmunkás-hullám 1973 után kezdődő csillapodásával a jelenség lassú kifulladásra és alacsony szinten történő stagnálásra következett be. A legtöbb országban az idős vándorok nem törekedtek az állampolgárság megszerzésére egyrészt az életkoruk, másrészt az állampolgárság megszerzésének gyakran a belépéshez képest egy évtizednél hosszabb ideig tartó kívánalma következtében.²⁴ Figyelemre méltó, hogy a fentebb idézett ENSZ kiadvány tematikus struktúrájában nincs elkülönítve a diákok és az idősek vándorlása, pedig e két csoport a nemzetközi vándorlások egyre növekvő szeletét adja. Még megemlíthetjük szintjén is csak ritkán szerepelnek, ami egyértelműen jelzi a két téma újszerűségét és kutatásuk szükségességét. A hét hagyományosnak számító téma a következő volt: családegyesítés, állampolgárság és állampolgárrá válás, a bevándorlók társadalmi politikai és gazdasági beilleszkedése, a letelepedési célú beván-

²³ A klasszikus időskorú vándorlókval kapcsolatos beilleszkedési problémák elsősorban a családba való beépülést jelentették. A fogadó társadalommal való kapcsolatuk korlátozott volt. Idő és akarat hiányában nem is volt szükséges az új társadalmi közeg szokásait felvenni. „Idegen testként” is biztosított volt a létük és társas kapcsolataik, bár egyedi ellenpéldák mindig is akadnak.

²⁴ A családegyesítés keretében országok között vándorló idős szülőkhöz, nagyszülőkhöz képest minőségileg más kategóriát jelent az 1980-as évektől kibontakozó időskorú nyugdíjasok vándorlásának folyamata (lásd 3. fejezet).

dorlás, a munkaerő vándorlása, menekültek, illegális vándorlás. A családegyesítéssel kapcsolatos általános megállapítás az volt, hogy bár a család egyesítése nem alapvető emberi jog, mégis a nemzetközi normák és egyezmények egyfajta morális és politikai kényszerként hatnak a nemzetállamok kormányaira, hogy támogassák a társadalom alapegységeit és azok újraegyesülését. Az állampolgársággal kapcsolatban a nemzetállam szuverenitását senki nem kérdőjelezi meg. Viszont a nemzetközi vándorlások eredményeképpen egyre nagyobb számú és arányú kettős vagy többes identitással rendelkező bevándorló státuszú személy és közösség él a nemzetállam keretein belül, jóval kevesebb gazdasági, szociális és politikai jogosítvánnyal, mint ami az állam polgárait illeti. A demokratikus deficit nyilvánvaló. Jól kimunkált beillesztési csatornák hiányában kirekesztődésük és marginalizálódásuk szinte törvényszerű. A fogadó társadalomba való teljes beilleszkedés meglehetősen hosszú folyamat, mely közel sem biztos, hogy befejeződik az első bevándorló generációval. A bevándorlók gyermekeire és unokáira, tehát a második és a harmadik generációra is figyelmet kell szentelni, különösen az alacsony státuszú első generáció dominanciája esetén. A letelepedni szándékozó bevándorlókkal szemben egyre kifinomultabb gazdasági típusú szelekciós kritériumokat fogalmaz meg a fogadó állam. Nem egyszerűen válogatott migráns munkavállalók biztosítása a cél a gazdaság számára, hanem a szellemi és működő tőkét egyesítő befektetővállalkozók vonzását tekintik kiemelt feladatnak.

Nem csak a termelés, hanem a magas szintű fogyasztás is a nemzet javát szolgálja – ismerték fel a Fülöp-szigeteken, amikor az 1980-as évek közepén egészséges nyugdíjasokat vonzó államilag támogatott programot hirdettek meg az egykori Fülöp-szigetokről elvándorlók és mások számára is. Az a külföldi állampolgár, aki legalább 50 éves volt és 50 ezer USA dollár előleget tett le egy meghatározott bankban, az Különleges Nyugdíjas Vízumhoz jutott mindenféle a bevándorlóknál szokásos adminisztratív procedúra nélkül. E vízum birtokában a bevándorló státusznál egy csapásra magasabbra emelkedett a társadalmi ranglétrán. A kiszemelt célréteg a leszerelt katonatisztek, a diplomáciai testületek hajdani tagjai, transznacionális vállalatok egykori alkalmazottai voltak, tehát a társadalmi hierarchia magas fokán állókat céloz-

ták meg. Sikeres volt a program vagy sikertelen, azt a szakirodalom által megadott egyetlen dimenzió alapján nehéz megítélni, mindenestre 1987 és 1995 között 100 millió USA dollár került ezen a jogcímen a bankba, amiből könnyen kiszámítható, hogy a nagyvilágból hozzávetőlegesen kétezer természetes személy élt ezzel a kivételes lehetőséggel. A cél tehát nem embertömegek mozgatása, hanem egyszerre tőkevonzás és fogyasztásélénkítés volt (UN, 1998, 83.).

A munkavállalási céllal várt és érkezett migránsoknál továbbra is az ideiglenes jelleg hangsúlyozása a legfontosabb, hiszen nagyságrendjüket a gazdaság ciklusaihoz és az általános társadalmi politikai közhangulathoz kell folyamatosan igazítani. A költség-haszon számítások egyre ritkábbak velük kapcsolatban, hiszen legális és törvényszerű tevékenység esetén egyértelműen hasznot hajtanak a fogadó ország számára. Fajlagosan – tisztán pénzügyi szempontból – a menekültek kerülnek a legtöbbször a fogadó állam számára. A különleges helyzet különleges elbánást kíván, ami egyik oka is lehet annak, hogy a legnagyobb fokú nemzetközi harmonizáció a menekültekkel kapcsolatos elvekben és gyakorlatban alakult ki. Közép- és hosszú távú célnak csakis a menekülthullámok kialakulásának megelőzését és számuk leszorítását lehet kitűzni. A nem törvényszerűen érkező és tartózkodó vándorok annyiban számítanak különleges kategóriának, hogy esetükben lehet a legnagyobb fokú az eltérés a küldő és fogadó ország minősítése között, és e kategóriát a legnehezebb számszerűsíteni. Az időskorúak vélhetően alulreprezentáltak a legális kereteket kikerülő migránsok között, legalábbis a belépés esetén biztosan. A közrend, közbiztonság, közkerécsök, közegészségügy és a társadalmi együttélés egyéb szabályai ellen vétők előbb-utóbb az idegenrendészet látókörébe kerülnek, de nem szabad tisztán idegenrendészeti hatáskörbe utalni e kategóriát sem. A rendszeres időközönként, illetve esetenként meghirdetett amnesztiák és törvényesítési kampányok gyakorlata, sok országban gazdaságosabbnak és hatékonyabbnak bizonyult, mint a kiterjedt idegenrendészeti hajtóvadászat. Különösen igaz ez a megállapítás a tisztességes munkában megöszült illegális migránsokra. Igaz, az amnesztia időszaka után szinte szükségszerűvé válik egy kampányszerű idegenrendészeti akció is (Lukács–Király, 2001).

6.3. Migrációs politika elvei az Európai Unióban – időskori vonatkozások

A nagy földrajzi felfedezések kezdete óta Európa kulcsszereplőnek számít a világban zajló migrációban. Évszázadokon át egészen az első világháborúig, e kontinensről származott a tengerentúlra kivándorlók döntő többsége. A két világháború között a kivándorlás a korábbi nagyságrendek töredékére esett vissza és a második világháború után e terület már kiemelt célállomásnak számít. Sőt, Nyugat-Európa világviszonylatban is a nemzetközi vándorlások kulcsfontosságú fogadó területévé vált az Egyesült Államok, Kanada, Brazília, Argentína, Dél-Afrikai Köztársaság, Izrael, Ausztrália és Új-Zéland mellett. A statisztikai adatok nagyságai a földrajzi helyzet, a nemzetközi migráció történeti hagyományai és az általános fejlettség komplex összefüggéseit tükrözik. A külföldiek lélekszáma általában növekvő tendenciát mutat, miközben az egyes országok között igen jelentősek az eltérések. A XX. század végén az össznépeséghez képest a külföldiek aránya a kis területű és lakosság számú országokban volt a legmagasabb. Luxemburgban a teljes lakosság egyharmada, Svájcban az egyötöde. Három országban, Belgiumban, Németországban és Ausztriában 10% körüli volt a külföldiek aránya. Hollandia, Franciaország, az Egyesült Királyság, Írország, Dánia, Norvégia és Svédország 5%-os értékekkel rendelkezik, míg minden további nyugat-, és kelet-európai országban ez az arány 3% alatti volt (Salt, 2001; Ekéné, 2003). A hosszú távon ható folyamatok miatt a befogadó országok lakosságának öregedésével párhuzamosan a bevándorlók állományának öregedése is jellemző. Erre az öregedésre rakódik még rá az időskorúak egyre növekvő nemzetközi mozgása. Reméljük, hogy az Eurostat (EU Statisztikai Hivatala) által tervezett egységes és részletes nemzetközi adatgyűjtési rendszer a nem túl távoli jövőben valósággá fog válni, és akkor részleteiben is módunk lesz elemezni az összeurópai időskori vándorlási folyamatokat és azok kitapintható politikai implikációit (Lukács–Illés, 2003). Addig azonban meg kell elégednünk e jelenleg érvényben lévő EU-s

migrációs szabályozás vázlatos ismertetésével és a várható fejleményekre vonatkozó gondolatkísérletekkel.

Az Európai Unió a kontinensen belül elkülönülő térséget alkot a migráció sajátos kezelésével és szabályozásával. Nem nehéz megjósolni, hogy az egységesülő Európa vélhetően e szabályrendszert fogja követni az EU túlsúlya miatt. Az alapító szerződésekben megfogalmazott négy alapszabadság egyike a személyek szabad áramlása és ennek korlátozásoktól mentes biztosítása a tagállamok között. A meglehetősen általános és igen széleskörűen értelmezhető elv specifikációja a közösségi intézmények által termelt másodlagos jogforrásokban történt meg és sajátos fejlődést mutatott. A változtatások iránya egyértelműen az volt, hogy kiszélesítették az érvényességi körét. Kezdetben a munkavállalók, tehát azon természetes személyek szabad mozgását garantálták, akik gazdasági tevékenységet folytattak vagy kívántak folytatni. Ebbe a körbe az alkalmazottként munkát vállalókat, az egyéni vállalkozókat és családtagjaikat értették bele. A szabad mozgás lehetőségének megadása összekapcsolódik a tartózkodási, illetve letelepedési szabadsággal a természetes, és jogi személyek részére is fióktelepek, ügynökségek, leányvállalatok létesítésével (Fóti, 1999; Lukács, 1999; Lukács, 2002a).

A munkaerő szabad áramlásának biztosítását fokozatosan, a gátló adminisztratív és egyéb akadályok lebontásával valósították meg. Mint fentebb említettük a Római Szerződés a személyek szabad áramlása elvének nyilvánításával nem a tagállamok összes polgárát megillető jogot alapított, csak a munkavállalók és egyéni vállalkozók (önfoglalkoztatók, szolgáltatók), valamint családtagjaik számára tette lehetővé a szabad mozgást. Az alapelv összes személyre kiterjesztésében a kilencvenes évek elején történt alapvető fordulat (Gellérné Lukács, 2004: 21). A tagállamoknak meg kellett adniuk a területükön tartózkodás jogát három hagyományos értelemben munkát nem végző rétegnek: a nyugdíjba vonult közösségi állampolgároknak, az oktatási intézmények hallgatóinak, továbbá minden olyan közösségi polgárnak, aki képes önmaga eltartására, rendelkezik teljes körű egészségbiztosítással, és akit ez a jog a korábbi szabályok szerint nem illett meg. Gyakorlatilag mindenkire kiterjesztették az elv érvényességi tartományát, a sza-

bad mozgás kváziuniverzális joggá vált a közösségen belül. A fentebb vázolt fejlődésmenetet látva egyértelműen megállapítható, hogy a jelenleg hatályos szabályok túlnőttek az alapító szerződésekben foglalt eredeti elképzeléseken (Illés, 2004). A személyek fogalmába tehát beletartoznak a nyugdíjasok is, hiszen biztos jövedelmük (jövedelmeik) miatt, képesek önmaguk eltartására a fogadó országban. Továbbá a teljes körű egészségbiztosításuk miatt egyáltalán nem jelentenek többletterhet a célország egészségügyi rendszerére. Gyakorlatilag tehát csak azok a nyugdíjasok nem élhetnek a szabad mozgás, tartózkodás, esetleg letelepedés jogával, akik rossz anyagi helyzetben vannak, és nem tudják a költözéssel járó költségeket és önmaguk fogadó állambeli eltartását vállalni, valamint rászorulnának a fogadó ország szociális ellátó rendszerére (Lukács–Király, 2001; Lukács, 2002b). Meg kell említenünk, hogy közösségi munkavállaló eltartott felmenőiként is vándorolhatnak nyugdíjasok. Történhet ez akár a munkavállalóval együtt, tehát egy kompakt vándorlási egységet alkotva vagy a közösségi munkavállalót követve családegyesítés címén. Így nem saját jogosultság alapján, hanem származékos jogosultság alapján vándorolhatnak, abból eredően, hogy ő(k) egy közösségi munkavállaló családtagja(i) (Gellérné Lukács, 2004: 154).

A fentebb kifejtettek kizárólag az uniós állampolgárokra vonatkoztak. Az alapelv alkalmazása kiterjesztésének további lehetősége az, hogy a nem uniós állampolgárokra (harmadik országokból érkezőkre) is vonatkozzon (Hoffmann-Nowotny, 1999). Az egyenlő bánásmód és az állampolgárságon alapuló megkülönböztetés tilalma elveiből következően a jogszerűen tartózkodó, munkát vállaló Unión kívüli államok polgárainak is ugyanolyan jogokat lehetne biztosítani az integráción belüli mozgások kapcsán, mint a saját állampolgáraiknak. Kezdetben csak a harmadik országbeli munkavállalókhöz és vállalkozókhöz tartozó családtagoknak (köztük a felmenőknek) volt jogosultsága a belépésre és tartózkodásra a családi tagi státus révén. A munkavállalásukat egy bizonyos időszakig szigorúan tiltják, tehát gazdasági aktivitást elvileg még a család keretein belül sem folytathatnak.

Az Amszterdami Szerződés (1997) egyik legfontosabb vívmánya a harmadik államokbeli polgárok mozgásának jogkiterjesztése kapcsán

az EU harmadik pillérének (a bel- és igazságügyi pillérnek) a közösségiesítése volt.²⁵ Ezzel a változtatással Európai Unió egy új migrációs érába lépett, hiszen a kormányköziség megcsontosodott elvét megtörte a közösségi döntéshozatal felé történő elmozdulás (Geddes, 2002).

Az Amszterdami Szerződéssel a bevándorlási és menekültügyi intézkedések, a harmadik országbeli állampolgárok jogai, a külső határok ellenőrzése, a vízumok, az említett területekhez kapcsolódó igazgatási együttműködés és a polgárjogi ügyekben megvalósuló igazságügyi együttműködés is közösségi hatáskörbe kerültek. Egy új, IV. Fejezet került elfogadásra. A harmadik pillér részleges közösségi hatáskörbe vonása azt eredményezi, hogy jogilag kötelező intézkedéseket fogadnak el, tehát a nemzetek feletti jogi instrumentumok elsőbbséget fognak élvezni az egymásnak ellentmondó nemzeti jogokkal szemben a megjelölt területeken. Ezek a rendelkezések akár közvetlen hatályúak is lehetnek, ha az EK jog szerint megfelelnek a közvetlen hatály kritériumainak, azaz elég világosak és pontosak, feltétel nélküliek és jogilag tökéletesek (azaz a végrehajtás területén nem hagynak megítélési szabadságot). Emellett a Bíróság hatásköre ki fog terjedni az értelmezésben és jogérvényesítésben egyaránt (Gellérné Lukács–Illés, 2005).

A nagy kérdések azok, hogy mit vonnak közösségi hatáskörbe, milyen szintű jogszabályokkal teszik meg ezt a közeljövőben, mik lesznek az egyes tagállamok egyedi reakciói, mert azt nem szabad elfelejtenünk, hogy nem kerül ki az összes befolyásolási eszköz az egyes tagállamok kezéből. Talán e helyen annyit megkockáztathatunk, hogy előre jelezzük a változások várható irányát. Úgy érezhető, hogy új szelek fújdognak a migráció értelmezésével és a hatásainak megítélésével kapcsolatban (Niessen, 2002; Bonifazi, 2003). Közkeletűvé vált az a felismerés, hogy a migrációval – úgy általánosan – a politika nem tud mit kezdeni, a folyamat nagyfokú komplexitása miatt. Csakis jól körülhatárolható részeivel való foglalkozás esetén nyílhat esély célzott eredmények elérésére (Appleyard, 2001). A nemzetközi migráció hatásainak megítélésénél egyre csökken a negatívumok említése a második

²⁵ 1997. október 2-án írták alá és 1999. május 1-jén lépett hatályba.

évezredben,²⁶ egyre kevésbé tekintik pusztán idegenrendészeti és biztonsági kérdésnek. Előtérbe került a haszonelvűsége nyugvó menedzserszemlélet (Niessen, 2002; Chabounina, 2003; Niessen–Schibel, 2003) kialakulásának szükségessége a migráció szabályozásában, továbbá a pozitív hatások hangoztatása.

Az Amszterdami szerződés hatályba lépését (1999) követően öt-éves programok keretében igyekeztek kijelölni az általános migrációs politikai irányvonalat és megjelölni a migráció azon részterületeit, melyekre a közösség koncentrál. Az 1999-től induló tamperei program eredményeképpen rögzítették a közös bevándorlási, menekültügyi és határrendészeti politikák kiindulópontjait. Ezekhez a politikához a 2004-től induló hágai programban hozzácsatolták a közös visszatérési politikák és gyakorlatok kialakítását, ami az általános migrációs nyitási irányvonalához képest visszalépést jelentett, még ha indokolásul az európai biztonság megteremtését hozták is fel. A 2009. decemberében elfogadott Stockholmi Program címe is tükrözi a migrációs politikák kialakítóinak bizonytalanságát, nyersebben fogalmazva éleslátásuk és koncentrációs képességük hiányát: „A polgárokat szolgáló és védő, nyitott és biztonságos Európa”. A biztonság alapvetése mellett a nyitottság elvét is visszahozták az általános irányvonalak közé, viszont rögtön fel is puhították, a rendészeti belső szakzsargonban és a viccek világában jól ismert „szolgálunk és védünk” kifejezéssel.

A stockholmi program megvalósítása már a Lisszaboni Szerződésben (2007) rögzített új jogi keretek között történik. Ezek közül a leglényegesebb, hogy az Európai Unió pilléreken nyugvó rendszere megszűnt. Így a migráció területére vonatkozó jogi aktusok kialakítására is ugyanolyan jellegű szabályok vonatkoznak, mint a többi közösségi hatáskörbe vont ügybe. Tehát a minősített többség (megszűnt az egyhangú szavazás szükségessége az Európai Tanácsban) és együttdöntési eljárás (Tanács és az Európai Parlament) lettek a fő döntéshozatali mechanizmusok (Berta et al., 2012).

A gyakorlatban a migráció szabályozása továbbra is az Európai Unió és az egyes tagállamok megosztott hatáskörébe tartozik majd. Az

²⁶ Egy a migráció gazdaságtanával foglalkozó tanulmányában Hárs Ágnesnek (1998) is feltűnt, hogy a kilencvenes évek szakirodalmában a migráció veszélyei mellett, előnyeiről ritkábban esett szó.

államok szuverén szabályalkotási lehetősége csak azokon a területeken csorbul, melyek uniós szinten harmonizáltak. Az igazán hűsbavágó kérdések azonban állami szinten szabályozottak. Példa gyanánt csak a bevándorlási kvóták meghatározását vagy a szociális jogokhoz való hozzáférés lehetőségének meghatározását hozzuk fel.

6.4. Az időskorúakra vonatkozó magyar migrációs politikák?

Megítélésünk szerint a fentebb felsorolt dimenziókat és a nemzetközi szakirodalom által feltárt jellegzetességeket célszerű figyelembe venni az öregkorúakra vonatkozó nemzetközi vándorlási politikák megalkotásakor. Az előző fejezetek adatelemzéseiből egyértelműen kiviláglott, hogy a Magyarországon tartózkodó bevándorlók állományának egyre gyorsuló növekedését nemcsak ezen szubpopuláció természetes idősödése okozta, hanem másik tényezőként az egyre idősebb korösszetételű bevándorlói áramlatok is jelentős szerepet játszottak. A bevándorlói áramlatok idősödése a vizsgált időszak egészét tekintve nagyobb mértékű volt, mint a küldő országban mért öregedés foka. Tehát a küldő országokbeli népesség idősödése önmagában nem elégséges ok a Magyarországot érintő időskori migráció magyarázatához. Reméljük, hogy az alfejezet egy újabb adalékkal szolgált ahhoz, hogy mely területekre szükséges odafigyelni az időskori vándorlást is fontos kérdésnek tartó magyar migrációs politika formálójának.

A közeljövőben és középtávon (10–15 év) az öregkori nemzetközi vándorlás statisztikailag számottevő mértékben Magyarországot vélhetően, mint bevándorlási célországot fogja érinteni. E feltételezés részint a nyugdíjak nominálértékére, részint a vásárlóerő paritásra vezethető vissza. Köztudomású ugyanis, hogy a gazdag, magasabb jövedelmű országokban az árszint is magasabb. Ezért bármely nyugati országból, például Ausztriából a Magyarországra való áttelepülés egy nyugdíjas számára jelentős gazdasági előnyökkel jár. Ugyanez vonatkozik azokra a nyugati emigrációból visszatelepült magyarokra, akik nyugdíjukat, vagy annak egy részét külföldről kapják. Már eddig is több tízezerre becsülhető az időskorú, nyugdíjas visszatelepültek szá-

ma a nyugati emigrációból, és elképzelhető, hogy ez tovább növekszik az 1988 után kivándoroltak nyugdíjba vonulásával.

Fordított irányú, tehát Magyarországról külföldre történő nyugdíjas vándorlás statisztikailag számottevő nagyságrendben nem várható, miután ezt még a legmagasabb szintű magyar nyugdíjak sem teszik lehetővé. A kisszámú öregkori kitelepülést csak az teszi lehetővé, hogy az érintettek a rokonaikhoz/gyerekeikhez költöznek, akik ottani lakás-szerzésüket, háztartási kiadásukat részben vagy egészben fedezik. Sokkal nagyobb jelentősége lesz a külföldön tartózkodó (dolgozó, háztartásbeli) magyarok fogadó országokban történő megöregedésének.

Figyelembe kell venni azt is, hogy az öregkorú bevándorlók – különösen a szerényebb jövedelműek, pl. a környező országokból érkezők – az egészségügyi és szociálpolitikai ellátási rendszereket is igénybe veszik, melyeket részben vagy egészben az állami/önkormányzati költségvetésből finanszíroznak. Nagyobb mérvű öregkori bevándorlás esetén erre mindenestre fel kell készülni (Krieger, 2005).

A magyarországi nyugdíjasok belföldi vándorlásaik során követik-e a dolgozatban vázolt jellegzetességeket, vagy esetleg térbeli viselkedésük teljesen más típusú folyamatokba rendeződik? Ez egy általános – és megítélésünk szerint széleskörű figyelmet érdemlő – kérdés, melyről még hozzávetőleges információink sincsenek. Márpedig nemcsak tudományos aspektusból, hanem a területi és társadalmi tervezés szempontjából sem elhanyagolható probléma ez. Végeredményben tehát a közeljövőben Magyarországon lehetőség nyílhat arra, hogy megbízható regiszterbázison alapuló korrekt mintavételes felvételekkel boncolgathassuk az időskorú nemzetközi bevándorlást.

Az időskori nemzetközi vándorlási politika *alanyának* meghatározásához nem célszerű egzakt életkorokat használni. A nyugdíjas státus alkalmazása adekvátabbnak látszik, és a nyugdíjasok döntő tömegében ez nem független a betöltött életkortól. Az állami és egyéb vándorlási politikák alanya általában lehet az egyén, a házaspár és lehet a család, de a rendszerszerű megközelítésmóddal lehet a vándorlási hálózat egy része vagy egésze is. Az időskorú vándorokra vonatkozó politikáknak, az eddigi kutatási eredmények szerint, a nyugdíjas egyéneket és (házas)párokat kellene megcéloznia. A migrációs politika

céljai sokrétűek lehetnek. Az időskorúakra vonatkozó nemzetközi vándorlási politika azonban etnikai bázisú vagy haszonelven nyugvó is lehet Magyarországon. Ha az etnikummal kapcsolatos preferencia kiegészül a haszonelvűséggel, mely a saját etnikum kezelése kapcsán sem zárandó ki, akkor nem kétséges a fogadó ország nyeresége. A jólétet és kellemet keresők típusával kapcsolatban megkérdőjelezhetetlen a fogadó terület haszna, és vonzásukkal kapcsolatban akár társadalmi konszenzus is kialakulhat. Az időskorúakra vonatkozó nemzetközi vándorlási politika megalapozását szolgálja az *általános elvek* előzetes tisztázása. A leglényegesebb tényező, hogy a migrációs politikának egyaránt kell vonatkoznia a befelé és kifelé irányuló mozgásokra. Nem csak a jómódú bevándorlók esetleges csábításával vagy az önmagukat eltartani nem képesek tiltásával kell foglalkozni, hanem a potenciálisan kivándorló nyugdíjasok országban tartásával. A nyugdíjasokra vonatkozó nemzetközi migrációs politika várhatóan nem a kormányzati ciklusok függvényében változik. A bevándorló nyugdíjasok nem okoznak munkaerő-piaci feszültségeket, integrációjuk nagyrészt zökkenőmentes, sőt sokszor nem is törekednek a teljes beilleszkedésre. Politikai aktivitásuk többnyire a helyi küzdőtereken zajlik, továbbá az Európai Unió tagállamaiban még közösségi szinten is. Más állam polgáraként többnyire nem gyakorolhatnak hatást az országos politikára. Újra hangsúlyozzuk, hogy az időskorú nemzetközi vándorokra vonatkozó politikáknak elsősorban haszonelvűnek kell lennie, jelenség típusainak megfelelő differenciált megközelítéssel. A stratégiai elképzelésekkel bíró jövőorientált időskorúakra vonatkozó nemzetközi vándorlási politika lehet támogató vagy akár ellenző is. Lehet ezen túl szolidaritásra épülő a menekültekkel, a menedékesekkel és oltalmazottakkal kapcsolatban, de a történelmi hagyományokat, tapasztalatokat sem lehet figyelmen kívül hagyni. Fontos azonban kiemelni, hogy koordinálni szükséges az egyes *migrációs részpolitikákat*, abból a célból, hogy a különböző időskorú migráns rétegekre vonatkozó intézkedések ne oltás ki, vagy ne fokozzák az eredeti célok többszörösére egymás hatását. Az utóbbi másfél évszázad általános migrációs politikai gyakorlata azt mutatja, hogy *a szelektív bevándorlási politikát* folytató államok bizonyultak sikeresnek. A szelekció kritériumainak és mechanizmusa-

inak kiválasztása azonban már a vándorlási politikával foglalkozók dolga. Annyi segítséget azonban adhatunk, hogy a szelekciós mechanizmusokon alapuló bevándorlási politikának meg kell alkotnia az *optimális bevándorló* (más szavakkal kívánatos vándor) ideáltípusát. A minden szempontból kívánatos vándor megkomponálása általánosságban azonban lehetetlen feladat. Mindig meg kell határozni az optimum kritériumait és azok egymáshoz viszonyított relatív súlyát. A fentebb megfogalmazott haszonelvűség primátusa miatt, Valkovics Emil (1997), véleménye szerint az ember gazdasági életrajzát kellene elsődlegesen figyelembe venni a preferálandó csoportok kiválasztásánál. Általános vonás, hogy az időskori fogyasztás nagyobb a termelésnél. A kulcskérdés egyértelműen ennek a többletnek a finanszírozása. Csakis olyan időskorú nemzetközi vándorokat célszerű fogadni, akik már megteremtették ennek a fogyasztási többletnek a forrását. Általános tapasztalat, hogy a kifinomult megalkotott *szűrő-mechanizmusok* hatásosabbak még nyugdíj-vadász típusú időskori bevándorlás esetén is, mint az ilyen jellemzőkkel is bíró bevándorlás totális tiltása (Sik-Tóth, 1999).

A magyar állam szuverenitása szinte teljes az időskorúakra vonatkozó nemzetközi migrációs politikák kidolgozása kapcsán. Emberi jogi vonatkozásokban korlátozzák azt a Magyarország által is aláírt és ratifikált nemzetközi egyezmények. Az időskori vándorlást az Európai Unió még nem szemelte ki potenciális szabályozási területül. Azonban csak idő kérdése a harmonizáció megindítása, hiszen az öregedési folyamat robosztus (egyres tagállamok érdekellentéteit kiélező) hatásai miatt a szükség lesz a spontán folyamatokba történő beavatkozásra.

Példaként egy, a könyv befejezésekor aktuális, Magyarországgal kapcsolatos példát hozunk fel. A brit *The Guardian* cikke a külföldön ápolt német nyugdíjasok problémakörét próbálta meg felvillantani 2012-ben Karácsony és Újév között. A lap saját statisztikai összesítése szerint 2011-ben 7146 német nyugdíjas élt Magyarországon, 3 ezer főnél kicsit több Csehországban és hatszáz főnél alig többen Szlovákiában. A számokból látható, hogy Kelet-Közép-Európában Magyarország kiemelt célpontnak számít a legidősebb, gondoskodásra szoruló német nyugdíjasok számára. A meginterjúvált nyugdíjasok bevallot-

ták, hogy alacsonyabb költségért jobb ellátáshoz jutottak, mint otthon (Népszabadság Online, 2012). A rohamosan terjedő folyamatra a küldő és fogadó országok politikusainak egyaránt reagálniuk kell. A kérdés már csak az marad, hogy ezt az Európai Unió nemzetekfelettsége keretében vagy kétoldalúan az érintett országok között valósítják meg ezt.

7. Összefoglalás – következtetések

A vándorlók többségét a fiatal korosztályok adják, mégis van a migrációnak egy új, kevésbé analizált válfaja, az ún. időskori nemzetközi vándorlás, amely a XX. század utolsó évtizedeinek migrációs jelensége. E jelenség néhány Magyarországot érintő vonatkozása volt a könyv tárgya.

7.1. Időskori vándorlást kiváltó tényezők

Az öregkori vándorlás jelentősége a fejlett országok népességének egyre hosszabb élettartamával, elöregedésével, a nyugdíjasok számának és arányának rohamos emelkedésével összefüggésben az elmúlt évtizedekben egyre növekedett. Az alábbiakban csokorba szedjük azokat a tényezőket és jellemző folyamatokat, melyek lehetővé tették, majd tömegjelenséggé transzformálták az időskori vándorlást. Az első tényező mindenképpen a nem igazán magyaros műszóval kifejezett *hosszabb-életűség*. A születéskor és egyéb életkorokban is jelentkező robbanásszerű élettartam növekedés az első demográfiai átmenet megindulása óta tart. A gerontológusok között nincs egyetértés abban, hogy van-e az emberi életnek felső határa. Annyi mindenestre biztos és mérésekkel, statisztikákkal is igazolható, hogy a fejlett országokban a 65 év felett várható mindkét nembeli élettartam már legalább 20 további életév. Ez a közel negyedszázadnyi életszakasz önmagában is jelentőséggel bír a megélése-kitöltése vonatkozásában. Ha hozzáteszünk, hogy az öregkor során nem egyszerűen csak az életkor kitolódásáról van szó, hanem a krónikus betegségek nélkül megélt egyre hosszabb egészséges élettartam megnövekedéséről is beszámolhatunk, akkor mindenki számára világossá válik, micsoda humán potenciál keletkezett. Sokak szerint az öregedési folyamat szétterjedése a kulturális evolúció új szakaszát nyitja meg, ami a Homo sapiens előtt álló legnagyobb kihívást jelenti. Az időskorúak egyre növekvő arányát az életkor meghosszabbodása mellett – a klasszikus demográfiai átmeneten túljutott országokban – elősegítette a másik természetes népmozgalmi jelenség, nevezetesen a termékenység csökkenése és az egyszerű

reprodukción sem biztosító szint alá süllyedése. Az időskorúak vándorlását elősegítő második tényező a *nyugdíjából származó biztos jövedelmek*, melyek nagyságrendje ugyan elmarad az aktívkori teljes jövedelmektől, azonban a pusztán életfenntartásnál még így is többre elegendők a biztosítási alapú ellátások. A nyugdíjból és egyéb bevételekből diszkrecionális jövedelem keletkezik, ami lehetővé teszi az azt élvezők anyagi függetlenségét, tehát egyre inkább mérséklődik annak az összefüggésnek az érvényessége, hogy a szülők aktivitásuk befejeztével a gyermekeikhez költöznek, bízva abban, hogy az elkerülhetetlenül megromló egészségi állapotuk miatt úgymint támaszra szorulnak. A generációk közötti szolidaritásnak a leghatékonyabb és egyben legbensőségebb módja is a családon belüli segítségnyújtás. Ha azonban valaki nem számíthat a gyermekeire vagy nincs is utóda, abban az esetben sem kilátástalan a helyzete, hiszen az intézményes ellátása valamilyen szinten biztosítható. Az ellátás színvonalát pedig saját döntése alapján egyértelműen nyugdíja és egyéb megtakarításainak nagysága határozzák meg. Harmadik tényezőnek az egyre *zsugorodó világ tünetyűtése* kívánkozik. Ez alatt értve a mozgékonyt lehetőséget tévő technikai eszközök eltömegesedését, a közlekedési hálózatok kiépülését. (Szándékosan nem használjuk a globalizáció vagy globalizálódás fogalmakat, hiszen jelen esetben annak egy szimptomája releváns a témánk szempontjából.) A nagy távolságokat átvélni képes közlekedési eszközök elterjedése lerövidítette a menetidőt, együtt járt a jegyárak egyre olcsóbbá válásával, ami következtében egyre többen voltak képesek megfizetni a viteldíjat. Negyedik tényezőnek a *turizmus* általánossá és tömegessé válása tekinthető, mely során, a nyugdíjas éveket megelőzően, személyes tapasztalatok és élmények sokasága halmozódott fel a potenciális célterületekről. Tehát turistaként a nagy valószínűséggel nem tudatos felderítés már jóval korábban megtörténhetett, mielőtt nyugdíjas korba léptek volna az időskorú potenciális vándorok. A turizmus jelenségének egyik jellegzetessége a holt szezon-problematika áthidalási kísérletei is a nyugdíjasok malmára hajtotta a vizet. A főszezonhoz képest, a hosszabb tartózkodással mindig is együtt járó, jóval olcsóbb árakat az apadó jövedelmeikből még ki tudták fizetni. Azonban a tömegturizmus által fel nem fedezett helyek,

vagy a tömegturizmus által letarolt népszerűségüket veszített területek egyaránt a nyugdíjas migráció célterületeivé válhattak. Az idővel való gazdálkodásuk aktívakénál kevésbé korlátozott volta, rendkívül flexibilissé tette őket. Megemlítés szintjén, ötödik tényezőnek az egyes kontinenseken belüli *integrációk* (elsősorban Európára és Észak-Amerikára gondolva) szerepét kell kiemelnünk, hiszen az egyesülés-egységesülés megkönnyíti a belső határok átlépését, a máshol tartózkodás lehetővé válását, és nem utolsósorban az azonos fizetőeszköz használatát. A fenti öt tényező azonosításával nem merítettük ki az időskori vándorlást indukáló összes faktort, azonban úgy véljük, hogy a legfontosabb általánosan jelenlévő motívumokat sikerült megtalálni. Nyilván számos egyedi sajátossága és további hatótényezője is van Észak-Amerikában a Napfényövezetbe vándorlásnak, mint ahogy Európában a Mediterrán térségbe való áramlásnak. A témát kutatók biztosak abban, hogy e viszonylag gyorsan terjedő jelenség a Föld más térségeiben is felüti a fejét. Már a távoli Ausztráliából és a közeli Bulgáriából, Romániából és Törökországból is megérkeztek a jelzések az időskori bevándorlás térhódításáról.

7.2. Időskorú vándorok Magyarországon

A fejlett országok népességét az elöregedés jellemzi, a nyugdíjasok száma és aránya rohamosan nő. Az öregedés tekinthető az egyik legjelentősebb demográfiai problémának Magyarországon is, hiszen míg 1869-ben csak minden huszadik ember volt hatvan éves vagy annál idősebb, jelenleg már minden ötödik magyar lakos időskorú. Az öregedési folyamat nem azonos mértékben zajlott le a férfiak és a nők körében. Ennek következtében az idős, többségében özvegy nők problémái az egész magyar társadalom számára figyelmet érdemlő kérdésekké váltak.

A magyarországi öregedési folyamat felgyorsulása közben a hazánkban huzamosan tartózkodó külföldi állampolgárok, vagyis a bevándorlók körében is folyamatosan növekedett az időskorúak részaránya. A sporadikusan előforduló jelenség az 1990-es évek közepétől vált tömegfolyamattá, tehát hozzávetőlegesen félévtized késéssel követte

az 1988 és 1992 közötti nemzetközi migrációs robbanást. Ezen fáziskésés létének igen nagy jelentősége volt az időskori nemzetközi vándorlások típusainak magyarországi feltárásakor. Az ezredfordulón már elérték a 10 százalék körüli részarányt, tehát minden tizedik Magyarországon tartózkodó bevándorló 60 éves és azon felüli volt. Újabb öt év elteltével ez az arány már 13 százalék fölé került, ami azt jelentette, hogy minden nyolcadik bevándorló státusú 60 éves és annál idősebb Magyarországon. 2010-re az addig mért legmagasabb arányban (14,2%) voltak időskorúak az összes bevándorló között. Tehát minden hetedik huzamosan Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgár az időskorúak táborába tartozik. Demográfiai közelítésben két tényezőre vezethető vissza az időskorúak növekedése a bevándorlók körében. Az egyik maguknak a korábban bevándorlóknak a természetes öregedése, másképpen fogalmazva, a fogadó országban történő öregedés. Vagyis hogy minden naptári év elteltével, egy évvel idősebbek lesznek, és egyszer csak átlépik az öregkor határát. A második tényező pedig az egyre idősebb korösszetételű bevándorlók áramlásának hatásától ered. (Harmadik tényező lehetne az idős bevándorlók esetleges rendkívül kedvező egészségi állapotával összefüggő alacsony halandóságuk. Azonban kutatások hiányában ez az összefüggés egyelőre csak hipotézisként fogalmazható meg.) A nemek arányát vizsgálva 2000-ig a férfiak voltak többen a bevándorlók minden korcsoportot felölelő állományában. 2001. január elsejétől kezdődően a korábbi bevándorlók öregkorba kerülésének, az egyre idősebb bevándorlói áramlatnak, és az adminisztratív beavatkozásoknak (valamint az ezeket kritika nélkül elfogadó statisztikai gyakorlatnak) köszönhetően folyamatosan női többlet alakult ki annak ellenére, hogy az évenkénti gyakorisággal közreadott bevándorlási statisztikákban megszakítás nélküli volt a férfítöbblet. A 60 éves és idősebb bevándorlók között a bevándorlók egészének trendjével ellentétben folyamatosan nőttöbbletet regisztráltak, és ez megfelelt a nemzetközi tapasztalatoknak.

A magyar állampolgárságot öregkorban nyert személyek aránya – kisebb fluktuációktól eltekintve – folyamatosan emelkedett a kilencvenes évek közepétől, és 12 százalék körüli részarányon állandósult az ezredforduló körüli években. Öt év elteltével 19%-on stabilizálódott az

időskorú új magyar állampolgárok részaránya, ami egy minőségileg új helyzetet jelent, hiszen durván fogalmazva minden ötödik új magyar állampolgár hatvan feletti életéveit tapossa. 2006-ban volt a legmagasabb az öregkorúak aránya az új állampolgárok között 23,3 százalékkal, ami azt jelentette, hogy abban az évben minden negyedik új állampolgár időskorú volt. Ez az arány jóval magasabb, az évenkénti bevándorlói áramlaton belül mért időskorúak arányánál, illetve a tartózkodók állományán belüli részarányánál. Levonhatjuk tehát azt a következtetést, hogy a 60 év felettek felülreprezentáltak voltak az állampolgárságot nyert személyek körében, már amennyiben a bevándorlókkal vetjük egybe őket. Részarányuk a csúcsidőszakban meghaladta az időskorú magyar állampolgárok arányát, ami 22 százalék körül volt az ország népességében. A 2006-ot követő négy évben a rendkívül magas lokális maximumról annak a töredékére 8,2 százalékra esett vissza az időskorú új magyar állampolgárok részesedése. A fentebb bemutatott értékek alapján látható, hogy az időskorúak magas előfordulása a bevándorlók és különösen az új állampolgárok között figyelmet érdemlő kérdés. E részterületek további alapos és kimerítő kutatása megítélésünk szerint jelentős tudományos eredményekkel kecsegtet. A politikaformálók számára pedig a vázolt problémák kezelése tovább nem halasztható feladatnak tűnik.

Az időskorúak nemzetközi bevándorlása meglehetősen jelentős politikai relevanciával bír önmagában is. Ha ez a dinamikusan növekvő folyamat ráakad a 2010 után nyugdíjba vonuló 1953–1955 között születettek tömegeire, akkor még élesebben vetődik fel a hatások irányának és a költség-haszon számítások végső egyenlegének problematikája. Nagy valószínűséggel megjósolható, hogy a közeljövő jelentősebb társadalombiztosítási feszültségei között fog szerepelni a család-egyesítések keretében vagy más indokokkal Magyarországra költözött, és gyakran magyar állampolgárrá vált időskorúak jelentős számából eredő többletfinanszírozási igény. Biztosak vagyunk abban, hogy ez a spontán folyamat hosszú távon nem kívánatos és nem is tartható fenn Magyarország számára, ha haszonelvűségen alapuló nemzetközi migrációs politikákat kíván működtetni az ország. Nagyobb mérvű öregkori bevándorlás esetén a spontán folyamatokba beavatkozás szükség-

geltetik. Fontos azonban, hogy az érkezés irányától és az időskorú bevándorló típusától függően, az esetlegesen felmerülő problémákat differenciáltan szükséges kezelni.

7.3. Időskorú bevándorlók típusai Magyarországon

Az időskori nemzetközi migráció tömegjelenséggé vált a XX. század második felében és elterjedt az egész Földön. Az öregkorú migránsok azonban nem alkottak homogénnek tekinthető csoportot. Ezt a sokféle és változatos sokaságot földrajzi, demográfiai, jogi és történeti szempontokat figyelembe véve elemeztük, ami esetünkben azt jelentette, hogy hét motivációs jellegű típusát különítettünk el a Magyarországot érintő időskori nemzetközi migrációnak, melyek a következők: családdal összefüggő, munkával kapcsolatos, visszatérő jellegű, jól-létet és kellemet kereső, magasabb nyugdíjat kereső (nyugdíj-vadász), krízisek vezérelte és etnikai jellegű. Eredetinek tekinthető indirekt becslési módszert alkalmaztunk céljaink véghezvitelére. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy koherens motivációs rendszert dolgoztunk ki, a magyarországi bevándorlási adatok alapján, a 12 legjelentősebb küldő állam polgárait figyelembe véve. Az empirikus bázison nyugvó típusok rendszere valójában egy elméleti alkotás. A rendszer legnagyobb előnye a rugalmassága. Az alkotó könnyen módosíthatja a rendszere elemeit (a figyelembe vett küldő államok, sajátos motivációs típusok, az alkalmazott súlyok), a rendelkezésére álló lehetőségeknek és saját kutatási céljainak megfelelően. Figyelembe vehető akár még nagyobb számú küldő ország, amelyekről megbízható ismeretek vannak, akár nagyobb számú típust (altípusokat) is elkülöníthetünk a helyi sajátosságok figyelembevételével. A súlyozás során a kutató bátran támaszkodhat a saját tapasztalataira és a releváns szakirodalom megállapításaira is. A súlyok végeredményben egy objektív és egy szubjektív elemből tevődnek össze. Az objektív komponens az egyes országokból bevándorlók abszolút számai adják, a szubjektívát pedig a kutatónak a típusok jelentőségére vonatkozó meggyőződése, véleménye. A módszer, az életút más szakaszainak (például gyermekkor, diákévek, felnőttkor) az elemzésére is kiterjeszhető. Azonban az általunk vizs-

gált típusok némelyike egészen biztosan nem használható az életút öregkortól eltérő szakaszainak az elemzésére. Végeredményben egy olyan módszert kínálunk, mely leginkább összehasonlító vizsgálatokra használható. A végső célunk tehát az volt hogy a Magyarországra irányuló időskori nemzetközi migrációt oly módon tanulmányozzuk, hogy a kutatási eredményeink beleágyazhatók legyenek a nemzetközi kutatási környezetbe.

A kutatási eredmények azt mutatják, hogy a családdal kapcsolatos, a munka orientált és a visszatérő típusú időskori nemzetközi bevándorlásnak sokkal jelentősebb szerepe van a fogadó Magyarországon, mint a jól-létet és kellemet kereső típusnak. A jól-létet és a kellemet keresés motívumegyüttese a mediterrán térségbe tartó brit nyugdíjasokat jellemezte leginkább. Ezeken a típusokon túl sikerült a gyakorlatban azonosítani a krízis vezérelte nemzetközi időskori vándorlás általános típusát, továbbá a sajátosan magyar nyugdíj-vadász típust is. Ezek a típusok elsősorban az időskori nemzetközi migrációra jellemzőek. Az egészségüket és/vagy párjukat elvesztők mozgásai inkább az államhatárokon belül történnek, úgy ahogy az önálló életvitel képességét elvesztettek és ezáltal intézményi ellátásba kerülők többségét is saját országukban látják el. Azonban a szociálisan integrálódó Európában a másokra rászoruló idős korúak számára is megnyílik a lehetőség az általuk kiválasztott országban levő intézményekben történő ellátásra, a piacon tapasztalható különböző árszintek miatt. A temetésig bezárólag a közeljövőben valószínűleg növekedni fog a más országokban szolgáltatásokat fogyasztó idős korú migránsok száma és aránya.

Valószínűsíthető, hogy jelentős bevétel származik a nyugati emigrációból hazatelepült magyar nyugdíjasokból és betelepült nem magyar idős korú vándorokból, akiknek tisztos megélhetéséhez szükséges nyugdíja is külföldről származik. Ezzel ellentétben a családgyegetítés keretében a környező országokból betelepült nyugdíjasok jövedelmi helyzete önmagában közel sem látszik kielégítőnek. Bár áttelepülésük valószínűleg tőke-transzfert jelent az ország számára, azonban a családi (közösségi) burok nélkül életképtelenek lennének az új környezetben. Ők, a közpénzekből finanszírozott egészségügyi és szociálpolitikai ellátási rendszerek (több problémát felvető) igénybevétele mellet,

mindenképpen rászorulnak a családi kapcsolatokból származó jövedelmi transzferekre is.

A kutatás kiemelten vizsgálta a sajátosan magyar nyugdíj-vadász vagy más szavakkal kifejezve magasabb nyugdíjat keresők típusát, hiszen a politikum, a politika szférája szinte észrevétlenül hálózta be azt. Ha a nyugdíjkeresési migráció elharapózott volna, akkor a politika sem kerülhette volna ki a korlátozására irányuló intézkedéseket. Románia Európai Unióhoz történő csatlakozásával ebbe az irányba automatikusan megoldódott a probléma. Azonban a szovjet utódállamok közül Ukrajnával és Oroszországgal kapcsolatosan kétoldalú tárgyalások kezdeményezését javasoljuk a nemzetközi feszültségeket magában rejtő kérdés kétoldalú megállapodásokkal történő kezelésének. Az általános üzenetünk azonban a politikaformálók számára az, hogy az időskori nemzetközi migráció különböző típusait eltérő módon kell megítélni és kezelni, hiszen a migrációs üzlet leginkább fizetőképes rétegét alkotják, ha a többi életkori csoporttal vetjük össze őket.

7.4. Magyar nyugdíjasok külföldön

A magyar nyugdíjban részesülők egy sajátos sokaságot képviseltek Magyarországot határain túl. Nem általában az időskorú kivándorlókat vizsgáltuk meg, hanem a Magyarországról külföldre folyósított nyugdíjszerű vagy járadékszerű ellátásokban részesülőket. Meg kell jegyezni, hogy e szubpopuláció csak egy szelete a külföldön élő, nyugdíjas-korú magyar emigránsok egészének. Számuk az ezredforduló óta töretlenül emelkedett és 2008-ban már elérte a 21 541 főt. Egy részük az 1970-es és különösen az 1980-as évtized legális (turista) útlevelel távozóik közül került ki, akik között már nagy számban voltak középkorúak, tehát 10–15 éves időtartamú aktív magyarországi munkavégzés után kivándorló személyek. Azonban a többséget még nagy valószínűséggel az 1956-ban vagy azt megelőzően kivándoroltak teszik ki. Bár a kivándorlók között folyamatosan a férfiak voltak többen, mégis a két nem közötti – általánosan megfigyelt – eltérő élettartamokból következően, a külföldön élő magyar állami nyugdíjasok között az idős nők

részaránya magasabb. A nemi arány 2000-ben 53% volt a nők javára, ami, 2008-ra már 57,0% lett.

A magyar nyugdíjban részesülők földrajzi megoszlása változatos képet mutat. Alig van olyan szeglete a bolygónknak, ahol egyáltalán nem élnének magyar nyugdíjasok. Csak Ázsia és Fekete-Afrika nem tartozott a magyar emigránsok célterületei közé. A nemzetközi vándorok tömegeit hagyományosan fogadó országokban található meg nagy számban a magyar nyugdíjasok is. Nevezetesen Kanadában, az Egyesült Államokban, Brazíliában, Argentínában, a Dél-Afrikai Köztársaságban, Izraelben és az Ausztrál Államszövetségben lelhetők fel jelentős mennyiségben magyar nyugdíjasok Európán kívül. Az ezredforduló idején a magyar nyugdíjat élvezők több mint 40 százaléka Észak-Amerika két országában az Egyesült Államokban és Kanadában, egyharmaduk az EU-15 tagállamaiban élt. Az Európai Unión belül Németországban, Svédországban, Ausztriában, Görögországban és az Egyesült Királyságban telepedtek le nagyobb számban. Az Unión kívüli, de az Európai Gazdasági Térséghez tartozó Svájcban és az Unió Szlovákiában élt a magyar nyugdíjasoknak több mint egytizede.

2000 és 2008 között radikális átalakulás következett be a magyar nyugdíjat kapók területi megoszlásában. Németországban közel négy-szeresére növekedett számuk és ezzel rögtön a legnagyobb fogadó országgá vált, maga mögé utasítva az Egyesült Államokat és Kanadát. 2008-ra tovább növekedett a Németországban magyar nyugdíjat kapók száma. A 6697 fő az összes külföldön magyar nyugdíjat kapó 31 százalékát tette ki. A vizsgált időszak egészében mért mennyiségi növekedés több mint fele tehát a Németországban élők produkálták. 2008-ban az Amerikai Egyesült Államok részaránya 14%-ra, Kanadáé pedig 13%-ra esett vissza. A második legjelentősebb átalakulás Ausztria térnyerése volt. 2000-ben még csak a külföldön magyar nyugdíjat kapók 5,5%-a élt ott, kevesebben, mint Svédországban és Svájcban. Azonban 2008-ra, megszakítatlan növekedés mellett már az összes külföldön élő nyugdíjas 8,5%-a tartózkodott ott, az abszolút számuk pedig két és félszeresére nőtt.

Az EU-15 tagállamaiban, 2000-ben a magyar nyugdíjasok kicsit több mint egyharmada élt. Elsősorban a dinamikus német növekedés

miatt a részarányuk 2006-ban már megközelítette az összes magyar nyugdíjas felét. 2008-ra tovább növekedett az EU-15 ország csoport súlya, mind mennyiségi értelemben 11 603 fővel, mind részesedését tekintve 54 százalékkal. Ha a további kettő bővítési körön átesett Európai Uniót vizsgáljuk, akkor az integráció még nagyobb mértékű dominanciája bontakozik ki, elsősorban Szlovákia hozzáadódása következtében. 2008-ban a külföldön magyar állami nyugdíjat kapók 60,8%-a az Európai Unióban élt.

Ezen alnépeség esetében sem tekinthetünk el annak a potenciális feszültségforrásnak a vázlatos tárgyalásától sem, miszerint a külföldre folyósított magyar pénzek milyen terhet jelentenek közvetlenül a társadalombiztosításnak és közvetve a magyar államnak. A rövid, döntően 10–15 évnyi szolgálati időből következően az alacsony összegű különba fizetett nyugdíjak dominálnak. A 2002. év elején, még a szokásos éves nyugdíjemelést megelőzően a külföldre fizetett nyugdíjak átlagos havi összege 28 822 forint volt. Összehasonlításul az összes nyugellátás átlagos havi összege 39 760 forint volt, tehát jóval magasabb a hazai ellátás. A külföldre folyósított magyar állami nyugdíjak átlagos összegei 2002-öt megelőzően és azt követően is minden egyes vizsgált időpontban alacsonyabbak voltak a Magyarországon kifizetettekénél. A változás iránya is meglehetősen egyértelmű volt, hiszen a divergencia fokozódásával a nominálértékben növekvő átlagos külföldre utalt nyugdíj havi összege egyre inkább elmaradt a magyarországitól, és 2008-ban annak durván már csak a felét tette ki (37 684 Ft, illetve 78 916 Ft). Következésképpen mivel fél százalék körül volt a külföldi nyugdíjasok részaránya az összes nyugdíjas között, továbbá mivel jóval alacsonyabb nyugdíjat is kaptak kézhez, ezért megállapíthatjuk, hogy a külföldre utalt nyugdíjak nem jelentenek számottevő terhet a magyar állam számára.

7.5. Sikeres öregedés – aktív öregedés

Ebben az alfejezetben közel egy évtizede zajló adatfelvétel előzetes adatfeldolgozásának esszenciáját adjuk. A kutatás ezen fázisában fő célunk az egyre gyarapodó (1500 feletti elemszám) esszék feldolgozási módszereinek és az elemzés kereteinek a kidolgozása volt, továbbá a

lassan kikristályosodó hipotéziseinket is megpróbáltuk releváns elméleti keretbe helyezni. Az előzetes félelmeink nem igazolódtak be. Termékeny talajra hullottak a sikeres öregedéssel kapcsolatos gondolatok a hallgatók körében. Egy részük érzékelte, hogy az öregkor is egy olyan életszakasz, amire fel lehet készülni. Tehát a tanulás-felkészülés tekintetében nem különbözik a diákévektől és a gazdaságilag aktív életszakasztól. A megalapozott és légből kapott receptekből nincs hiány a sikeres és aktív idősödés érdekében. Azonban az általánosíthatóságuk foka meglehetősen korlátozott. Igyekeztünk tudatosítani a hallgatókban, hogy generális recept nem létezik. A sikeres és aktív öregedés kihívása megoldásának kulcsát személyre szabottan lehet megtalálni.

Az öregedési folyamat, a Homo sapiens kulturális evolúciójának egyik legnagyobb kihívása. Felfogható küzdelemként, alkalmazkodásként (együttélésként), beletörődésként. A sikeres öregedés koncepciójának teoretikusai egyértelműen az alkalmazkodást preferálják. Az alkalmazkodásra törekvés stratégiájának dominanciája derült ki a hallgatói válaszokból is.

A 101 fő adatainak feldolgozása után megállapítható, hogy kiinduló hipotézisünknek megfelelően a húszas és harmincas éveikben járóknak valóban nem központi problémája az öregedés – vagy más szavakkal fogalmazva az idősödés – jelensége. A válaszok kevéssel több mint egytizede vonatkozott az időskorig tartó „aktív életre”. Ezen tervek átgondolása után – nyilván az oda vezető út fényében – fejtették ki magára az időskorra vonatkozó elképzeléseiket. Ez az összes elképzelés döntő hányadát, 88%-át jelentette. Az elgondolások tehát nagyrészt a saját sikeres öregkorra irányultak, vagyis az időskori terveket tükrözték vissza. Nagy valószínűséggel állítható, hogy az érzékelésen túlmenően a válaszadóknak tudatosult, hogy az öregkort minőségileg teljesen új életszakaszként is fel lehet fogni. A jelenleg elterjedt sztereotípiákhoz képest, teljesen másképpen is lehet értelmezni és megélni. A hallgatói válaszok igazolták, hogy a sikeres öregedés teoretikusainak gondolatai nemcsak a középkorúak és idősek, hanem a felsőoktatás hallgatói körében is hatást váltanak ki.

A sikeres öregedés módjai az elképzelésegységek majdnem felét tették ki. Az egészségesen élés vágya, az aktivitás megőrzése és fenntartása

elképzelésegységek kiemelkedtek a többi közül. Ezeken kívül az anyagi biztonságra törekvésnek és a tovább dolgozásnak volt még jelentősebb súlya. A szerző számára egyébként elfogadható „csak ülök és tűnődöm a hintaszékemben” attitűd óhaja senkinél sem fordult elő.

A társas kapcsolatokra irányuló elképzelésegységek több mint egynegyedét jelentették az összes időskori tervnek. Ezek közül a család iránti vágy, az unoka várása és a házastárs léte elképzelésegységek voltak a legjelentősebbek. Bár az individuum szerepét emeli ki az amerikai gyökerű koncepció, továbbá a hallgatók esszéiben hangsúlyozottan saját véleményt kértünk, mégis azt kaptuk eredményül, hogy sikeresen megöregedni kívánók döntő többsége párban, családi környezetben, emberekkel körülvéve szeretné megélni azt.

A hallgatók tervezett sikeres öregkorának helyeire és tereire vonatkozó elképzelésegységek a legkisebb súllyal bírtak, a kevesebb, mint egytized részarányal. Az elképzelésegységek döntő mértékben elvont terekre és nem konkrét helyszínekre vonatkoztak. A kertes családi ház kategóriát említették meg a diákok igen magas számban jövőbeli képzeletbeli otthonuk formájaként. Elsősorban magyarországi kertes családi házra gondolhattak, mivel a válaszolók körülbelül egytizede tervezte a külföldön élést. A generációk térbeli elhelyezkedésével kapcsolatos elképzelésegységeket megfogalmazók, szintén jelentős, hozzávetőlegesen egytizednyi súlyt képviseltek a válaszolók között. A döntő többség egyértelműen a felmenőktől (és lemenőktől) való különélés mellett tette le a voksát. Azonban a generációs különélést preferálók között igen gyakran szerepelt az egymáshoz közel lakás kívánalma is. Úgy tűnik, a külön, de mégis egymás közelében élés jelensége fel fog erősödni a közeljövő Magyarországon.

A 706 elképzelésegységet produkáló 101 fő átlagosan 7 választ adott. A saját öregkorukkal kapcsolatban a nappali tagozatos lányok fantáziája gazdagabb volt a fiúkénál. A 164 eredeti gondolatot produkáló 30 férfira átlagosan csak 5,5 elképzelésegység esett. Az 542 originális elképzelést kialakító 71 nő átlagos elképzelésegységének száma viszont jóval magasabb, 7,6 lett. Az anyagi biztonságra törekvés elképzelésegységnek a férfiak körében jóval nagyobb jelentősége volt, mint a nőknél. A hobby üzése és különösen az új dolgokkal foglalkozás ter-

vezése szintén a férfiaknál fordult elő nagyobb mértékben. Sajnos, kiugró érték a férfiak körében tapasztalható rendkívül alacsony egészség tudatosság. A karitatív tevékenységekkel való időskori foglalkozás vágya viszont a nőkre jellemzőbb, úgy ahogy a társas kapcsolatok tervezése is inkább a nők számára fontos. Az unoka említése, illetve a barátok léte kifejezetten a nőkre volt jellemző. A férfiak mintha elfelejtkeztek volna a barátokról, az unokát pedig a nagy és szerető család elképzelésegyiségbe rejtették el. Az időskorra tervezett helyek és terek kapcsán úgy tűnik, hogy az idősek otthonában élés elfogadása, a külföldre vándorlás szándéka, továbbá a kertés családi házban élés óhaja, a nők körében hangsúlyosabb lesz, a férfiakhoz képest.

7.6. Elméletek és politikák

A dolgozat több releváns migrációs elméletet mutat be, amelyben az elméletek alkotói a legkülönbözőbb viszonyítási pontok mentén vizsgálták a migrációt: keletkezése (előidézése), fennmaradása (fenntartása) és lezárulása (lezárása) szempontjából. Az elméletek közös vonása, hogy köztük nem találunk olyat, amely teljesen ki tudná küszöbölni az állam – mint migrációs politikai aktor – direkt vagy indirekt szerepét. Leszűrhető tehát az a következtetés, hogy a XX. század utolsó harmadában és a XXI. század hajnalán nincsenek olyan migrációs elméletek, amelyek meg tudják kerülni az államot. Olyanok sem voltak, amelyek a migrációról mint egyfajta szabályozhatatlan, sarkosan fogalmazva „megzabolázhatatlan” jelenségről szólnának. A konkrét elméletek az állami szerepvállalás különböző mértékére és aspektusaira helyezik a hangsúlyt. A migráció nem előrejelezhetetlenül keletkező és intenzitásában befolyásolhatatlan folyamat, hanem egy jól elkülöníthető érdektényezőkön alapuló, időben, formában és irányultságban meghatározott népességmozgás, amelyre az államok széles skálán, világos célok mentén tudnak direkt és indirekt hatást gyakorolni.

Arra a kutatási kérdésre, hogy nagyobbbrészt elvszerűség vagy pragmatizmus érvényesül-e a migrációs politikákban a Földön, egyértelmű választ tudunk adni: a *pragmatizmus uralkodik*. A migrációval kapcsolatos gondolatok fejlődése nem gyakorolt alapvető hatást a mi-

nőségileg újnak tekinthető migrációs politikai áramlatok kialakulására a XX. század végéig XXI. század elejéig. A már meglévő gyakorlatok fenntartásának igazolására vagy a módosítás szükségességének hangsúlyozására azonban gyakran felhasználták az éppen odaillő elméletek szolgáltatta érvrendszert az egyes országokban. A gondolati konstrukciók kialakítói is táplálkoztak a gyakorlatokban megfigyelhető hiányosságokból, problémákból, mielőtt ötleteket adtak volna a praxishoz. Tehát végeredményben az elmélet és gyakorlat egymással összefonódva, kölcsönhatásban fejlődött. Azonban az egyes országok migrációs politikai irányultságának kialakulásában és annak változásában, a kristálytiszta elméletekhez képest sokkal nagyobb szerepe volt a szomszédos államok vagy hasonló fejlettségű államok éppen aktuális gyakorlatának.

A nemzetközi vándorlások kerültek a migrációs kutatások homlokterébe a múlt évszázad kilencvenes évtizedében. Ebből következően ugrásszerűen megnőtt a témakörrel foglalkozó tudományos publikációk száma és lényegében a nemzetközi vándorlás jelenségének „újrafelfedezése” történt meg a volt keleti tömb országaiban, köztük Magyarországon is. Folyamatossá váltak azok a kutatások, amelyek a menekültekre, huzamosan itt tartózkodókra, bevándorló státust szerzőkre, valamint az új állampolgároknak terjedtek ki. A kilencvenes évtized közepéig a nemzetközi migrációs áramlatokban a menekültáradat volt a mennyiségileg és minőségileg is jellegadó folyamat. A magyar migrációs politika formálójának erejét teljes mértékben lekötötte a nemzetközi menekültügyi egyezményekben rögzített magyar köteletségvállalások teljesítése. Az 1990-es évek közepétől azonban a korábbi a menekülteket és migránsokat összemosó megközelítésmód tisztulni látszott. Az aktuális törvénykezéssel kapcsolatban az új állampolgároknak a figyelem középpontjába kerülése, a migráns fogalom szükségszerű differenciálódását szolgálta. Később az ezredforduló idején a migrációs politikával foglalkozók figyelmét felhívták az egyéni életút jellegzetes szakaszaira, mely szemléletmód segítséget nyújt a migrációs politika keretében kidolgozandó szűrőmechanizmusok megalkotásához, továbbá a formálódó EU szabályozásnak való megfeleléshez. Az egyes életút-szakaszokban lévő migránsok, vagyis a gyermekek, a diákok, a

munkavállalók és önfoglalkoztatók, továbbá a nyugdíjasok kezelése nem lehet egyforma. Végeredményben tehát a differenciált migrációs politika szükségességének egy újabb érve és egy újabb metszete került napvilágra.

A kívánatos vándor megkomponálására az ember gazdasági életrajzát kell elsődlegesen figyelembe venni. E gondolathoz kapcsolható a *szelektív kritériumrendszer* explicit megfogalmazásának a kívánalma is. A tudomány és a politikum képviselői azonban ritkán kerültek munkakapcsolatba. Tanulságként talán annyit lehetne levonni, hogy a tudományos és politikai elit közvetlen kapcsolatára irányuló törekvések nem mindig vezetnek gyümölcsöző eredményre. Közvetítő mechanizmusokra, illetve közvetítő rétegekre van szükség a megfelelő információáramlás és a felhasználható gondolatok kiválogatása végett. Vélhetően olyan szövegtípus általános jegyeinek (egyfajta sablonnak) a megalkotására is szükség lesz a jövőben, amely a tudományos berkekben, az egyes tudományágak szaknyelvén megfogalmazott gondolatokat, az eredeti jelentést felhasználva (nem csorbítva és nem félremonyarázva) lesz képes a mondanivalót a gyakorlat számára érthetővé és közvetlenül felhasználhatóvá tenni.

Irodalomjegyzék

- Ackers, L. – Dwyer, P. (2004): Fixed laws, fluid lives: the citizenship status of postretirement migrants in the European Union. *Ageing and Society*, vol. 24. no. 3. 451–476.
- Ackers, L. – Dwyer, P. (2002): *Senior citizenship? Retirement migration and welfare in the European Union*. Policy, Bristol.
- Avramov, D. – Maskova, M. (2003): *Active ageing in Europe*. Council of Europe Publishing, Strasbourg.
- Ádám, Gy. (2002): Gerontológiai olvasónaplómból. *Magyar Tudomány*, 58. évf. 4. sz. 461–463.
- Ainsaar, M. (2004): *Reasons for move: A study on trends and reasons of internal migration with particular interest in Estonia 1989–2000*. Turku University, Turku.
- Ainsaar, M. (2003): Selected rural growth in Estonia 1989–2000 – Sub- or counter-urbanisation? Different analyses – different results. *Trames (Journal of the Humanities and Social Sciences)*, vol. 7. no. 2. 295–310.
- Altamirano, A. T. (1995): Return migration on the policy agenda in Sweden. *Applied Geography*, vol. 15. no. 2. 267–278.
- Altvater, E. (1998): Theoretical deliberations on time and space in post-socialist transformation. *Regional Studies*, vol. 32. no. 4. 591–606.
- Andreas, P. – Snyder, T. (eds.) (2000): *The wall around the west. State borders and immigration controls in North America and Europe*. Rowman and Littlefield Publishers, Lanham-Boulder-New York-Oxford.
- Appleyard, R. (2001): International migration policies: 1950–2000. *International Migration*, vol. 39. no.6. 7–20.
- Attias-Donfut, C. – Tessier P. – Wolff F. (2005) : Immigrants at retirement. *Retraite et Société*, vol. 44. (Best of 2005), 6–39.
- Attias-Donfut C. – Wolff, F. (2005) : Transmigration and life choices at retirement. *Retraite et Société*, vol. 44. (Best of 2005), 41–67.
- Ács, V. (2011): A kutatók mobilitására vonatkozó uniós források. In: Gellérné Lukács É. (szerk.) *Harmadik országbeli állampolgár kutatók magyarországi integrációja. (Third-country national researchers' integration in Hungary.)* Tullius Kiadó, Budapest, 7–40.
- Ács, V. – Gellérné Lukács, É. (2012): Kutatói mobilitás, avagy a harmadik országbeli állampolgár kutatók migrációja és magyarországi integrációja. *Demográfia*, 55. évf. 1. sz. 69–102.
- Bajmócy, P. (2007): Suburbanization in Hungary – except the agglomeration of Budapest. In: Kovács, Cs. (ed.) *From villages to cyberspace. Department of Economic and Human Geography*. University of Szeged. Szeged, 139–149.
- Balogi, A. (2010): Jóléti migráció. Külföldiek Magyarországra telepedése. In: Hárs, Á. – Tóth, J. (szerk.) *Vátozó migráció –változó környezet*. MTA Etnikai-nemzetiKisebbségkutató Intézet, Budapest, 245–262.

- Baláz, V. – Williams, A. M. (2003): 'Been there, done that': international student migration and human capital transfers from the UK to Slovakia. *Population, Space and Place*, vol. 10. no. 2. 217–237.
- Baltes, P. B. – Smith, J. – Staudinger, U. M. (2000): Bölcsesség és a sikeres öregedés. In: Cziegler, I. (szerk.) *Túl a fiatalságon. Megismerési folyamatok idős korban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 137–170.
- Baltes, P. B. – Baltes, M. M. (eds.) (1990): *Successful ageing. Perspectives from the behavioral sciences*. Cambridge University Press.
- Becsei, J. (2004): *Népességföldrajz*. Ipszilon Kiadó, Békéscsaba.
- Becsei, J. (1998): Fejezetek az általános társadalmi földrajz tanulmányozásához. Ipszilon Kiadó, Budapest.
- Beets, G. – Miltényi, K. (eds.) (2000): *Population ageing in Hungary and the Netherlands: a European perspective*. Thela-Thesis, Amsterdam.
- Berényi, I. (2003): *A funkcionális tér szociálgeográfiai elemzése*. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Berényi, I. – Illés, S. – Michalkó, G. (2003): A turizmus és a migráció kapcsolatrendszere. *Tér és Társadalom*, 17. évf 1. sz. 51–65.
- Berta, K. – Molnár, T. – Töttös, Á. (2012): A migráció nemzetközi és európai uniós jogi szabályozása: a laza univerzális keretektől az átfogó, egységes EU-szakpolitikáig. *Migráció és Társadalom*, 1. évf. 2. sz. 1–14.
- Bies, K. – Tekse, K. (1980): *Migration and settlement: 7. Hungary*. International Institute for Applied Systems Analysis, Laxenburg.
- Biggar, J. C. – Cowper, D. C. – Yeatts, D. E. (1984): National elderly migration patterns and selectivity. *Research on Aging*, vol. 6. no. 1. 163–188.
- Blakemore, K. (1999): International migration in later life: social care and policy implications. *Ageing and Society*, vol. 18. no. 6. 761–774.
- Bonaguidi, A. – Abrami, V. T. (1992): The aging transition and metropolitan redistribution of the elderly in Italy. In: Rogers, A. et al. (eds). *Elderly migration and population redistribution: a comparative study*. Belhaven, London, 143–162.
- Bongaarts, J. (2006): How long will we live? *Population and Development Review*, vol. 32. no. 4. 605–628.
- Bonifazi, C. (2003): Central and Eastern European countries and the new reality of European international migration. In: Kotowska, I. – Jozwiak, J. (eds.) *Population of Central and Eastern Europe. Challenges and opportunities*. Statistical Publishing Establishment, Warsaw, 415–439.
- Botos, K. (szerk.) (2009): *Idősödés és globalizáció. Nemzetközi pénzügy egyensúlytalanság*. Tarsoly Kiadó, Budapest.
- Boyle, P. – Halfacree, K. – Robinson, V. (1998): *Exploring contemporary migration*. Longman, New York.
- Böröcz, J. (1996): *Leisure migration: A sociological study on tourism*. Pergamon, Oxford.
- Brettel, C. B. – Hollifield, J.F. (eds.) (2000): *Migration theory. Talking across disciplines*. Routledge, New York.
- Brown, D. L. – Glasgow, N. (2008): *Rural retirement migration*. Springer.
- Brubaker, R. (2002): Az asszimiláció visszatérése? A bevándorlással kapcsolatos szemlélet megváltozása és ennek következményei

- Franciaországban, Németországban és az Egyesült Államokban. *Regio*, vol. 12. no. 1. 3–23.
- Buller, H. – Hoggart, K. (1994): *International counterurbanisation: British migrants in rural France*. Aldershot, Avebury.
- Bures, R. (1997): Migration and the life course: is there a retirement transition? *International Journal of Population Geography*, vol. 3. no. 1. 109–119.
- Butler, R. (2004): The tourism area life cycle in the twenty-first century. In: Lew, A. – Hall, C. M. – Williams, A. M. (eds.). *Companion to tourism*. Blackwell, Oxford, 159–169.
- Casado-Díaz, M. A. – Kaiser, C. – Warnes, A. M. (2004): Northern European retired residents in nine Southern European areas: characteristics, motivations and adjustment. *Ageing and Society*, vol. 24. no. 2. 353–381.
- Chow, N. – Bai, C. (2011): The effect of sociodemographic characteristics on Chinese elders' perception of the image of ageing. *International Journal of Population Research*, Vol 2011, Article ID:642874, doi:10.1155/2001/642874.
- Clark, W. A. – Onaka, J. L. (1983): Life cycle and housing adjustment as explanation of residential mobility. *Urban Studies*, vol. 20. no. 1. 47–57.
- Coleman, D. (2006): Immigration and ethnic change in low-fertility countries: a third demographic transition. *Population and Development Review*, vol. 32. no. 3. 401–446.
- Compton, P. A. (1991): Hungary. In: Hall, D. K. (ed.). *Tourism and economic development in Eastern Europe and the Soviet Union*. Belhaven, London, 173–189.
- Convay, K. S. – Houtenville, A. J. (2003): Out with the old, in with the old: a closer look at younger versus older elderly migration. *Social Science Quarterly*, vol. 84. no. 2. 309–328.
- Council of Europe (2003): Common policy on migration and asylum. Manuscript, Parliamentary Assembly Report Doc.9889, 30.
- Courgeau, D. (1985): Interaction between spatial mobility, family and career life-cycle: a French survey. *European Sociological Review*, vol. 1. no. 1. 139–162.
- Cribier, F. – Kych, A. (1993): A comparison of retirement migration from Paris and London. *Environment and Planning A*, vol. 25. no. 10. 1399–1420.
- Cribier, F. (1982): Aspects of retirement migration from Paris. In: Warnes, A. M. (ed.). *Geographical perspectives on the elderly*. Wiley, Chichester, 111–137.
- Cribier, F. (1975): Retirement migration in France. In: Kosinski L.A. – Prothero, R.M., (eds.) *People on the move*. Methuen, London, 361–373.
- Czibulka, Z. – Heinz, E. – Lakatos M. (2004): A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás. KSH, Budapest.
- Cziegler, I. (2000): Megismerési folyamatok változása felnőttkorban. In: Cziegler, I. (szerk.) *Túl a fiatalságon. Megismerési folyamatok időskorban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 11–130.
- Csapó, T. (1999): Határ menti együttműködések a munkaerőpiac területén, különös tekintettel Vas és Zala megyére. In: Nárai, M. – Rechnitzer, J. (szerk.): *Elválaszt és összeköt – A határ*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Győr, 269–295.

- Csányi, V. (2010): Összetett rendszerek szabályozási problémái: megszaladás az evolúciós rendszerekben. In: Csányi, V. – Miklósi Á. (szerk.) *Fékevesztett evolúció. Megszaladási jelenségek az emberi evolúcióban*. Typotex, Budapest, 11–21.
- Cseh-Szombathy, L. – Tóth, P. P. (szerk.) (2001): *Népesedés és népességpolitika*. Századvég Kiadó, Budapest.
- Csiszár, R. (2001): Between East and West. In: Sik, E. (ed.) *Diasporas and politics*. Centre for Migration and Refugee Studies, Budapest, 9–26.
- Csordás, L. – Juray, T. (2007): A második otthonok mint térformáló tényezők, *Földrajzi Közlemények*, 131. évf. 3. sz. 187–201.
- Daróczi, E. (2007): *Ageing and health in the transition countries of Europe – the case of Hungary*. Demographic Research Institute of Hungarian Central Statistical Office, Budapest.
- Daróczi, E. (2003): A várható élettartam Magyarországon európai összehasonlításban. In: Spéder, Zs. (szerk.) *Család és népesség – itthon és Európában*. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet – Századvég Kiadó, Budapest, 281–319.
- Dányi, D. (2002): Demográfiai átmenetek. (Valóság, tudomány, politika.) In: Faragó, T. (szerk.) *Szerkezetek, folyamatok, összefüggések. (Demográfiai szöveggyűjtemény.) Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 81–100.*
- Dehoorne, O. – Ilies, A. (2003): Between tourism and migration, complex and renewed international mobilities in a globalising era. *Romanian Review on Political Geography*, vol. 5. no. 1. 87–96.
- Dobson, J. – Stillwell, J. (2000): Changing home, changing school: towards a research agenda on child migration. *Area*, vol. 32. no. 3. 395–401.
- Dövényi, Z. (2012): A Magyarországot érintő nemzetközi vándorlás területi aspektusai. In: Tarrósy et al. (szerk.) *Új népvándorlás. Migráció a 21. században Afrika és Európa között*. Publiikon, Pécs, 85–95.
- Dövényi, Z. – Vukovich, G. (1994): Hungary and international migration. In: H. Fassman – Münz, R. (eds). *European migration in the late twentieth century*. Edward Elgar, Laxenburg, 187–205.
- Egedy, T. (2009): *Városrehabilitáció és életminőség*. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Egedy, T. (2005): A városrehabilitáció hatásai a lakásmobilitásra és a társadalmi mozgásfolyamatokra. In: Egedy, T. (szerk.) *Városrehabilitáció és társadalom*. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, 103–158.
- Ekéné Zamárdi, I. (2003): A nemzetközi migráció napjainkban. *Alföldi Tanulmányok*, vol. 19, 3–17.
- Ekéné Zamárdi, I. (2000): A belső vándorlás és a munkaerőpiac összefüggései a fejlett nyugati országokban és Magyarországon. In: Dövényi, Z. – Csapó T. (szerk.) *Alföld és Nagyvilág. Tanulmányok Tóth Józsefnek*. MTA FKI Budapest, 123–140.
- Erdősi, F. (2002): Néhány gondolat az európai közlekedési tér, a közlekedési nagyszerkezet és az elérhetőség alakulásáról. In: Abonyiné Palotás, J. – Becsei, J. – Kovács, Cs. (szerk.): *A magyar társadalomföldrajzi kutatás gondolatvilága*. Szegedi Tudományegyetem Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Tanszék, Szeged, 307–316.

- Erdősi, F. (2000): *Európa közlekedése és a regionális fejlődés. (Kommunikáció és regionális fejlődés Európában.)* Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.
- EU (2003): Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee of the Regions on immigration, integration and employment. Commission of the European Communities, Brussels, 3.6.2003, COM (2003) 336 final,58.
- EU (2002): *Europe's Response to World Ageing. Promoting Economic and Social Progress in an Ageing World.* European Commission, Bruxelles.
- Faist, T. (2000): *The volume and dynamics of international migration and transnational social spaces.* Clarendon, Oxford.
- Faragó, M. (2008): Egészségesen várható élettartamok Magyarországon. In: KSH – SZMI (2008): *Aktív időskor.* Központi Statisztikai Hivatal – Szociális és Munkaügyi Minisztérium, Budapest, 8–21.
- Faragó, M. (2005): *Egészségesen várható élettartamok Magyarországon.* Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Fokkema, C. M. (2003): *Residential moving behaviour of the elderly: an explanatory analyses for the Netherlands.* Pardue Univerity Press.
- Fokkema, C. M. (1996): *Residential Moving Behaviour of the Elderly: An Explanatory Analysis for the Netherlands.* Tinbergen Institute, Amsterdam.
- Fonseca, M. L. – Caldeira, M. J. – Esteves, A. (2002): New forms of migration into the European South: challenges for citizenship and governance – the Portuguese case. *International Journal of Population Geography*, vol. 8. no. 2. 135–152.
- Fóti K. (2001): Nemzetközi migráció: esély vagy globális veszélyforrás? In: INFO-Társadalomtudomány 55. sz. *Világproblémák.* Budapest, Országgyűlési Könyvtár, 59–66.
- Fóti K. (1999): Munkaerő áramlás az Európai Unión belül – problémák, tendenciák, perspektívák. In: Tóth, P. P. – Illés, S. (szerk.) *Migráció II.* (Tanulmánygyűjtemény.) KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest, 49–58.
- Földi, Zs. (2006): *Neighbourhood dynamics in inner-Budapest.* Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap, Faculteit Geowetenschappen Universiteit Utrecht, Utrecht.
- Frey, W. H. (1995): Elderly demographic profiles of US states: 'new elderly births' migration and immigration impacts. *Gerontologist*, vol. 35. no. 6. 761–770.
- Frey, W. H. – Liaw, K-L. – Lin G. (2000): State magnets for different elderly migrant types in the United States. *International Journal of Population Geography*, vol. 6. no. 1. 21–44.
- Friedrich, K. – Warnes, A. M. (2000): Understanding contrasts in later life migration patterns? Gemany, Britain and the United States. *Erdkunde*, vol. 54. no. 1. 108–120.
- Gál, R. I. (szerk.) (2003): *Apák és fiúk és unokák. (Jövedelemáramlás együtt élő korosztályok között.)* Osiris, Budapest.
- Gál, R. I. – Gábos, A. (2004): Az intergenerációs közjavak termékenység hatásai: magyarországi eredmények. In: Kolosi, T. et al. (szerk.) *Társadalmi Riport 2004.* TÁRKI, Budapest, 165–175.

- Gazsó, K. (2003): A migráció jelenségének kapcsolata a nyugellátásokkal Magyarországon. Budapest, Kézirat, 28.
- Geddes, A. (2001): International migration and state sovereignty in an integrating Europe. *International Migration*, vol. 39. no. 6. 21–42.
- Gellérné Lukács, É. (szerk.) (2011): *Magyarok munkavállalása Skandináviában*. Tullius Kiadó, Budapest.
- Gellérné Lukács, É. (2009): A harmadik országbeli állampolgárok szociális jogai. Tullius Kiadó, Budapest.
- Gellérné Lukács, É. (2004): *Munkavállalás az Európai Unióban*. KJK–KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó, Budapest.
- Gellérné Lukács, É. – Illés, S. (2005): *Migrációs politikák és jogharmonizáció*. KSH NKI, Budapest.
- Getzen, T. E. (1992): Population ageing and the growth of health expenditures. *Journal of Gerontology* vol. 47. no. 3. 98–104.
- Ghatak, S. – Sassoon, A. S. (eds.) (2001): *Migration and mobility: the European context*. Palgrave, New York.
- Ghosh, B. (ed.) (2000): *Managing migration. Time for a New International Regime?* Oxford University Press, Oxford.
- Gingold, R. (1999): *Successful ageing*. Oxford University Press, Oxford.
- Gonnot, J. – Prinz, C. – Keilman, N. (1995): Adjustment of public pension schemes in twelve industrialized countries: possible answers to population ageing. *European Journal of Population*, vol. 11. no. 4. 371–398.
- González, J. R. – Puebla, J. M. A. (1996): Return to the South, metropolitan deconcentration and new migration flows. In: Rees, P.R. et al. (eds). *Population migration in the European Union*. Wiley, Chichester, 175–189.
- Gödri, I. (2010a): *The role of ethnicity and social capital in immigration to Hungary*. Demographic Research Institute, Budapest.
- Gödri, I. (2010b): *Migráció a kapcsolatok hálójában. A kapcsolati tőke és a kapcsolatháló jelenléte és szerepe az ezredvégi magyarországi bevándorlásban*. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest.
- Gödri, I. – Tóth, P. P. (2005): *Bevándorlás és beilleszkedés*. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest.
- Gruber, J. – Wise, D. A. (eds.) (1999): *Social security and retirement around the world*. University Press of Chicago, Chicago.
- Grundy, E. M. D. – Shelton, N. (2001): Contact between adult children and their parents in Great Britain 1986–99. *Environment and Planning A*, vol. 33. no. 5. 685–697.
- Gyenyey, L. – Kovács, G. (2012): Harmadik országbeli állampolgárok részvétele a közfinanszírozott rendszerben – esettanulmányok. In: Gellérné Lukács, É. (szerk.) *Harmadik országbeli állampolgárok hozzáférése az egészségügyi ellátórendszerhez*. Tullius Kiadó, Budapest, 172–261.
- Gyémánt, R. – Katona, T. – Szondi, I. (2006): *Demográfia*. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged.
- Gyulavári, T. – Könzei, Gy. (2000): *Európai szociális jog*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Haas, W. H. – Serrow, W. J. (1993): Amenity retirement migration process: a model and preliminary evidence. *Gerontologist*, vol. 33. no. 2. 212–220.

- Hablicsek, L. – Illés, S. (2007): 1956-os kivándorlás népességi hatásai. *Statisztikai Szemle*, 85. évf. 2. sz. 157-172.
- Hablicsek L. – Illés S. (2005): A népesség fejlődése és mozgása a Földön, Európában és Magyarországon. In: Nánási Irén (szerk.) *Humánökológia. Medicina*, Budapest, 329–373.
- Hablicsek, L. – Tóth, P. P. (2002): *The role of international migration maintaining the population size of Hungary between 2000–2050*. Demographic Research Institute, Budapest.
- Hall, M. C. (2005): *Tourism. Rethinking the social science of mobility*. Pearson Prentice Hall, Harlow.
- Hall, M. C. – Müller, D. K. (2004): Introduction: second homes curse or blessing? Revisited. In: Hall, M. C. – Müller, D. K. (eds.) *Tourism, mobility and second homes*. Channel View, Clevedon, 3–14.
- Hall, M. C. – Williams, A. M. (2002): Conclusions: tourism-migration relationships. In: Hall, M. C. – Williams, A. M. (eds.) *Tourism and migration: new relationships between production and consumption*. Kluwer, Dordrecht, 277–289.
- Halmos, T. (2002): Az öregedésről általában... *Magyar Tudomány* 58 évf. 4. sz. 402–405.
- Haug, S. (2005): Migration trends from Central and Eastern Europe to Germany. In: Iontsev, V. (ed.) *International migration trends*. MAX Press, Moscow, 75–88.
- Hárs, Á. (2002): Channelling and filtering migration: Hungary's bilateral labour migration agreements. *International Journal of Population Geography*, vol. 8. no. 2. 165–182.
- Hárs, Á. (2001): Népességmozgások Magyarországon a XXI. század küszöbén. In: Lukács, É. – Király, M. (szerk.) *Migráció és Európai Unió*. Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest, 43–66.
- Hárs, Á. (1998): A migrációs politika és a munkaerőpiac. *Európai Tükör*, 3. évf. 1. sz. 79–98.
- Hideg, É. (2007): A forecasttól a foresightig. *Magyar Tudomány*, 168. évf. 9. sz. 1167–1170.
- Hervai Szabó, Gy. (2007): Global migration processes, tourism and human rights. In: Rátz, T. – Sárdi, Cs. (eds.) *Intercultural aspects of tourism development*, Kodolányi János University College, Székesfehérvár, 59–69.
- Hoffmann-Nowotny, H-J. (1999): International migration: demographic, sociological and political aspects. In: Kuijsten, A. – de Gans, H. – de Feijter, H. (eds.) *The joy of demography... and other disciplines*. Thela Thesis, Amsterdam, 285–293.
- Hogan, T. D. (1987): Determinants on seasonal migration of older people to Sunbelt States. *Research on Ageing*, vol. 9. no. 1. 115–133.
- Huber, A. – O'Reilly, K. (2004): The construction on Heimat under condition of individualised modernity: Swiss and British elderly migrants in Spain. *Ageing and Society*, vol. 24. no. 3. 327–351.
- Iglicka, K. (2002): Poland: Between geopolitical shifts and emerging migratory patterns. *International Journal of Population Geography*, vol. 8. no. 2. 153–164.
- Iglicka, K. (2001): *Poland's post-war dynamic of migration*. Ashgate, Aldershot.

- Illés, S. (2012): A vándorló populáció egészségi állapota. In: Gellérné Lukács, É. (szerk.) *Harmadik országbeli állampolgárok hozzáférése az egészségügyi ellátórendszerhez*. Tullius Kiadó, Budapest, 436–444.
- Illés, S. (2011): A hallgatók elképzelései saját sikeres öregedésükről. In: Michalkó, G. – Rátz, T. (szerk.) *A turizmus dimenziói: humánium, ökonómikum, politikum*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, pp. 108–120.
- Illés, S. (2009): Külföldi ingatlanvásárlók a Balaton-felvidéken. In: Michalkó, G. – Rátz, T. (szerk.) *A tér vonzásában: a turisztikai termékfejlesztés térspecifikus vonásai*. Kodolányi János Főiskola – MTA Földrajztudományi Kutatóintézet – Magyar Földrajzi Társaság, Székesfehérvár – Budapest, 280–290.
- Illés, S. (2007a): Polgármesteri szemmel a turizmusról és a migrációról. *Comitatus*, 17. évf. 10. sz. 50–66.
- Illés, S. (2007b): Types of elderly migration. In: Kovács, Cs. (ed.) *From villages to cyberspace*. Department of Economic and Human Geography, University of Szeged, Szeged, 227–237.
- Illés, S. (2007c): Gyermekek vándorlása. In: Kovács Cs. (szerk.) *Népesség-földrajzi tanulmányok*. Szegedi Tudományegyetem, Szeged, 114–128.
- Illés, S., (2006): Indirect estimation on the types of international elderly migration in Hungary, *Romanian Review on Political Geography*, vol. 8. no. 1. 55–63.
- Illés, S. (2004): Distances and directions of internal migration in Hungary. *Hungarian Statistical Review*, vol. 9. Special numbers 38–52.
- Illés, S. (2004): Az öregkorúak Magyarországra vándorlása. *Statisztikai Szemle* 82. évf. 3. sz. 264–279.
- Illés, S. (2001): Külföldiek az Európai Unióból. *Statisztikai Szemle* 79. évf. 2. sz. 162–177.
- Illés, S. – Kincses, Á. (2012): Hungary as a receiving country for circulars. *Hungarian Geographical Bulletin*, vol. 61. no. 2. 197–218.
- Illés, S. – Kincses, Á. (2009): Migráció és cirkuláció. *Statisztikai Szemle*, 87. évf. 7–8. sz. 729–747.
- Illés, S. – Michalkó, G. (2008): Relationships between international tourism and migration in Hungary: tourism flows and foreign property ownership. *Tourism Geographies*, vol. 10. no. 1. 98–118.
- Illés, S. – Lukács, É. (szerk.) (2002): *Migráció és statisztika*. KSH NKI, Budapest, 246.
- Illés, S. – Hablicsek, L. (1996): *A külső vándorlások népességi hatásai Magyarországon 1955–1995 között*. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest.
- Iredale, R. (2001): The migration of professionals: theories and typologies. *International Migration*, vol. 39. no. 5. 7–26.
- Iván, L. (2002): Az öregedés aktuális kérdései. *Magyar Tudomány*, 58. évf. 4. sz. 412–418.
- Ivy, R. L. – Copp, C. B. (1999): Tourism patterns and problems in East Central Europe. *Tourism Geographies*, vol. 1. no. 4. 425–442.
- Jakobi, Á. (2007): *Az információs társadalom térbelisége*. ELTE Regionális Tudományi Tanszék, Budapest.

- Jallade, J-P. – Gordon, J. – Lebeau, N. (1997): *Student Mobility within the European Union: A Statistical Analysis*. DG XXII of the European Commission, Brussels.
- Johnson, P. (1999): *Pension provision and pensioners' incomes in ten OECD countries*. Institute for Fiscal Studies, London.
- Józan, P. (2008): *Válság és megújulás a második világháború utáni epidemiológiai fejlődésben Magyarországon*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest.
- Józan, P. (2006): A new Hungarian revolution. *Circulation*, vol. 113. no. 5. 17–20.
- Józan, P. (2001): A századvég halálozási viszonyainak néhány jellegzetessége Magyarországon. In: Cseh-Szombathy, L. – Tóth, P. P. (szerk.) *Népesedés és népességszabályozás. (Tanulmányok)*. Századvég Kiadó, Budapest, 293–309.
- Józan, P. – Katona, T. (2003): Az ezredforduló népesedési viszonyai Magyarországon. In: Lenkei, G. (szerk.). *Demográfia, foglalkoztatás, női munkavállalás*. MeH, Budapest, 17–55.
- Karn, V. A. (1977): *Retiring to the Seaside*. Routledge and Kegan Paul, London.
- Kaufmann, V. – Max Bergman, M. – Joye, D. (2004): Motility: mobility as a capital. *International Journal of Urban and Regional Research*, vol. 28. no. 6. 745–756.
- Keely, Ch. B. (2001): Replacement migration: The wave of the future? *International Migration*, vol. 39. no. 6. 103–110.
- Kendig, H. (2004): The social sciences and successful aging: issues for Asia-Oceania. *Geriatrics and Gerontology International*, vol. 4. no. 1. 6–11.
- Kereszty, É. (2012): Magyarországon tartózkodó külföldi személyeknek nyújtott szolgáltatások Szegeden. In: Gellérné Lukács, É. (szerk.) *Harmadik országbeli állampolgárok hozzáférése az egészségügyi ellátórendszerhez*. Tullius Kiadó, Budapest, 263–341.
- Kincses, Á. (szerk.) (2012): *Szerb állampolgárok Magyarországon*. Printpix, Budapest.
- Kincses, Á. (szerk.) (2011): *Ukrán állampolgárok Magyarországon*. Printpix, Budapest.
- King, R. (szerk.) (2008): *Vándorló emberiség*. National Geographic-Geographia Kiadó, Budapest.
- King, R. (2002): Towards a new map of European migration. *International Journal of Population Geography*, vol. 8. no. 1. 89–106.
- King, R., Warnes, A. M., Williams, A. M., (2000): *Sunset Lives: British Retirement Migration to the Mediterranean*, Berg, Oxford.
- King, R., Warnes, A. M., Williams, A. M., (1998): International retirement migration in Europe, *International Journal of Population Geography*, vol. 4. no. 1. 91–111.
- Kinsella, K. – Phillips, D. R. (2005): Global aging: the challenge of success. *Population Bulletin* vol. 60. no. 1. 3–42.
- Klinger, A. (2002): A munkapiac válaszai a népesség öregedésére és más társadalmi-gazdasági változásokra. *Demográfia*, 45. évf. 2–3. sz. 191–223.
- Kocsis, K. – Bottlik, Zs. – Tátrai, P. (2006): *Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határainkon túli régiókban, 1989–2002*. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest.

- Kocsis, K. (2004): Changing ethnic patterns in the Carpatho-Pannonian Region (1989–2002). In: Szarka L. (ed.) *Hungary and the Hungarian minorities: trends in the past and in our time*. Atlantic Research and Publications, Highland Lakes, New Jersey, 36–63.
- Kocsis, K. (2001): Ethnicity. In: Turnock D. (ed.). *Eastern Europe and the former Soviet Union, environment and society*. Arnold, London, 88–103.
- Kok, H. (1997): Migration patterns in Hungary: a life course approach. *Földrajzi Értesítő*, vol. 37. no. 1. 47–68.
- Kovács, K. – Őri, P. (2009): Halandósági különbségek. In: Monostori, J. et al. (szerk.) *Demográfiai Portré 2009. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest, 53–65.
- Kovács, T. (1999): Bevándorlók és kivándorlók Magyarországon. In: Kovács, J. – Romány, P. (szerk.) *Az agrár népesség migrációja az EU csatlakozás folyamatában*. MTA, Budapest, 77–107.
- Kovács, Z. (ed.) (2010): *Challenges on ageing in villages and cities: the Central European Experience*. Department of Economic and Social Geography, University of Szeged, Szeged.
- Kovács, Z. (2002): Az urbanizáció jellemzői Kelet-Közép-Európában a poszt szocialista átmenet idején. *Földrajzi Közlemények*, vol. 126. no. 1–4. 57–78.
- Kovács, Z., (2000): Hungary at the threshold of the new millennium: the human geography of transition. In: Kovács, Z. (ed.) *Hungary towards the 21st century – the human geography of transition*, Geographical Research Institute of HAS, Budapest 11–27.
- Körös, E-né. – Vörös, O. (2000): Külföldiek ingatlanszerzésének Somogy és Fejér megyei tapasztalatai. *Területi Statisztika*, 40 évf. 3. sz. 187–194.
- Krieger, T. (2005): *Public pensions and immigration. A public choice approach*. Edward Elgar, Cheltenham.
- Krippendorff, K. (1995): *A tartalomelemzés módszertanának alapjai*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Kulcsár, L. J. – Bolender, B. C. – Brown, D. L., (2008): The formation and development of rural retirement destinations. In: Brown D.L. – Glasgow N. *Rural retirement migration*, Springer, 55–89.
- Kulu, H. (2004): War, Humanitarian Crises, Population Displacement and Fertility – A Review of Evidence. National Academies Press, Washington DC.
- Kuus, M. (2004): Europe's eastern expansion and reinscription of otherness in East-Central Europe, *Progress in Human Geography*, vol. 24. no. 3. 472–489.
- Laczko, F. – Stacher, I. – Klekowski von Koppenfels, H. (eds.) (2002): *New challenges for migration policy in Central and Eastern Europe*. IOM-ICMPD, TCM Asser Press, The Hague.
- Langerné Rédei, M. (2002): Diákok és tanulók vándorlása. In: Illés, S. – Lukács, É. (szerk.) *Migráció és statisztika*. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest, 63–80.
- Langerné Rédei, M. (2001): *Demográfia*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Langerné Rédei, M. (1994): Az 1956–1992 közötti nemzetközi népességmozgások jellemzői Magyarországon. *Földrajzi Értesítő*, 43. évf. 1–2. füzet, 57–74.

- Langerné Rédei, M. (1989): Szabályszerúségek és specialitások a magyar kohorszspecifikus vándorlási arányszámok alakulásában. *Demográfia*, 32. évf. 1–2. sz.. 49–77.
- Lénárt, A. (2011): 1956 emigrációs vesztesége. Az 1956-os magyarországi elvándorlásról. *Rubicon*, 22. évf. 222–223. sz. 103–107.
- Lengyel, M. (1994): *A turizmus általános elmélete*. KIT Képzőművészeti Kiadó, Budapest.
- Ley, D., (2004): Transnational spaces and everyday lives. *Transactions of the Institute of British Geographers*, vol. 29. no. 2. 152–164.
- Lévai, I. (1994): Conceptions of international migration: theories and models. *Asian Journal of Economics and Social Studies*, vol. 13. no. 1. 137–148.
- Litwak, E. – Longino, C. F. (1987): Migration patterns among the elderly: developmental perspective. *Gerontologist*, vol. 27. no. 2. 266–272.
- Litwin, H. (2005): Correlates of successful aging: Are they universal? *The International Journal of Aging and Human Development*, vol. 61. 4. 313–333.
- Longino, C. F. (1995): *Retirement Migration in America*. Vacation, Houston, Texas.
- Longino, C. F. – Warnes, A. M. (2004): Migration and older people. In: Johnson, M. (ed.) *Cambridge Handbook of Age and Ageing*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Lucassen, J. – Lucassen, L. (eds.) (1999): *Migration, migration history, history. Old paradigms and new perspectives*. Peter Lang, Bern-Berlin-Frankfurt a. M.-New York-Paris-Wien.
- Lukács, É. (2002a): A külföldiek foglalkoztatásának európai közösségi jogi vonatkozásai. In: Berke, Gy. – Gyulavári, T. – Kiss, Gy. (szerk.) *Külföldiek foglalkoztatása Magyarországon*. KJK-Kerszöv Kiadó, Budapest, 130–152.
- Lukács, É. (2002b): Magyarország európai uniós csatlakozásával összefüggő kérdések. In: Berke, Gy. – Gyulavári, T. – Kiss, Gy. (szerk.) *Külföldiek foglalkoztatása Magyarországon*. KJK-Kerszöv Kiadó, Budapest, 153–169.
- Lukács, É. (2000): Wanderbewegungen als Folgen eines Beitrittes der MOE-Länder – die Sicht Ungarns. In: Hrbaek, R. (ed.) *Die Osterweiterung der Europäischen Union*. Europäisches Zentrum für Föderalismus-Forschung, Tübingen, 68–86.
- Lukács, É. (1999): Morzsák a személyek szabad mozgása témaköréből. *Esély*, 1999. Különszám: 91–102.
- Lukács, É. – Illés, S. (2003): Szabad-e a személyek áramlása? In: Ekéné Zamárdi, I. – Timár, J. (szerk.) *Migráció és az Alföld 2002/2003*. Nagyalföld Alapítvány, Békéscsaba, 18–34.
- Lukács, É. – Király, M. (szerk.) (2001): *Migráció és Európai Unió*. Szociális és Családügyi Minisztérium, AduPrint Kiadó, Budapest.
- Marosi, Gy. – Miltényi, K. (2002): A nyugdíjaskorúak vándorlásának néhány kérdése – a külföldön élő magyar nyugdíjasok. In: Illés, S. – Lukács, É. (szerk.) *Migráció és statisztika*. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest, 155–180.
- Marton, T. (2000): Vállalkozási szerződés és más munkavállalási lehetőségek magyarok számára Németországban. *Munkügyi Szemle*, vol. 44. no. 5. 15–17.

- Massey, D. S. et al. (1993): Theories of international migration: a review and appraisal. *Population and Development Review*, vol. 19. no. 3. 431–466.
- Massey, D. S. et al. (1998): *Worlds in motion. Understanding international migration at the end of the Millennium*. Clarendon Press, Oxford.
- McHugh, K. E. (1990): Seasonal migration as a substitute for, or precursor to, permanent migration. *Research on Aging*, vol. 12. no. 2. 229–245.
- McHugh, K. E. – Hogan, T. D. – Happel, S. K. (1995): Multiple residence and cyclical migration: A life course perspective. *Professional Geographer*, vol. 47. no. 2. 251–267.
- Meyers, E. (2000): Theories of international immigration policy –a comparative analysis. *International Migration Review*, vol. 34. no. 4. 1245–1282.
- Meyer, J. W. – Speare, A. (1985): Distinctive elderly mobility: types and determinants. *Economic Geography*, vol. 61. no. 1. 79–88.
- Mészáros, J. (2009): Nyugdíjrendszerek változó környezetben. In: Botos, K. (szerk.) *Idősödés és globalizáció*. Tarsoly Kiadó, Budapest, 12–25.
- Michalkó, G. (2010): *Boldogító utazás. A turizmus és az életminőség kapcsolatának magyarországi vonatkozásai*. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, Budapest.
- Michalkó, G. (2003): Tourism eclipsed by crime: The vulnerability of foreign tourists in Hungary. *Journal of Travel and Tourism Marketing*, vol. 15. no. 2. 159–172.
- Michalkó, G. (2001): A földrajzi típusalkotás és rangsorolás idegenforgalmi megközelítése. *Földrajzi Közlemények*, 49. évf. 3–4. sz. 205–218.
- Michalkó, G. (2001): Social and geographical aspects of tourism in Budapest. *European Spatial Research Policy*, vol. 8. no. 2. 105–118.
- Michalkó, G., Lőrincz, K., (2007): A turizmus és az életminőség kapcsolatának nagyvárosi vetületei Magyarországon, *Földrajzi Közlemények*, 131. évf. 3. sz. 157–169.
- Micklin, M. – Poston Jr. – Dudley, L. (eds.) (1998): *Continuities in sociological human ecology*. Plenum Press, New York and London.
- Millington, J. (2000): Migration and age: the effect of age on sensitivity to migration stimuli. *Regional Studies*, vol. 34. no. 6. 521–533.
- Melegh, A. – Őri, P. (2003): A második demográfiai átmenet elmélete. In: Spéder, Zs. (szerk.) *Család és népesség – itthon és Európában*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet – Századvég Kiadó, Budapest, 495–523.
- Meyer, J.W. – Speare, A. (1985): Distinctive elderly mobility: types and determinants, *Economic Geography*, vol. 61. no 1. 79–88.
- Monostori, J. (2009): Nyugdíjrendszer, nyugdíjba vonulás. In: Monostori Judit et al. (szerk.) *Demográfiai portré 2009. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest, 89–98.
- Montanari, A. (2012): Cross-national co-operation and human mobility: an introduction. *International Review of Sociology*, vol. 22. no. 2. 175–190.
- Montanari, A. (2000): Demography, international migration and sustainable development in the Euro-Mediterranean region. In: King, R, et al. (eds) *Geography, environment and development in the Mediterranean*. Sussex Academic Press, Brighton, 99–116.

- Mód, L., (2003): Bolgár kertészek Szentes környékén, *Alföldi tanulmányok*, 19. évf. 110–117.
- Münz, R. (1995): Where did they all come from? Typology and geography of European mass migration in the twentieth century. In: *Evolution or revolution in European population*. European Population Conference. Franco Agneli, Milano, 95–154.
- Mulder, C. (1993): *Migration Dynamics: A Life-Course Approach*. Thesis Publishers, Amsterdam.
- Mundruczó, Gy-né. – Graham, S. (1996): *Turizmus. Elmélet és gyakorlat*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Müller, D. (2002): German second home developments in Sweden. In: Hall, C. M. – Williams, A. M. (eds.) *Tourism and Migration*. Kluwer, Dordrecht, 169–185.
- Myers, G. M. – Papageorgiou, Y. (2002): Towards a better system for immigration control. *Journal of Regional Science*, vol. 42. no. 1. 51–74.
- Myklebost, H. (1989): Migration of elderly Norwegians. *Norsk Geografisk Tidsskrif*, vol. 43. no. 2. 191–213.
- Nagy, K. (1994): Co-operation agreements and labour migration in Hungary. In: *Migration and development. (New partnership for co-operation.)* OECD, Paris, 263–266.
- Nagy, S. (2002): Schopenhauer, „a világosan látó pesszimista”. In: Schopenhauer, A. *A világ mint akarat és képzet*. Osiris Kiadó, Budapest, 537–567.
- Nam, Y. – Kim, W. (2012): Welfare reform and elderly immigrants' naturalization: access to public benefits as an incentive for naturalization in the United States. *International Migration Review*, vol. 46. no. 3. 655–679.
- National Research Council (2001): *Preparing for an aging World: The case for cross-national research*. National Academy Press, Washington, D.C.
- Nánási, I. (2002): A környezeti tényezők vándormozgalmat befolyásoló szerepe. *Demográfia*, 45. évf. 2–3. sz. 250–272.
- Nemes Nagy, J. (2009): *Terek, helyek, régiók*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Nemes Nagy, J. (2002): Spatial gravity centres of the dynamics and the crisis in Hungary. *Hungarian Statistical Review, Special number 7*, 75–85.
- Nell, L. M. (2004): Conceptualising the emergence of immigrants transnational communities, *Migration Letters*, vol. 1. no. 1. 50–56.
- Németh, Gy. (2010): A „természetes nyugdírendszer”. In: Holtzer, P. (szerk.) *Jelentés. A nyugdíj és időskor kerekasztal tevékenységéről*. Miniszterelnöki Hivatal, Budapest, 274–285.
- Népszabadság Online (2012): Németország „exportálja” a nyugdíjasait. http://nol.hu/kulfold/nemetorszag_kulfoldi_oregotthonokba_kuldi_nyugdijasait letöltés dátuma: 2012. 12. 29.
- Niedomysl, T. (2005): Tourism and interregional migration in Sweden: an explorative approach. *Population, Space and Place*, vol. 11. no. 2. 187–204.
- Niessen, J. (2002): *The management and managers of immigration*. The Migration Policy Group, Brussels.

- Niessen, J. – Schibel, Y. (2002): *Demographic changes and the consequences for Europe's future. Is immigration an option?* The Migration Policy Group, Brussels.
- Niessen, J. – Schibel, Y. (2003): *EU and US approaches to the management of immigration. Comparative perspectives.* The Migration Policy Group, Brussels.
- Nováky, E. (2006): Jövőkutatás és felelősség. *Magyar Tudomány*, vol. 167. no. 9. 1090–1098.
- Nyíri, P. (2005): Global modernisers or local subalterns? Parallel perceptions of Chinese transnationals in Hungary. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 31. no. 4. 659–674.
- Oberg, S. – Scheele, S. – Sundstöm, G. (1993): Migration among the elderly: the Stockholm case. *Espaces, Populations, Sociétés*, vol. 8. no. 4. 503–514.
- Ódor, B. – Szesztay, Á. (2001): A demográfiai és migrációs folyamatok hatása Magyarország fejlődési pályájára. *Európai Tükör*, 6. évf. 5. sz. 35–65.
- Oláh, Sz. L. (2001): *Gendering family dynamics. The case of Sweden and Hungary.* Stockholm University, Demography Unit, Stockholm.
- Olivier, C., (2007): *Retirement migration: Paradoxes of ageing.* Routledge, London.
- Oeppen J. – Vaupel, J. W. (2002): Broken limits to life expectancy. *Science*, no. 296. 1029–1031.
- ONYF (2001): *Statisztikai Évkönyv.* Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság, Budapest.
- ONYF (2002): *Nyugdíjban, nyugdíjszerű ellátásban részesülők állománystatisztikai adatai.* Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság Budapest.
- O'Reilly, K. (2000): *The British on the Costa del Sol.* Routledge, London.
- O'Reilly, K., (1995): A new trend in European migration: a contemporary British migration to Fuengirola, Costa del Sol. *Geographical Viewpoint*, vol. 23. no. 4. 25–36.
- Orosz, É. (2009): Globális és hazai egészségügyi kihívások és egészségpolitikai törekvések a 21. század elején. *Esély*, 20. évf. 6. sz. 3–26.
- Otero, L. M. (1997): US retired persons in Mexico. *American Behavioral Scientist*, vol. 40. no. 5. 914–922.
- Parragi, M. (2000): A magyar állampolgársági jog és a külföldön élő magyarság. *Kisebbségkutatás*, 9. évf. 1. sz. 37–50.
- Pál, V. (2007): The geography of health in the Hungarian human geography. In: Kovács, Cs. (ed.) *From villages to cyberspace.* Department of Economic and Human Geography, University of Szeged, Szeged, 417–424.
- Pál, V. – Uzzoli, A. (2008): Az emberiség egészsége. *Földrajzi Közlemények*, 132. évf. 4. sz. 471–480.
- Peixoto, J. (1996): Recent trends in regional migration and urban dynamics in Portugal. In: Rees, P. R. et al. (eds) *Population migration in the European Union.* Wiley, Chichester, 261–274.
- Pekkonen, A. (2005): Why people migrated to the countryside in Finland in the 1990's? *Migration Letters*, vol. 2. no. 2. 153–163.
- Petersen, W. (1975): *Population.* Macmillan, New York.

- Pomázi, I. (2011): A modern társadalmak sérülékenysége (sebezhetősége). In: Tamás P. – Bulla M. (szerk.): *Sebezhetőség és adaptáció. A reziliencia esélyei*. MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest, 33–50.
- Poulain, M. (1988): Elderly migration in Belgium. In: Rogers, A. – Serow, W. (eds). *Elderly migration: an international comparative study*. Institute of Behavioral Science, Boulder, Colorado, 187–198.
- Prskawetz, A. (2005): Will population ageing decrease productivity? In: *Vienna Yearbook of Population Research 2005*. Austrian Academy of Sciences, Vienna, 1–3.
- Rátz, T. (2004): *European Tourism*. János Kodolányi University College, Székesfehérvár.
- Rátz, T. – Michalkó, G. (2008): A Balaton turisztikai miliója: a magyar tenger sajátos atmoszférájának turizmusorientált vizsgálata. *Turizmus Bulletin*, 11. évf. 4. sz. 13–19.
- Rees, P. – Stillwell, J. – Convey, A. – Kupiszewski, M. (1996): *Population migration in the European Union*. John Wiley and Sons, Chichester.
- Rédei, M. (2007): Mozgásban a világ. A nemzetközi migráció földrajza, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Rédei, M. (2006): Demográfiai ismeretek. REG-INFO Kft, Budapest.
- Rédei, M. (2005): A nemzetközi vándorlás folyamatának irányítása. *Statisztikai Szemle*, 82. évf. 6. sz. 621–634.
- Riley, J.C. (2001): *Rising life expectancy: a global history*. Cambridge University Press, New York.
- Rodics, G. (1998): Betelepülés vagy nyaralóvásárlás? In: Sik, E. – Tóth, J. (szerk.) *Idegenek Magyarországon*. MTA PTI, Budapest, 15–27.
- Rodríguez, V. (2001): Tourism as a recruiting post for retirees. *Tourism Geographies*, vol. 3. no. 1. 52–63.
- Rodríguez, V. – Egea, C. – Nieto, J. A. (2002): Return migration in Andalusia, Spain. *International Journal of Population Geography*, vol. 8. no. 2. 233–254.
- Rodríguez, V. – Fernandes-Mayoralas, G. – Rojo, F. (1998): European retirees on the Costa del Sol: a cross-national comparison. *International Journal of Population Geography*, vol. 4. no. 2. 183–200.
- Rogers, A. (1988): Age patterns of elderly migration: an international comparison. *Demography*, vol. 25. no. 1. 1–16.
- Rogers, A. – Raymer, J. (1999): The regional demographics of the elderly foreign-born and native-born populations in the United States since 1950. *Research on Aging*, vol. 21. no. 1. 3–35.
- Rogers, A. – Frey, W. H. – Speare, P. H. – Warnes, A. M. (eds.) (1992): *Migration and population redistribution: a comparative study*. Belhaven, London.
- Rogers, A. – Castro, L. J. (1981): *Model migration schedules*. International Institute for Applied Systems Analysis, Laxenburg.
- Rohr-Zanker, R. (1989): A review of the literature on elderly migration in the Federal Republic of Germany. *Progress in Human Geography*, vol. 13. no. 2. 209–221.
- Róbert, L. (2010): *A hosszú élet titkai. Egészséges öregedés – a „fiatal öregek”*. Akkord Kiadó.

- Salt, J. (2001): Az európai migrációs térség. *Regio*, 12. évf. 1. sz. 177–212.
- Salt, J. (1989): A comparative overview of international trends and types, 1950–80. *International Migration Review*, vol. 23. no. 3. 431–456.
- Schirmmacher, F. (2007): *A Matuzsálem összeesküvés*. Scholar Kiadó, Budapest.
- Schwanen, T. – Páez, A. (2010): Guest editorial. The mobility of older people – an introduction. *Journal of Transport Geography*, vol. 18. no. 5. 591–595.
- Semsei, I. (2004): Néhány gondolat az öregedési elméletekről. *Magyar Tudomány*, 60. évf. 12. sz. 1335–1349.
- Sik, E. (2006): *Migráció – burokban*. Habilitációs dolgozat, Kézirat, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- Sik, E. et al. (2001): Proposal for the formulation of Hungary's migration policy. In: Sik, E. (ed.) *Diasporas et politics*. Centre for Migration and Refugee Studies, Budapest, 255–276.
- Sik, E. – Tóth, J. (szerk.) (1996): *Migráció és politika*. MTA PTI, Budapest.
- Sik, E. – Tóth, J. (szerk.) (1999): *Átmenetek*. MTA PTI, Budapest.
- Sik, E. – Wallace, C. (1999): The development of open-air markets in East-Central Europe. *International Journal of Urban and Regional Research*, vol. 23. no. 4. 697–715.
- Sikos, T. T. (2010): (szerk.) *Fenntartható fogyasztás és növekedés határai – Új trendek a kereskedelemben*. Selye János Egyetem – Szent István Egyetem, Komárom – Gödöllő.
- Simai, M. (2007): *A világgazdaság a XXI. század forгатagában – Új trendek és stratégiák*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Simonovits, A. (2008): Hosszú távú nyugdíjtervek: Magyarország (2013–2050). In: KSH – SZMI (2008): *Aktív idősor*. Központi Statisztikai Hivatal – Szociális és Munkaügyi Minisztérium, Budapest, 28–37.
- Sippel, L. – Kiziak, T. – Woellert, F. – Klingholz, R. (2011): *Afrika demográfiai kihívásai. A fiatal népesség egyetlen esélye a fejlődésre*. Berlin-Institut für Bevölkerung und Entwicklung, Berlin. (Magyar fordítás BOCS Alapítvány, magyar kiadást szerkesztette Simonyi Gyula.)
- Sirkeci, I. (2005): Conflict and international migration: Iraqi turkmen in Turkey. In: Iontsev, V. (ed.) *International migration trends*. MAX Press, Moscow, 193–201.
- S. Molnár, E. – Pataki, J. (2009): Magyar szólások és közmondások az öregségről. In: S. Molnár E. *A közvélemény tükrében. Demográfiai és családszociológiai tanulmányok*. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest, 132–151.
- Smith, A. (2002): Culture/economy and spaces of economic practice: positioning households in post-communism. *Transactions of the Institute of British Geographers*, vol. NS27. no. 2. 232–250.
- Speare, A. – Meyer J. (1988): Types on elderly residential mobility and their determinants. *Journal of Gerontology*, vol. 43. no. 1. 74–81.
- Surányi, S. (2001): *Források, népesedés a globális gazdaságban*. Aula Kiadó, Budapest.
- Sutcliffe, B. (2001): Migration and citizenship: Why can birds, whales, butterflies and antscross international frontiers more easily than cows, dogs and human beings? In: Ghatak, S. – Sassoon, A. S. (eds.) *Migration and mobility: the European context*. Palgrave, New York, 66–82.

- Südaş, İ. – Mutluer, M. (2010): Towards a better life: „Lifestyle migration”. *Aegean Geographical Journal*, vol. 19. no. 1. 31–47.
- Szabó, A. F. (2006): *A nemzetközi migráció és korunk biztonságpolitikai kihívásai*. Zrínyi Kiadó, Budapest.
- Szabó, É. E. (2004): A migrációelmélet és a bumeráengeffektus. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest, Kézirat, 34.
- Szabó, P. (2002): Gyermek vándorlása – családgyesítés. In: S. Illés – É. Lukács (eds.) *Migráció és Statisztika*, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest, 41–62.
- Szabó, Sz. (2011): Eltűnő aprófalvak, eltűnő életformák, eltűnő emberek? In: Szabó, Sz. (szerk.) *Vidéki térségek Magyarországon*. Trefort Kiadó, Budapest, 147–174.
- Székely, M. (2002): A globális problémák és a környezet. *Szociológiai Szemle*, 12. évf. 3. sz. 116–134.
- Széman, Zs. – Harsányi, L. (2008): Social aging. In: Gál Róbert Iván et al. (eds.) *Assessing intergenerational equity*. Akadémia Kiadó, Budapest, pp. 57–67. o.
- Széman, Zs. – Pottyondi, P. (2006): *Idősek otthon. Megszokott környezetben, nagyobb biztonságban*. Magyar Máltai Szeretetszolgálat Egyesület – MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest.
- Szépvolgyi, Á. (2007): *Az információs társadalom térszerkezet alakító hatásai*. PhD értekezés, Kézirat, Debreceni Egyetem, Debrecen.
- Szivás, E. (2005): European Union accession: passport to development for the Hungarian tourism industry? *International Journal of Tourism Research*, vol. 7. no. 1. 95–107.
- Szónokyné Ancsin, G. (szerk.) (2000): *Határok és régiók*. Szegedi Tudományegyetem Természettudományi Kar Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Tanszék, Szeged.
- Szóke, A., (2006): New forms of mobility among Western European retirees: German migrants in South-Western Hungary, In: Szczepaniková, A. et al. (eds.) *Migration processes in Central and Eastern Europe: Unpacking the diversity*. Multicultural Center, Prague, 42–45.
- Tate, R. B. – Lah, L. – Cuddy, T. E. (2003): Definition of successful aging by elderly Canadian males: the Manitoba follow-up study. *The Gerontologist*, vol. 43. no. 4. 735–744.
- Tomassini, C. – Kalogirou, S. – Grundy, E. – Fokkema, T. – Martikainen, P. Broese van Groenou, M. – Karist, A. (2004): Contacts between elderly parents and their children in four European countries: current patterns and future prospects. *European Journal of Ageing*, vol. 1. no. 1. 54–63.
- Tomka, B. (2000): *Családfejlődés a XX. századi Magyarországon és Nyugat-Európában*. Osiris, Budapest.
- Tóth J. (2010): Lehet-e normatív a migrációs politika? In: Hárs, Á. – Tóth, J. (szerk.) *Vátozó migráció –változó környezet*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 193–219.
- Tóth, J. (2004): *Státuszjogok*. Lucidus, Budapest.
- Tóth, J. (2001): Introduction. In: Sik, E. (ed.) *Diasporas and politics*. Centre for Migration and Refugee Studies, Budapest, 141.

- Tóth, J. (szerk.) (2000): *Schengen. A magyar-magyar kapcsolatok az uniós vízum-rendszer árnyékában*. Lucidus Kiadó, Budapest.
- Tóth, J. (1997): Hogyan válogassunk a migrációs politikai étlapról? In: Sik, E. – Tóth, J. (szerk.) *Migráció és politika*. MTA PTI, Budapest, 176–181.
- Tóth, J. – Trócsányi, A. (1997): *A magyarság kulturális földrajza*. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs.
- Tóth, P. P. (2011a): *Népességfejlődés és magyarság. A nemzetközi vándorlás szerepe a Kárpát-medencei magyar népességfejlődésben*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Tóth, P. P. (2011b): A magyarság népességfejlődésének főbb problémái. *Rubicon*, 22. évf. 222–223. sz. 88–95.
- Tóth, P. P. (2007): Népesség – migráció – elöregedés. *Magyar Tudomány*, 168. évf. 12. sz. 1534–1542.
- Tóth, P. P. (2005): Nemzetközi vándorlás és migrációpolitika. In: Tóth, P. P. (szerk.) *Vándorlás és népességfogyás*. Lucidus Kiadó, Budapest, 7–23.
- Tóth, P. P. (2002): Magyar migránsok Európában. In: Illés, S. – Lukács, É. (szerk.) *Migráció és statisztika*. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest, 33–51.
- Tóth, P. P. (1997): *Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon, (1988–1994)*. Püski Kiadó, Budapest.
- Truly, D. (2002): International retirement migration and tourism along Lake Chapala Riviera: developing a matrix of retirement migration behaviour. *Tourism Geographies*, vol. 4. no. 2. 261–281.
- UN (2003): *Ageing populations. (Opportunities and challenges for Europe and North America)*. United Nations, New York – Geneva.
- UN (2001): *World population ageing: 1950–2050*. Department of Economic and Social Affairs. Population Division, United Nations, New York.
- UN (2000): *World Population Prospects. The 2000 Revision*. United Nations, New York.
- UN (1998): *International migration policies*. United Nations, New York.
- UN Population Division (2000): *Replacement migration: Is it a solution to declining and ageing populations?* UN Population Division, New York.
- UNFPA (2011): *State of world population. People and possibilities in a world of 7 billion*. United Nations Population Fund, New York.
- Uzzoli, A. (2003): A magyar népesség egészségi állapota az európai országok körében. *Földrajzi Közlemények*, 127. évf. 1–4. sz. 131–156.
- Yamashita, S. – Ono, M. (2006): A Japanese perspective. ASEF Workshop on „Pensioners on the move.”: *Social security and trans-border retirement migration in Asia and Europe* (5-7 January 2006, Singapore).
- Vadkerty, K. (1999): *A belső telepítések és a lakosságcsere*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony.
- Valkovics, E. (2001): *Demográfia 1*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Valkovics, E. – Tóth, P. P. (eds.) (1996): *Demography of Contemporary Hungarian Society*. Columbia University Press, New York.
- Valkovics, E. (1997): Néhány gondolat a bevándorláspolitikai stratégiánk kialakításáról. In: Sik, E. – Tóth, J. (szerk.) *Migráció és politika*. MTA PTI, Budapest, 202–205.

- Végh, K. – Illés, S. (2011): *Hypothetical models of food consumption behaviour by elderly*. LAP Lambert Academic Publishing, Saarbrücken.
- Vergoossen, D. – Willekens, F. (1987): *Migration of the elderly in the Netherlands*. Netherlands Interdisciplinary Interuniversity Demographic Institute, The Hague.
- Walters, W. H. (2002): Later-life migration in the United States: a review of recent research. *Journal of Planning Literature*, vol. 17. no. 1. 37–66.
- Walters, W. H., (2000): Types and patterns of later-life migration. *Geografiska Annaler. Series B, Human Geography*, vol. 82. no. 3. 129–147.
- Warnes, A. M. (2002): The challenge of intra-union and in-migration to ‘Social Europe’. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 28. no. 2. 135–152.
- Warnes, A. M. (2001): The international dispersal of pensioners of affluent countries. *International Journal of Population Geography*, vol. 7. no. 4. 373–388.
- Warnes, A. M. (1999): Divided responses to an ageing population: apocalyptic demography, ideology and rational social administration. In: Hudson, R. – Williams, A. M. (eds.) *Divided Europe*. Sage, London, 231–254.
- Warnes, A. M. (1992): Migration and the life course. In: Champion, T. – Fielding, T. (eds.) *Migration processes and patterns, vol. 1*. Belhaven, London, 176–187.
- Warnes, A. M. (ed.) (1982): *Geographical perspectives on the elderly*. Wiley, London.
- Warnes, A. M. – Friedrich, K. – Kellaher, L. – Torres, S., (2004): The diversity and welfare of older migrants in Europe. *Ageing and Society*, vol. 24. no. 2. 307–324.
- Warnes, A. M. – Williams, A. (2006): Older migrants in Europe: a new focus for migration studies. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 32. no. 8. 1257–1281.
- Weiner, M. – Teitelbaum, M. (2001): *Political demography, demographic engineering*. Berghahn Books, New York-Oxford.
- White, P. E. (1980): Migration loss and the residential community: a study in rural France 1962–1975. In: White, P. E. – Woods, R. I. (eds.) *The geographical impact of migration*. Longman, London, 198–222.
- WHO (2003): *The world health report 2003 – shaping the future*. World Health Organization, Geneva.
- WHO (2002): *Active ageing. A policy framework*. World Health Organization, Geneva.
- Williams, A. M. – Baláz, V. (2005): Winning, then losing, the battle with globalization: Vietnamese petty traders in Slovakia. *International Journal of Urban and Regional Research*, vol. 29. no. 4. 533–549.
- Williams, A. M. – Baláz, V. (1999): Transformation and division in Central Europe, In: Hudson, R. – Williams, A.M., (eds.) *Divided Europe*, Sage, London, 162–185.
- Williams, A. M. – Hall, C. M. (2000): Tourism and migration: new relationship between production and consumption. *Tourism Geographies*, vol. 2. no. 1. 5–27.

- Williams, A. M. – King, R. – Warnes, T. (2004): British second homes in Southern Europe: Shifting nodes in the scapes and flows of migration and tourism. In: Hall, M. C. – Müller, D. K. (eds.) *Tourism, mobility and second home*. Channel View, Clevedon, 97–112.
- Williams, A. M. – King, R. – Warnes, A. – Patterson, G. (2000): Tourism and international retirement migration: new forms and old relationship in Southern Europe. *Tourism Geographies*, vol. 2. no. 1. 28–49.
- Wiseman, R. F., Roseman, C. C., (1979): A typology of elderly migration based on the decision making process. *Economic Geography*, vol. 55. no. 2. 324–337.
- Withol de Wenden, C. (2001) : Un essai de typologie des nouvelles mobilités, *Hommes et Migrations*, no. 1233, 5–12.
- Zelinsky, W. (1971): The hypothesis of the mobility transition. *The Geographical Review*, vol. 61. no. 2. 220–249.

Függelék

COUNCIL OF EUROPE CONSEIL DE L'EUROPE

**Recommendation CM/Rec(2011)5
of the Committee of Ministers to member states
on reducing the risk of vulnerability of elderly migrants and improving
their welfare**

*(Adopted by the Committee of Ministers on 25 May 2011
at the 1114th meeting of the Ministers' Deputies)*

The Committee of Ministers, under the terms of Article 15.b of the Statute of the Council of Europe,

Considering that the aim of the Council of Europe is to achieve a greater unity between its members for the purpose of safeguarding and realising the ideals and principles which are their common heritage and facilitating their economic and social progress;

Recalling the Revised European Social Charter (ETS No. 163), in particular its Article 19 (The right of migrant workers and their families to protection and assistance), Article 23 (The right of elderly persons to social protection) and Article 30 (The right to protection against poverty and social exclusion);

Recalling Recommendation Rec(94)9 of 10 October 1994 of the Committee of Ministers to member states concerning elderly people and its guiding principles to be taken into account when taking measures concerning elderly people;

Recalling the commitment to implement specific measures to ensure the integration of the most vulnerable migrants, in particular children and young people at risk of exclusion, isolated women, victims of violence, the elderly and those in poor health or with disabilities in the Final Declaration of the 8th

Council of Europe Conference of Ministers responsible for Migration (Kyiv, 4–5 September 2008);

Recalling the provisions relevant to elderly people in the Council of Europe Action Plan to promote the rights and full participation of people with disabilities in society: improving the quality of life of people with disabilities in Europe 2006–2015;

Recognising the contribution made by elderly migrants during their working lives to the economic, social and cultural development of both host and origin countries;

Being aware of the increased risk of vulnerability faced by some elderly migrants, especially single women, in the member states;

Wishing to reduce the risk of vulnerability of elderly migrants, protect their human rights and dignity and improve their welfare;

Recommends that governments undertake a holistic assessment of the situation of elderly migrants in the member states and take appropriate action at national, regional and local levels to promote their welfare, including the prevention of abuse and the reduction of their vulnerability, social isolation and marginalisation;

Recommends, furthermore, that such action draw upon the principles and guidelines set out in the appendix hereto.

Concerning the communication of this recommendation and its follow-up

Member states are encouraged to translate the present recommendation into their official language(s) so as to ensure that relevant actors fully understand its implications. Member states should, in any event, bring its principles to the attention of the public and private bodies concerned in their respective countries;

Member states should also define indicators to measure compliance with the principles of the present recommendation and the application of its provisions.

Appendix to Recommendation CM/Rec(2011)5

1. Scope

For the purposes of this recommendation, the term “elderly migrants” is understood as those elderly migrants who, because of their age or health, are (i) no longer active in the labour market and/or (ii) no longer self-sufficient in terms of their physical, economic, social and cultural needs.

2. General principles

Policies to promote the welfare of elderly migrants and provide against their vulnerability should be part of a general policy:

- to encourage the empowerment, autonomy, sense of belonging, recognition and participation of elderly people in society;
- to enable elderly persons to reside, as long as they wish and are able to do so, in their own homes and in decent conditions, taking into account applicable national policies.

Integration measures, in so far as they concern elderly migrants, should be applied to their situation in a sensitive manner and take full account of their personal needs, especially in a socio-medical context.

In general, the needs of elderly migrants should be met within mainstream service provision for elderly people so as to ensure their continued integration. However, there should be sufficient flexibility to allow for a sensitive approach to specific aspects of their care or welfare in a way that respects their cultural differences.

As for all vulnerable elderly people, avoiding the isolation (both physical and emotional) of elderly migrants should be an overriding objective of member states' policies in this field.

Policies and practices relating to elderly migrants should reflect their gender and personal situation, taking proper account, for example, of their length of residence in the host country and familiarity with its norms and customs. Particular consideration should be given to the specific needs of elderly migrants with disabilities and those whose abilities have become impaired as a result of ageing.

As a general rule of good policy making, it is important that the interests of elderly migrants are fully taken into account in the development of laws, policy and practice that concern them and that, to the extent possible, they are consulted and given the opportunity to participate in this process.

The family, often seen as the most common and appropriate environment for ageing persons and intergenerational solidarity, should be supported by public authorities. Should they seek it, family members providing assistance and care to vulnerable and elderly relatives should, wherever possible, be given a formal status recognising and supporting their role. It may be appropriate, in some circumstances, to extend this recognition and support to others such as friends and neighbours who are providing care or assistance to vulnerable elderly people.

3. Specific guidelines

Residence, nationality, mobility and transfer of acquired rights

1. Elderly migrants should be free to choose their place of retirement. This principle should be supported by appropriate changes, where necessary, to national law, policy and practice and, in particular, as set out below:
 - a. as concerns legal status, member states could consider special provisions in their national legislation regarding the length of permitted absence from the receiving state in respect of migrants who have passed the legal retirement age for that state, including prolonged absences abroad for family reasons or for specific care needs;
 - b. member states could consider applying more flexibly their domestic provisions within the existing national legislative framework regarding short- and long-term visits by family members who wish to enter a member state to provide temporary care for an elderly migrant, where this represents the most appropriate option.
2. Elderly migrants should be informed of the opportunity to acquire the nationality of a member state, in accordance with its domestic law, and given support in completing the administrative formalities. In doing so, the provisions of the European Convention on Nationality (ETS No. 166), in particular those relating to multiple nationalities should be taken into consideration.
3. International co-operation and dialogue between receiving and origin countries should be developed with a view to safeguarding the legal status of elderly migrants, facilitating their ability to move between countries, ensuring their protection under social security schemes and securing their access to social services and health care.
4. As concerns health care, pensions and other social security schemes, the receiving countries and countries of origin, including countries that are not members of the Council of Europe, should consider concluding bilateral or multilateral social security conventions with a view to maintaining acquired rights and payment of benefits abroad in accordance with the principles contained in particular in the European Convention on Social Security (ETS No. 78). Moreover, such provisions could be used as the basis for adapting legislation or policies in respect of migrants from countries outside the Council of Europe.
5. Where the payment of benefits abroad is not foreseen, state old age pension schemes should provide an option for beneficiaries who decide to leave the host country to withdraw the amount of their contributions paid into the system.

Elderly migrants living alone

6. Policies and practice should be put in place with a view to limiting the social or emotional isolation of elderly migrants by, for example, maintaining their social integration and strengthening their own family relations and personal networks, but also by promoting new contacts with society.

7. In order to ensure the effectiveness of such policies, research should be undertaken to better understand and neutralise the specific factors that may cause or reinforce the isolation of elderly migrants.

Elderly migrant women

8. Action should be taken by the public authorities to ensure that the principles of equal treatment and equal opportunities are applied effectively to elderly migrant women, especially women living alone. These women should be assisted by public authorities, public and private service providers and, where necessary, by associations, in order to ensure they have the same opportunities as men. In addition, they should have open and equal access to all assistance and support available to elderly persons, including specific services for elderly women.

9. Elderly migrant women whose residence status is still dependent on that of their partner should, in the event of divorce, separation or widowhood, have the opportunity to apply for and eventually obtain a residence permit in their own right.

Support to families and other people caring for elderly migrants

10. The relevant authorities should facilitate the involvement of families in the daily care of their elderly migrant relatives.

11. Immigrant families who care for an elderly relative should benefit from support, particularly as concerns the provision of daily physical and psychological care, as well as in making informed decisions on how to best satisfy their long-term medical, financial and emotional needs.

12. The same level of support should be granted to other people such as friends and neighbours who care for elderly migrants.

Active ageing and elderly migrants as actors of development

13. Dialogue between generations should be encouraged, promoted and supported so that younger family members can learn from and appreciate the knowledge, experience and values of their elderly migrant relatives.

14. Migrants (both male and female) who are no longer economically active should be encouraged by the public authorities to participate and contribute voluntarily to community-based activities with a view to transmitting their knowledge, skills and experience to the wider society.

15. Examples of activities that would particularly benefit from the participation and contribution of elderly male and female migrants include those in support of the labour market integration of young people, the integration of newly arrived migrants and co-development projects in countries of origin.

Organisation of public services in favour of elderly migrants

Access

16. All public and private services should be organised in such a manner that elderly migrants are assured of early and effective access to the benefits, facilities and services to which they are entitled. In particular, attention should be given to addressing and removing potential financial, physical and mental obstacles.

17. Where necessary, outreach services (for example social and medical) in local communities with high immigrant populations should be established or, where they already exist, developed in order to ensure direct contact with elderly migrants and to support their families and migrant associations involved in their care.

18. Medical staff and social workers responsible for the care of elderly migrants should have the necessary linguistic and cultural skills to communicate effectively with them. They should, where necessary, have recourse to professional interpreters or properly skilled members of migrant associations.

19. Authorities responsible for the development of public services and the oversight of private services for the elderly should take steps to ensure that their programmes are sensitive to the cultural diversity in their region or state.

20. Moreover, people working with elderly migrants should be given appropriate training to develop their linguistic skills and their understanding of intercultural relations, and to ensure they are sensitive to the particular needs of elderly migrants.

Information

21. Accurate and clear information on benefit entitlement, health care and nursing provision relevant to the specific needs of elderly migrants should be made available to them in a manner that it is easy for them to understand.

22. Member states should encourage social and medical services to appoint cultural and linguistic mediators who can actively participate in dialogue with elderly migrants and ensure accurate and appropriate exchanges of information in order to avoid any risk of misunderstanding.

Co-ordination of services

23. Appropriate and effective co-operation should be established between all public authorities responsible for delivering services in favour of elderly migrants. In particular, attention should be given to addressing the functional and structural obstacles that may impede such co-operation between health authorities and social services.

24. Public authorities and private services responsible for delivering services in favour of elderly migrants should be encouraged to make every effort to co-operate fully with the families of elderly migrants as well as with migrant associations, in particular those involved in their care.

Role of associations in supporting elderly migrants

25. The voluntary sector, including migrant associations, has an important role to play in the welfare of elderly migrants, including in the prevention of abuse and reduction of their vulnerability. In order to develop its involvement and expertise, it should benefit from appropriate support and funding from the public authorities. This role can include, *inter alia*, the activities below:

- a. lobbying for change in law and policy at national level and for improvements in service provision at local level;
- b. acting as advocates for individual, and groups of, elderly migrants and as intermediaries between them and the public authorities;
- c. evaluating service provision at local level, especially in terms of its relevance to the identified needs of elderly migrants;
- d. providing information and training to public and private actors responsible for the welfare of elderly migrants on language and cultural needs of the elderly within their care;
- e. providing personal and daily care to elderly migrants, and generally accompanying them through, and helping them adapt to, the ageing process;
- f. providing opportunities to meet and socialise with other elderly people.

Care for elderly migrants approaching the end of life

26. Medical staff, care workers and others who are responsible for the welfare of elderly migrants approaching the end of their life should be made aware of the issues that are important to these people and of how to manage their concerns, particularly in relation to property, inheritance, family, burial and funeral services. In this regard, when appropriate, migrant associations and cultural mediators that are well placed to provide supplementary help, support and advice, should be involved.

Jegyzet